

САХА
ЛИТЕРАТУРАТЫН
КЛАССИКТАРА

БЫЛАТЫАН ОЙУУНУСКАЙ

БАСТАКЫ ТОМ

ХОҕООННОР ТЫЛБААСТАР ДРАМАТИЧЕСКАЙ ПОЭМАЛАР

Хомуйан онордулар:
М.Н.Дьячковская, С.П.Ойунская

Дьокуускай
2005

УДК 821.512.157Ойунский
ББК 84(2Рос=Як)
О48

"Саха литературатын классиктара" серия 2005 с. олохтонно

Редакционной коллегия:

А.К.Акимов, В.Н.Иванов, Е.И.Михайлова, В.С.Доллоиов,
Д.Е.Васильева, Ф.В.Габышева, И.К.Демьяинов, М.Н.Дьячковская,
А.В.Егоров, В.Р.Кычкии, Н.А.Лугинов, А.В.Мигалкии,
С.П.Ойунская, В.Б.Окорокова, Л.В.Павлова, В.А.Самсонова,
П.В.Сивцева, О.Г.Сидоров, С.И.Тарасов, Г.В.Толстых,
В.Н.Федоров, Н.И.Харлампыева

Хомуян онордулар СР НА ГЧИ научнай үлэһиттэрэ

М.Н.Дьячковская, С.П.Ойунская

Кирири ыстатыйаны, комментарийдарын суруйда С.П.Ойунская

I том редакционной коллегията:

В.Н.Иванов, Д.Е.Васильева, М.Н.Дьячковская,
С.П.Ойунская, Т.П.Самсонова

Ойуунускай Былатыан

- О48 Талылыбыт айымнылар хомуурунньуктара / Ойуунускай Былатыан; [хомуян онордулар М.Н.Дьячковская, С.П.Ойунская]. — Дьокуускай: Бичик, 2005. — 320 с. (Саха литературатын классиктара).

I т.: Хоһооннор, тылбаастар, драматической поэма-лар. — 2005. — 320 с.

ISBN 5-7696-2336-5 (в пер.)

П.А.Ойуунускай айымныларын сагалы темаларга жанр-дарынан араартаан, сурулубут сыларынан тыырдыбыт. Комментарийдар кэнэтиллэн сурулуунулар.

Ойунский Платон

- О48 Собрание избранных сочинений / Ойунский Платон; [сост.: М.Н.Дьячковская, С.П.Ойунская]. — Якутск: Бичик, 2005. — 320 с. (Классики якутской литературы).

I т.: Стихи, переводы, драматические поэмы. — 2005. — 320 с.

Для этой серии составлена новая тематическая рубрикация по жанрам, с соблюдением хронологии написания произведений. Расширен комментарий.

УДК 821.512.157Ойунский
ББК 84(2Рос=Як)

© ИГИ АН РС(Я), 2005

© Ойунский П.А., 2005

© НКИ "Бичик", 2005

ISBN 5-7696-2336-5

КЭЛБИТ КҮН КЭСКИЛИН КЭРЭҢИТЭ

XIX—XX үйэлэр кирбишлэригэр саха дьоно алаастарынан туолбэлэнэн, ынабы-сылгыны иштэн киһи-хара буолан олорбуттара. Тун былыргы патриархальной олох харанга туунун арай норуот үйэлэргэ өлбөт-өлбөөдүгүбэт тылынан уусуран айымньылары эрэ сэргэхситэр буолаллара, кэрэбэ угуһаллара, учугэй үйэ кэлиэ диэн эрэли үөскэтэллэрэ.

Биир манньык туөлбэбэ — Таатта улуунун III Дьохсофон нэһилиэгэр, сэтинньи ый 11 күнүгэр 1893 сыллаахха саха норуотун биллиилээх суруйааччыта Платон Алексеевич Ойуунускай төрөөбүтэ. Кини төрөппүттэрэ бастаан утаа орто-сэниэ ыаллар, кэлин үһүн сүт-кураан дьыларга иштэр сүөһүлэрэ өлөн-эстэн, олохторо тутахсыйбыт. Аҕата, Алексей Петрович Слепцов, дьонно-сэргэбэ биллибит хос аата Хоочугур, суруйааччы бэйэтэ ахтан суруйбутунан: “Баай баһа-атаба биллибэт хабалатыгар ыларбыт тыа дьадаһыта, сир-уот уонна сүөһү-ас хамначчыта, элбэх иитимнүүлээх буолан, бэл нэһилиэк хорохоото да буолар кыаба суоҕа”¹. Ийэтэ, Евдокия Ивановна, ырыаһыттарынан, олонхоһуттарынан аатырбыт Дьулэй ууһуттан төрүттээбэ. Онон Былатыан кыра эрдэбинэ эһэтигэр Уйбаан Унаарапка элбэхтик сылдьара, ол дойду угус үһүйээннэрин, олонхолору олус умсугуйан, таптаан истэрэ. Чугас эргин олорор Таатта улуу олонхоһуттарын Табаахырабы, Кылачыһабы, Куохайааны, Көтүөхэ уола Маалгыны, Миинэ уола Дьөгүөрэби, Саһыл уола Мангалымыаны кыра Былатыан уол, суурэн-көтөн оонһуурун да тохтотон, утуйар уутун да умнан, батыһа сылдьан истэрэ. Манньык эйгэбэ үөскээбит, айылбаттан бэриллибит айар талааннаах оҕо, уон сааһыттан ыла, бастаан доһотторун ортолоругар, онтон эр

¹ Саха Республикатын национальнай архивын филиала (кылг.: НАФ), ф. 3, уоп. 177, дь. 5567, л. 8.

ылан, дьэз иһинээҕи-таһынааҕы аймах-билэ дьонноругар кыһыҥҥы уһун кизһэлэргэ олонголоон, остуоруйалаан саататар идэлэммит.

Оҕо сааһыттан норуот баай тылын-өһүн этигэр-хааныгар ингэриммит Былатыан уол, кэлин үөрэхтэнэн, суруйааччы буолуон буолбут эбит.

Уон оҕолоох дьадаҥы ыал оҕолорун үөрэттэрэр кыахтара суоҕа. Ол эрэри улаатан иһэр, дьадаҥы, үөрэҕэ суох буолуу мунгун-тангын өйдүүр буолбут оҕо, үчүгэйгэ, сырдыкка тардыһыта улахан этэ: "Мин уон түөрт саастаахпар бэйэм баҕа өттүбүнэн үөрэнэ барбытым. Дьэбэр хара чэйинэн үссэнэрим. Былыргы сэһэннэри уонна "Юрий Мстиславский", "Князь Серебряный" энтин диэн нуучча романнын кэпсээн, табаарыстарбыттан аһыырым. Оҕо эргэхпинэ ону-маны иҥнигэһэ суох булан-талаш, кизгэтэн сэһэргиирим. Баайдар ынгыртаран ылан, уһун тууну быһа мин кэпсээмминэн саатыылара. Ити курдук Таатта улуһугар түөрт сыл үөрэммитим", — диэн ахтан суруйбута². Үөрэх-хэ-билиигэ улахан баҕалаах оҕо үчүгэйдик үөрэммитэ, онон нэһилиэгин утүө санаалаах дьоно кини салгыы үөрэнэригэр куус-көмө буолбуттара.

П.А.Ойуунускай 1910—1914 сс. Дьокуускай куорат түөрт кылаастаах училищетыгар, онтон салгыы 1914—1917 сс. саҥа аһылыбыт Учительская семинарияҕа үөрэммитэ. Ити кэмгэ, кини бэйэтэ ахтарынан, баар бары кистэлэн куруһуоктарга уонна бөлөхтөргө актыыбынай кыттыыны ылыта³. Ол курдук, 1911 с. Платон Слепцов уонна Николай Неустроев кистэлэн литературнай бөлөҕү тэрийбиттэрэ. Кинилэр "Юность" диэн нууччалыы тылынан илиинэн суруллар сурунаал таһаарбыттара. Бу сурунаал түөх соругу түрүорарын туһунан маньык этиллибит: "Биһиги бары нууччалыы куһаҕаннык сангарабыт, онон араас мөккүөргэргэ тылбытын имитиэх тустаахпыт. Ол биһиэхэ оргдук наадалаах буолуоҕа литература уонна политика болпүрүостарыгар"⁴. Литературнай бөлөх тула Дьокуускай куоракка үөрэнэр Саха сирин араас улуустарыттан кэлбит 70-ча

² Саха Республикатын национальной архивын филиала (кылг.: НАФ), ф. 3, уоп. 177, дь. 5567, л. 8.

³ Эмиэ онно.

саха эдэр ыччата хас да съл устата тумуллубутэ. Бу бөлөх саха санга национальной интеллигенцията иитиллэн тахсыытыгар биир бэлиэ олугу уурбута. Оболор нуучча классиктарынын айымньыларынын аабалара-үөрэтэллэрэ, спектакль туруораллара, история уонна философия боплуруостарыгар диспут ыыталлара, бэйэлэрэ да литератураба маннайгы холонууларынын онгороллоро.

Платон Слепцов "Юность" сурунаал 1914 с. 5-с нүөмэригэр "Памяти графа Л.Н.Толстого"⁵ диэн хоһооно, "Слово о жизни аристократов и демократов" диэн ыстатыйата суруллубуттар. Эдэр публицист бастагы хардыытыттан ыла баттамыт дьон көмүскэлигэр турбута: "Баайдар уонна үөрэхтээхтэр ыарахан үлэбэ баттаппыт, аас-туор олохтоммут хара үлэһит мооньугар олороллор уонна ообуй обустуу кинилэр хара көлөһүннэрин-хааннарын султу обороллор, өлөр өлүүгэ тириэргэллэр... Суох, добоһтоор, бу олус ыар! Сизэргэ баппат быһыы. Манньык олоххо олорор саппамат!"⁶. Платон Слепцов — "Жехсорусцов" уонна "Ойюнский" диэн кистэлэн аат ылынан илии баттаабыт, ити кини төрөөбүт нэһилиэгин — Дьохсофонун уонна Ойуунууна диэн өбүгэлэрин төрүттэришин ааттамыт. Кэлин Ойуунускай диэн псевдоним официальной араспаанньаба кубулуйбут.

Ити сылларга Россия бары муннуктарыгар революционной хамсааһын өрө куурбутэ. Саха сиригэр көскө кэлбит революционердар Емельян Ярославский, Серго Орджоникидзе, Григорий Петровский ыччат ортотугар культурнай-сырдатар уонна пропагандистский үлэни ыыппыттара. Кинилэр тэрийбит "Юный социал-демократ" диэн кистэлэн куруһуоктарыгар добордуу Максим Аммосов, Платон Слепцов сылдьар буолбуттара. Ем. Ярославский соруудабынан Платон Слепцов "Холбоһун!" диэн революционной прокламацияны тылбаастаабыта уонна "Үлэһит ырыата" (П.Лавров "Рабочая марсельеза" диэннэн) ырыа суруйбута. Бу Ойуунускай дьон-сэргэ аабыытыгар-истиитигэр сахалыы

⁴ Саха сирин научнай Кинигин архива (кыылг.: НКА), ф. 5, оп. 2, д. 94 (Тылбаала мизэ. — С.О.).

⁵ Эмиэ онно.

⁶ Эмиэ онно.

тахсыбыт аан маннайгы айымньыта буолар.. Эдэр Была-
тыан Слецов уонна Максим Аммосов сипи кэмнээби сыр-
дыкка тардыһар ыра санаалара, аһы саха народнай суру-
йааччытын Н.Г.Золотарев-Якутскай "Харангаттан" диэн
сэһэнигэр⁷ персонаж быһыытынан итэбэтиилээхтик айыл-
лыбыттара. Дотордуулар чабылхай мөссүүннэрэ сахалыы уус-
уран литератураба аан маннай Софрон Данилов "Сахалар
ааттарыттан" драматыгар сценаба көрдөрүлүбүттэрэ.

П.А.Ойуунускай олобун үөрэтээччилэр, уксугэр, оргук чор-
ботон, кинини революционер, политической деятель эрэ
быһыытынан көрдөрөлөр. Оттон суруйааччы айар үлэтин
чинчийээччилэр кинини "сага олох ырыаһытынан" эрэ би-
линэллэр уонна кини айымньыларын наар социалистичес-
кай реализмга сыһыаран сыаналыыллар. Саха народнай суру-
йааччыта Семен Данилов П.А.Ойуунускай туһунан манньк
эппиттээх: "Ойуунускай туох-ханньк иннинэ — револю-
ционер. Кини поэзиятын биһигин улуу Октябрьскай социа-
листическай революция мугун буурбата бигээбитэ... Кини
ити сэттинньи сэттистиир кунугэр — сэтэрбит силиэ-
буурба иһиттэн уһууран тахсыбыта. Ол иһин кини хас
биирдии хоһооно, кэпсээнэ, грамата, критическэй, науч-
най даһаны улэлэрэ — барыта кини революционный охсу-
һуутуттан, сага олобу тутар туһугар үлэтииттэн быс-
тыспат сибээстээх, ол мугун охсуһуу, баарабай улэ биир
чабылхай көстүүтэ, быстыспат соробо. Олон кини онгор-
бутун-айбытын ис хоһооно барыта, ону аһан кини тус
бэйэтин олобун силиһэ-мутуга барыта — социалистичес-
кай революцияттан силистээх, ити революция сайаҕас сал-
гына Ойуунускай хас биирдии тылыттан, Ойуунускай хас
биирдии хардытыттан илгийэр"⁸.

Дээ кырдык, төлөннөөх трибул-поэт төрөөбүт норуо-
тугар "Көйгүл ырыата", "Син биир буолбаат?!!", "Хара-
чаас", "Былааһы — Сэбиэккэ!", "Сүрэх", "Иирбит Ньюкуус",
"Бассабыык" курдук айымньылары кэриэс хаалларбыта, са-

⁷ Якутскай Н. Харангаттан: Сэһэн. — Дьокуускай, 1972. — 216 с.; ити
кинигэ тылбааһа: Из тьмы / Пер. И.Ласков. — М.: Дет. лит., 1977. —
125 с.

⁸ Семен Данилов. П.А.Ойуунускай аата. // Хотугу сулус. — 1973. —
11-с №-рэ. — С. 15.

на олох иһин охсуспут буйбуттар умнуллубат уобарастарын айбыта.

Кэнэбэски ыччакка, бабар, кини революционнай поэзията, история биир бэлиэ кэргииһин кэрэхлиир туоһу эрэ быһытынан хаалыаба, оттон кини угус сыратын биэрбит дьоһуннаах айымньылары — “Дьулуруйар Ньургун Боотур”, “Кыһыл Ойуун”, “Улуу Куданса” уонна кини дууһатын таарыйар истин иэйишлээх лириката саха баарын тухары умнуллубата буолуо.

П.А.Ойуунускай “Кыһыл Ойуун” нууччалыы тылбаастанан тахсытыгар маньык суруйбуттаах: “Бу олонхо-тойугу мин 1917 с. сабалаабытым, маннайгы аата “Добун ойуун” диэн этэ. Бастакы уон икки ырыапы мин саха ыччатын уонна суруйааччыларын иннигэр ааҕан биэрбитим... Эдэрдэр мин ырыаларбын биһирээбиттэрэ уонна бүтэрэ оҕус диэн субэлээбиттэрэ”⁹. “Кыһыл Ойууну” суруйааччы элбэх сыл устата хаста да сангардан, тылын-өлүн чочуйан онорбута. Маннайгы харатын кини ахсынньы ый 28 күнүгэр 1918 с. Казанка диэн дэриэбинэбэ коскө ытыллан олорон бүтэрбит, 1919 с. устата түөрт төгүл сангардан онорбут, 1920 с. маннайгы үрүнгэр таһаарбыт, 1921 с. иккис үрүнгэ оноруллубут, 1922 с. хат көрөн сэттинньи ый 30 күнүгэр манньык тылларынан бүтэрбит: “Биэс сылы мэлдьи санаабын тулпут, биэс сылы мэлдьи сынньанарым быһыгар, кунустэри-тууннэри ааҕан көрө-көрө, суруллар быһыытын тупсарбыт “Кыһыл Ойуунум” дьэ бүттэ”¹⁰. Бу айымньы силигэ ситиэр дигритин суруйааччы төһөлөөх сырата-сылбата бараммыта буолуой? “Тыл мунга баар эбит улахан мунг, ол да эрэри тыл маастарын үөрэр үөрүүтэ мунгунааҕар элбэх, кинитээбэр миһиыгэс... Тыл мунга — соргу мунга дии саныыбын...”¹¹. Хата, дьолго, суруйааччы эт илиитинэн 1918—1922 сс. суруйбут тэтэрээтэ сүтэн-оһон хаалбатах¹², оһон кэнэбэски чинчийээччилэргэ суруйааччы “тыл мунгун” хайдах көрбүтүн туоһулуур тэҥнэбил вариант бы-

⁹ Ойуунускай П. Айымньылар. 7-с том. — Якутскай, 1962. — С. 118.

¹⁰ Ойуунускай П. Талылыбыт айымньылар. 2-с том. — Якутскай, 1975. — С. 288.

¹¹ Эмиэ онно. — С. 289.

¹² Васильев Г.М. Об одной тетради П.А.Ойунского. В кн.: Основоположник якутской советской литературы. — Якутск, 1974. — С. 168.

һыытынан туһалыа. "Кыһыл Ойуун" бүтэһик вариана олун-
һуу ый 8 кунугэр 1925 сыллаахха буһпүтэ уонна сити сыл
бэчээккэ тахсыбыта.

"Кыһыл Ойуун" П.А.Ойуунускай бары айымньыларыттан
уһулуччу турар, айымньы дириг философскай ис хоһоон-
ноох, урдук гуманистическай идеялаах:

Эрэнэбин-итэбэйэбин икки атахтаах
Эрэйэ-буруйа өлөрүн,
Өлөртөн өлбөт өйүн,
Өйүнэн өлбөт бэйэтин.

Жанр быһытынан сүрүяаччы бэйэтин айымньытын
"олонхо-тойук" диэн сахалыы ааттаабыта, олтон чинчи-
йээччилэр нууччалыы "граматическая поэма" (Ник. Забо-
лоцкай-Чысхаан), "философско-романтическая трагедия в
стихах" (Вас. Семенов) диэн быһаараллар. Бу айымньы 30-с
сыллардаахха саха литературатыгар угус мөккүөрү үөскэп-
питэ. Ойуунускайы мистицизмгэ, символизмга, былыргы-
ны арбыырга, санга олохтон тэйишгэ, бэл оннообор, комму-
ниһы Кыһыл Ойуун онорго, улэһит кылаас революциятын
"Кыһыл Ойуунунан" көрдөргө диэн дойдохтоон буруйдаа-
быттара. "Санга олох ырыаһыттара" Элэй, Валерий Чи-
ряев уо.д.а. "санга кылаас" идеологиятыгар сөп түбэспэт
диэн "олонхо утары охсор илиилэрин ууммуттара". Онуо-
ха бэркэ диэн абаран Ойуунускай харга тылы суруйбута:
"Саха олонхото киэн, дириг, тыла уус... Остуоруйаһыт
(историк), үөрэхтээх ырыаттан, ололгохтон сиргэтэн
урукку ааспыт олохтору үөрэтэллэр. Эһиги, олонхону көмө
сатааччылар, туох санааттан олонхоҕо утары турдугут?!!
Үүрүүттэн үүрүүгэ өлөр-өлбөт икки ардыгар сылдыбыт кы-
ра саха норуотун улуу талааннаахтара, куустээх тылаах-
тара, айар илбистээхтэрэ — норуот олонхоһуттара ха-
ранга ыар олоххо сырдык ыйданганы уматан норуоттарын
өрүкүппүт, санныйбыт санааларын саталаабыт улуу олон-
холорун килбиэннээх ньуурун туох санааттан кирээстээх
атаххытынан тэбистигит?! Эһиги кимнээхтэргитий?!!"¹³
— диэн.

¹³ Ойуунускай П. Айымньылар. 7-с том. — Якутскай, 1962. — С. 107—
108.

Биллэрин курдук, П.А.Ойуунускай бэйэтэ да бэртээхэй олонхоһут уонна олонхону дьаныһан чинчийбит ученай. Бу икки сэдэх икэ дьуөрэлэспититтэн силигэ сиппит "Дьулуруйар Ньургун Боотур" олонхо үөскээбитэ. Билигин билиги оччотообуга сиргэ-буорга тэпсиллэн, сүтэн-өһөн хаалбатах олонхобутунан киэн туттабыт. Төһө да аныгы үйэбэ олонхону толору ылаан-кэпсээн бизрэр олонхоһут сэдэхсийбитин иннигэр, Ойуунускай грампластинкаба сурулубут олонхотун хаһан бабарар дьибэ олорон истиэхпитин сөл. Россия искусствотын үтүөлээх деятелэ Г.М.Кривошапко көбүлээһининэн, 1962 с. "Дьулуруйар Ньургун Боотур" олонхо саха народнай артиһа Г.Г.Колесов толоруутугар "Мелодия" фирма студиятыгар уһуллубута. Олус тупсабайдык онгоһуллубут сувенирнай комплект тобус пластинкалаах, тупса буклекка ус тылыннан — сахалы, нууччалы, английскайды — сурулубут быһаары ыстатыйалардаах, онно И.В.Пухов "Ойуунускай "Дьулуруйар Ньургун Боотур" олонхото", Г.М.Кривошапко "Саха музыката уонна олонхо" ыстатыйалара, ити кэннэ хас биирдии пластинкаба ылаамыт-кэпсэммит олонхо тойуктары кылгас ис хоһоонноро бэрilibиттэр этэ... Аны, үйэ сайдар техникескэй тэтимип кытта тэннэ хаамсап, — "Дьулуруйар Ньургун Боотур" олонхо көлүөнэттэн көлүөнэбэ өтөр-наар сиппэт кэскиллээх: компакт-дискэбэ сурулан (Федот Тумусов бырайыагынан)¹⁴, угус сыл кэнниттэн Гаврил Колесов куолаһа эбии тупсан, ырааһырап, XXI үйэбэ чуордук иһиллэн иккис олобун олоруо турдаба... Силигин ситэрэн, сахалы куттаах аабааччылар өр сыл иштиэхтээбит баба санаалара туолла — Былатыан Ойуунускай олонхото биир сомобо тупсабай онгоһуулаах кинигэ буолан табыста! Бу сизгэрэй олонхо Саха сирин магнайгы Президентэ М.Е.Николаев уонна билинги Президент В.А.Штыров убулээһиннэринэн күн сирин көрдө¹⁵.

П.А.Ойуунускай олонхотун нуучча поэта Вл. Державин

¹⁴ Сувенирный компакт-диск: Олонхо П.А.Ойунского "Дьулуруйар Ньургун Боотур". — ТИД "Кудук", 1997.

¹⁵ Ойуунускай П.А. Дьулуруйар Ньургун Боотур / СР НА ГЧИ, бэчээккэ бэлэмнээтилэр: П.Н.Дмитриев, С.П.Ойунская; уопсай эрдээксийлээһини онордо В.Н.Иванов. — Дьокуускай, 2003.

тылбаастаабыта. Кини урут армянаар "Давид Сасунскай", латыштар "Лачплесис", эстонецтар "Калевипоэг" диэн эпостарын уонна Орто Азия былыргы классиктарын тылбаастаабыт опыттаах киһи. "Дьулуруйар Ньургун Боотур" нууччалыы тылбаастанан кизнэ эйгэбэ тахсыыта — саха культуратын биир бэлиэ кэргииһэ.

1983 сыллаахха Саха сирэ П.А.Ойуунускай төрөөбүтэ 90 сааһын туолбут юбилейын кизгник бэлиэтээбитэ. Москва куоракка суруйааччылар Киин дьыэлэригэр (ЦДЛ-га) улахан литературнай бизчэр буолбута. Бу юбилейга урукку "ньыгыл" Советскай Союз араас сирдэригэр: Украинаттан, Белоруссияттан, Казахстантан, Киргизияттан, Татарияттан, Башкирияттан уо.д.а. сирдэртэн кэлбит суруйааччылар этиилэрэ дьобус гынан баран, иһирэх кинигэ буолан тахсыбыта¹⁶. Ол бизчэргэ Былатыан Ойуунускай олонхото нууччалыы тылынан тахсарыгар олук уурсубут Сергей Михалков бу курдук эппиттээх: "Мне посчастливилось прикоснуться к олонхо — я написал послесловие к русскому изданию "Нюргуна Боотура Стремительного", этого бессмертного творения якутского народа. Оно вполне достойно стать в один ряд с великими эпическими творениями народов мира. Воссоздав в совершенной и стройной форме якутский героический эпос, Платон Ойунский совершил подвиг, подобный подвигу Лейнрота, первооткрывателя карельских рун. Как вы знаете, на этой основе он создал всемирно известную "Калевалу"¹⁷. Ити суруйааччы өр сыллаах сыралаах улэтин — олонхону үйэттиһигэ киллэрбит кылаатын үрдүктүк сыаналааһын.

Бу бизчэргэ тумук тылын этэригэр саха народнай суруйааччыта Софрон Данилов маньыгы бэлиэтээбитэ: "Революция Ойуунускай онугар атын да киһини даятель быһытынан туруоруон сөп этэ... Оттон суруйааччы Ойуунускай гэллпит киһинэн — Ойуунускай бэйэтэ эрэ буолуохтаах этэ, атын ким да буолбакка"¹⁸. П.А.Ойуунускай хаалларбыт кэриэһэ — кини саха норуотун иһигэр оигорбут үтүө дьайыылара уонна кини уус-ураһ айымньылара.

¹⁶ Слово о Платоне Ойунском. — Якутск, 1985. — 72 с.: ил.

¹⁷ Эмиэ онно. — С. 22.

¹⁸ Эмиэ онно. — С. 68.

1993 сыл — Платон Ойуунускай төрөөбүтэ 100 сыла! Кини ата өссө биир урдуга тахсыбыта: "Наш Национальный Комитет выступил с инициативой о внесении юбилея 100-летия классика якутской литературы, видного общественного и политического деятеля Платона Алексеевича Ойунского в Календарь знаменательных дат ЮНЕСКО. В республике эта дата была отмечена как крупнейшее событие в общественной и культурной жизни Якутии, а в декабре 1993 года в штаб-квартире ЮНЕСКО в Париже прошел торжественный вечер, посвященный 100-летию со дня рождения Платона Ойунского... Это был триумф якутской культуры", — диэн Саха Республикатын маннайгы Президентэ М.Е.Николаев бэлиэтээн эппитэ¹⁹. Оттон Саха Республикатын билинги Президентэ В.А.Штыров: "Саха Республикатын уһулччулаах деятелэ, суруйааччы, учуонай уонна мыслитель Платон Алексеевич Слепцов-Ойуунускай төрөөбүтэ 110 сыла туолуутунан сибээстээн, Саха сирин государственпоһа, наука, тыл, литература уонна культура сайдыыларыгар кини уһулччулаах оруолун учуоттаан уурабын: Саха Республикатыгар 2003 сылы Платон Алексеевич Слепцов-Ойуунускай Сылынан биллэрэргэ", — диэн 01.28.2003 сыллаах ыйааһар илии баттаабыт²⁰. Юбилейнай сыл Тэрийэр комитетын бэрэссэдээтэлиэн Саха Республикатын вице-президентэ А.К.Акимов аһаммыта. Туох баар дьаһал улэтэ кини санныгар суктэриллибитэ: убу булуу, издательствоһы, архитектордары, скульптордары кытта кэпсэтии, научнай уонна культурнай мероприятиелары ыһтыы боппуруостара уо.г.а.

Бу бэлиэ куннэргэ аһаргас уруй-айхал эрэ тыллар этиллибэтэхтэрэ — улахан тумук ситиһишлэммиттэрэ: суруйааччы олобун олуктара, улэлэбит улэтэ, айымньылар сагалы демократической үйэ көрдөбулүнэн сыаналаммыт-

¹⁹ Из выступления Президента Республики Саха (Якутия) "Через сотрудничество с ЮНЕСКО — к широким международным связям". Взято из сб. избр. статей и выст. М.Е.Николаева "Духовность — наша вера в торжество человечности и справедливости". — Якутск, 1999. — С. 82.

²⁰ Саха сирэ. — 2003. — Тохсунньу 30 к.

тара²¹. Итини таһынан суруйааччы сорох уус-уран айым-ныыларын хат нууччалыы уонна атын тас омук тылыгар тылбаастар бэчээттэммиттэрэ; суруйааччы тус олобор сыһыаннаах ахтыылар кинигэлэрэ уонна олобун кэрэ-бэлиэ куннэрэ (кини тыыннаабар да, өлбүтүн да кэннэ) хайдах атаарыллыбыттарын кэрэһэлиир ыйыһыык тахсыбыт-тара²². Саха норуотун чулуу классик-суруйааччытын боруонса мөссүөнэ кини аатын сүгэр Саха Академическай театрын иннигэр уйэлэргэ турда! Бу — билинги кэмгэ культурабыт, сайдыыбыт, инникигэ эрэлбит биир бигэ бэлиэтэ.

2003 с. “Саха суруйааччыллара — оҕолорго” диэн серия олохтоммута, кини Былатыан Ойуунускай сэхэннэринэн, кэпсээннэринэн саҕаламмыта²³. Онно: “Саха Республикатын Кэлэр көлүөнэлэргэ анал фондата бу кинигэни тыа сирин оскуолаларын библиотекаларыгар бэлэх бизрэр. Оҕолор! Кинигэтэ элбэхтик ааһын, сайдын, төрөөбүт дойдугутугар туһалаах дьон буола улаатын!” — диэн М.Е.Николаев алыс-апабыл тыллаах²⁴. Сага уйэ эгэр ааҕааччыларыгар —

²¹ Николаев М.Е. П.А.Ойунский и современность (изд. библ. Администр. Президента РС(Я), 1993. На якут. и фр. языках); Кустуров Д.В. П.А.Ойуунускай тиһэх күннэрэ: Документ. очерк. — Дьокуускай, 1993; Кустуров Д.В. Үһүс төгүлүн, букатыннаахтык эргилли. — Дьокуускай, 1997; Ойунский: взгляд через годы: Сб. науч. ст. — Новосибирск, 1998; Спиридонов И.Г. Ойунский и наше время. — Якутск, 2003; Ойунская С.П. П.А.Ойунский и якутский театр. — Якутск, 2003; Гоголева А.И. Творчество П.А.Ойунского в 20-е годы: Особенности перехода от фольклора к литературе. — Якутск, 2003; П.А.Ойунский: мифы и реальность: Сб. науч. ст. — Якутск, 2004.

²² Ойуунускай П.А. Улуу Куданса, Александр Македонский (Ус тылынан: нууч. тылб. А.А.Борисова-Слепцова, фран. тылб. Л.М.Сабарайкина). — Дьокуускай, 2002; Петрова Т.И. П.А.Ойунский: новые переводы стихотворений. — Якутск, 2003; Ойунский П.А. Красный Шаман (Перевод и коммент. Е.С.Сидорова). — Якутск, 2004; Мин аатым ааттаныа... (П.А.Ойуунускай туһунан ахтыылар. Хомуйан оҕордулар И.Е.Федосеев, С.П.Ойунская). — Дьокуускай, 2003; Ойунская С.П. Аҕам сырдык аата. — Дьокуускай, 2003; Степанов В.К. Улуу Ойуунускай үбүлүүйдэрэ. — Дьокуускай, 2004.

²³ Былатыан Ойуунускай. Сэхэннэр. Кэпсээннэр / Хомуйан оҕордо Д.В.Кириллин. Кирири тылын суруйда С.И.Тарасов. — Дьокуускай: Бичик, 2003. — 192 с.

²⁴ Эмиэ онно. — С. 1.

саха народнай поэта, П.А.Ойуунускай аатынан СР государственнай бириэмийэттин лауреата Савва Тарасов кириитылыгар маҕык бэлиэтээбит: "Суурбэһис үйэ 70-ча сылын устатыгар советскай диэн ааттанар уустук эрэри, соччонон умсулбанныах кэргис кэмгэ ололбут суруйааччылар бэйэлэрин кэмнэрин уолаттара этилэр. Кинилэр сана олобу тутууга литература быһаччы кыттыахтаах, суруйааччы норуот истэр кулгааба, көрөр хараба, тэбэр сүрэх буолуохтаах диэн өйдөбулүнэн ололбуттара. Туораттан кэтээн көрбөккө, олох оргуйар үһүгэр сылдыбыт төрөөбүт дойдугуларын дыһнээх гражданныра этилэр. Онон эдэр абааччылар — Саха сирэ ХХ үйэбэ кыһыл, уруй хайдыһылаах, кыа хаан тохтуулаах, кыайтары да, кыайы да көтөлөөх, сардангалаах сарсынныга тардыһылаах күннэри-дьыллары ааһан бу кэмнэргэ кэлбитин, история учебниктарыттан эрэ буолбакка, өбүгэлэрин талааннаах айымньыларыттан билиэхтэрэ-көрүүхтэрэ"²⁵.

Быйыл ХХI үйэ көлүнэтин кэскилин түстүүр дыһалын таһааран, Саха Республикатын Президентэ В.А.Штыров уонна Правительство, анал "Саха литературатын классиктара" диэн сана серияны олохтоото. Гуманитарнай чинчийии институтта П.А.Ойуунускай литературнай уонна научнай нэһилиэстибэттиктэн абааччыларга уус-уран айымньыларын бэчээккэ бэлэмнээтэ. 1-гы томна: хоһоонор, тылбаастар, хоһоонунан суруллубут граммалар (грамматические поэмы) киридилэр, 2-с томна: кэпсээннэр, сэһэннэр, пьесалар. Кэлинни томнарга олоһхото, ахтыылара, научнай үлэлэрэ, публицистиката, этилэрэ, суруктара уо.д.а. түмүллэн тахсыахтара.

Суруйааччы тыыннааһар айымньыларын алта кинигэнэн бэчээккэ бэлэмнээбитэ, ол, бэйэтэ суорума суоламмытын кэннэ, эмиз күн сирин көрбөккө эрэ нимси тимирэн хаалбыттара. Суурбэччэ сыл Ойуунускай аата ааттаммат, суруйуулара аабылыбат, бобуулаах буолбуттара. 1955 сыллаахха алтынны ый 15 күнүгэр сымыйа буруй уһулан, утүө аата чөлүгэр түһэриллибитэ, айымньылара норуотугар төн-

²⁵ Былатыан Ойуунускай. Сэһэннэр. Кэпсээннэр / Хомуйан оҕордо Д.В.Кирилин. Кириитылын суруйда С.И.Тарасов. — Дьокуускай: Бичик, 2003. — С. 6—7.

гар төннүбүттэрэ. 1958—1962 сс. суруйааччы тыннааҕар бэлэмнээбит кинигэлэригэр сэттис том эбиллибитэ, манна суруйааччы ахтыылара, фольклор, литература боппурус-тарыгар сыһаннаах ыстатыйалара эбии киирбиттэрэ. Суруйааччы айымньылара саҥа орфографияҕа киллэриллибиттэрэ, оннооҕор норуот ылыммыт, сахатыйбыт, угус поэттар хоһоонноругар киирбит тыллар: “баартыйа” (партия), “бассабыык” (большевик), “хомуньюус” (коммунист), “хомууна” (коммуна), “сэбиэт” (совет), “сэбиэскэй” (советскай), “хаппытаал” (капитал) энгин диэн тыллар нууччалыы сурулланнар, хоһоон аллитерациятын алдьаталлар, саха кулгааҕар толоостук иһиллэлэр. Аны сорох суруйааччы төрөөбүт-үөскээбит түөлбөтүн тылын туттааччы, ол Ойуунускайга эмиэ баар суол, холобур: умай, умайар диэни — “убай”, “убайар”, улту — “умту” уо.г.а. характернай тыллардаах.

1993 с. таһаарыыга суруйааччы бэйэтэ көрбүт уонна этилиитинэн көннөрбүт тыллара хайдах баарынан чолугэр түһэриллибиттэрэ. Субу саҥа тахсар серияҕа автор бэйэтэ суруйбут орфографиятынан хаалларылынна.

С.П.Ойунская,
ф.н.к., СР НА ГЧИ научнай үлэһитэ

I

“САХАБЫГ СИРИГЭР САМНЫБАТ САРГЫБЫГ САНДААРАН-КҮНДЭЭРЭН САЛАЛЛААХТААН КЭЛЛЭ”

ТААТГА ОБОТО ДЪАРАЛЫКТЫЙА БЫЛАТЫАН

Ким кэлэн, кэтит кэпсээн киэргэлин
Кэпсээн киэбирэн, киһиргээн эрэбин
Дизтэргит — хоробор куорсуннаах,
Куорабай куолайдаах, холуоһа этэрбэстээх,
Холонсолоох хотонноох,
Хоппуруос харахтаах хотун ийэлээх,
Хойутаан турар хотун ойохтоох,
Кулукуоскай суруксуг ыччат ылабын.

Нарын талахтаах, таналайдаах
Далбар чабычахтаах, дьарылас чабырбахтаах,
Таалар хонуулаах, тардыы тамылбаннаах
Таатга обото Дьаралыктыяа Былатыан
Дизэн мин буолабын, добогтоор!

Көрөн турдум: Араат байбал
Уотунан убайар уу долгунун,

Күөх халлаан көстөр күөх көхсүн,
 Көрөн туран, сытгы сындыыс
 Сырыыта сырыылаах өй-мэйибинэн
 Өйдөөн турдум, үтүө доботтоор!

Үтүө үйэ үөскүүрүн үгүс бэйэбит,
 Үөрэ көрсөн, үөрэхтэ үөскэтиэххэ,
 Үтүө убайдаар! Ытгы-ытгы ыччат
 Киһи ыллаан эрэбин, эдийдээр!
 Саппахтаах салгыннаах
 Сатыы манан халлаан садырыннаах
 Салгына салалыннын эрэ:
 Саха омук салбырбастаах санаатын
 Саталаах санатын санарыабын, —
 Диэммин көрөн туран көрдөһөн эрэбин,
 доботтоор!

1917 с.

ҮЛЭҢИТ ЫРЫАТА

Алдырхайдаах аналлаах оһоллоох олохтон
 Атахпыт иһэбин араара тэбэн,
 Көмүс эмэгэт күүһүн көтүрэн,
 Көңүлү хаайбыт күтүр ыраахтаабы
 Күндү уоругун күл онорон —
 Күнү кордөрүөбүн, көгүлү таһаарыабын.

Сорго бохторон соххор харахтаммыт,
 Соргуга бабаран доһолон сүһүөхтэммит,
 Албынҥа анаппыт, ааска ыларбыт
 Аас-туор аччык бырааттарбытын
 Кытаанах тылынан кыргыһыыга ыңыран
 Кыһалҕаны кыччатыабын, албыны аччатыабын.

Алдырхайтан аһаабыт, албынган абыраммыт,
 Аһыылаах харах уута утахтаммыт,
 Сортон соһообут соллон кулуттара
 Соргугун бохсон, хара көлөһүңнүн
 Көңү оборон, сүптү чүпчуруйан —

Көрүлээн-нарылаан көнгүл олороллор.
 Аччыктыгыгын-ааһабын албын санаалаахтар
 Аһахтарын иннигэр,
 Хоргуйабын-туорабын куһабан санаалаахтар
 Хоруомпаланыахтарын туһугар;
 Хара көлөһүнгүн хааннаах ытыстарыгар
 Хайа харбаан хандалылаан олороллор.

Сылаастык сыппатах, сынньаланнык олорботох,
 Сылбаххай уу утахтаах, дайыымка далбардаах,
 Ингнэккэй ииннээх, харана олохтоох,
 Изнин интирэ ирингэ хааннаммыт,
 Эрэйдээх-буруйдаах үлэһит норуот,
 Этэн-тыынан, туран көрүй!

Төрөтөр оҕон төлкөгүн түнтэрбит,
 Дьоллоох олоһун соргутун тохпут,
 Алдьархайга аспыт, айылгыгын алдьашпыт
 Амтаннаах аскын арҕара таппыт —
 Батталаах баһылыгы киэр гынан,
 Бар дьон баай илгэтин барҕардыабын!

Үлүгэри билбит үтүө бырааттар —
 Үрүн күүтэннээх, өһүмэр долгуннаах
 Үрүн муораттан Диниэширгэ дылы
 Үөгүлээн-хаһыытаан өрө түллэн,
 Улуу хочо улаҕатыттан, таас хайа тараабыттан
 Уһаан, тэнийэн туран көрүөбүң!

Кыһалҕаҕа кыбыппыт, кырыыска киллэрбит,
 Кыра дьону кыһыл хаанынан
 Нар олохтообут, ытаппыт-соһопшут,
 Ытык ааттаммыт — баайдар-талымнар,
 Хааннаах ытыстаах хара дьайдарын
 Хайыта сынньан, хааннарын тобуобуң!

Кырыыһы кыйдаан, кыһалҕаны кыччатан,
 Кытаанах дьыаланан, кыһыл хаанынан
 Сир-ийэ дьолун-соргутун
 Ситэ баттаан, быһа кыйдаан,

Йорүү-көгүү үөскүөн туһугар
 Үүрэн аҕаллыбыг — үтүө доботтоор!

Кылааннаах кырдык, чохчы таитал
 Кылбайар-чабыл күлүмүрдэс күнэ
 Күндээрэ көтөн, хааннаах сахсырҕаны
 Күөн түөһүнэн көтүрү анһан —
 Куһаҕаны куттуо, сымыйаны сытытыа, —
 Күнүм айыыта көңүлэ тупсуоҕа!

Күүстээх үлэни көтөхпүт-сүкпүт,
 Күлүмэх олохтоох, ааспыт-туорбут,
 Үгүс өстөөх, өһөхтөөх санаалаах,
 Үлүгэр үтүрүйбүт үлэниг норуота,
 Көтөбүллэн-сүгүллэн туран көрүй!
 Уруй, уруй, уруй!!!

Муус устар ый, 1917 с.

СИН БИИР БУОЛБААТ?!!

(Максим Куирэбис Омуоһанка)

Аарт-татай! Алаата оҕолор!
 Аан-ийэ дайдыбыг үрдүгэр,
 Саха хамначчытын иннигэр
 Сарданалаах ааны аһаарыбыг —
 Күүрээннээх мөккүөрү күүрдэммит,
 Күүстээх үлэни үлэлээммит —
 Хараҥа олох халбарыйарын иннигэр
 Ханна да бараммыг
 Хара хааммыг тохторо
 Син биир буолбаат?!!
 Сир үрдэ кизиг —
 Үлэлиирбит курдук үлэлиэхпит,
 Үрүгнэри кытта мөккүһүөхпүт...
 Өрөгөйдөөх өрөбөлүүссүйэ иннигэр
 Өстөөхтөн өлөр да күннээх буоллахпытына,
 Төрүөбүт ийэ буор сирбитигэр
 Төннөн, өлбөтөхпүтүн даа! — диэммин

Хомойорбун билбэппин,
 Хоргутарбын корбоппүн.
 Сэссийэлиисим идийэтигэр,
 Соргулаах олох иннигэр
 Ханна да бардахха,
 Хандалы да кэттэххэ,
 Аан-ийэ дайдыбытыттан
 Арахсыбыппыг да иһин,
 Уоттаах улуу модун санаабыт
 Уҕарыйыа дии санаабашпын.
 Аарт-татай! Алаата оҕолор!
 Аныгы уол оҕо барахсан
 Аан-ийэ дайдым далбарыгтан
 Арахсар күнүм кэллэбэ диэн
 Санааҕа-онооҕо ылларан,
 Санньыйыаҕа дии санаабашпын.
 Хайа да сиргэ барара,
 Ханна да баран үлэлиирэ
 Син биир буолбаат?!!
 Сир үрдэ киэҕ —
 Үрүнү үнтү тэпсэргэ
 Үнүү, батас өргөстүөхүт,
 Аймах-билэ дьоннорбутуттан
 Араардахтара абатын диэммит,
 Хоммуньюус баартыа барахсан
 Хотойдуу хоодуот, хоһуун оҕолоро
 Кэнтиккэ да охтуохтут буоллар,
 Кэрээнэ суох кэпсэтэр дьон буолуохтут,
 Хараҥа олох халбарыйарын иннигэр
 Ханна да сылдьаммыт
 Хааммыг тохторо
 Син биир буолбаат?!!
 Сир үрдэ киэҕ —
 Аан-ийэ дайдыбытыттан
 Арахсыбыппыг да иһин,
 Уоттаах улуу модун санаабыт
 Уҕарыйыа дии санаабашпын.

1919 с.
 Казаанка

КӨНҮЛ ЫРЫАТА

Дирбиэн-дарбаан күннэргэ
Дирбийэн-дарбийан тураммыт
Көнөр көнгүлү көрдүөхпүт,
Көмүс солону көмүөхпүт...

Тибиилээх-тиһиктээх күннэргэ
Тибийэн-табийан тураммыт
Баай дьон батталын барыахпыт,
Барбах дьоннор барбарыахпыт...

Саталаах-саргылаах күннэргэ
Сатайан сагаран тураммыт
Саха дьону салайыахпыт,
Сааппат-саспат саргылаахпыт...

Хаарыан-харамай күннэргэ
Хаһыытаан-ыһыытаан тураммыт
Түрбүөн бөбөнү түһэриэхпит,
Түрмэ бөбөнү түгнэриэхпит...

Килбик-кичимэбэй күннэргэ
Кичэйэн-хачайан тураммыт
Ордук соргуну булуохпүт,
Олох дьолун огоруохпүт...

Көнгүл дохсун күннэргэ
Көрүлээн-нарылаан тураммыт
Өйү, күүһү үрдэтиэхпит,
Өлгөм дьолу төрөтүөхпүт...

Дорбоон-долгун күннэргэ
Дөлгуйан-оргуйан тураммыт
Кыра норуот кыайыахпыт,
Кырыыс баһын быһыахпыт...

Кыһар сарданга уотугар,
Кыһыл үйэбит дьолугар
Уһун тускул тутуохпүт,
Уруй-айхал этиэхпит...

УРУЙА УЛААТТЫН

Балкыырдаах байҕалым
Баалланырын курдук
Бассабыык баартыйа
Барҕаран табыста.

Батгаммыт омукупун
Бассабыык баартыйа
Батгалтан таһаарда,
Баспытын биллэрдэ.

Үллэр долгун курдук
Үлэһит сэриитэ
Үксээтэ-үрдээтэ,
Үрүннэри үүрдэ.

Батгалга баҕарбыт
Баандабыт баранна,
Тэмтэрийбэт саргы —
Тэннэһиибит кэллэ.

Кыскыйар тыыннардаах,
Кыыдааннаах дыбардаах
Төрүөбүг дойдубут
Толкөҕө олорто.

Сахабыт сиригэр
Самныбат саргыбыт,
Сандааран-күндээрэн,
Салаллаахтаан кэллэ.

Кэхтибэт кэскилбит
Кэрэлэнэн кэллэ,
Охтубат соргубут
Оноруута турда.

Бассабыык баартыйа
Батгалтан таһаарбыт
Ураанхай сахабыт
Уруйа улааттын!

ГЕНЕРААЛ ТОЙОН

Кыыдааннаах дьыбарым
Кыскыйа ыллаата,
Сабыта оѳуста,
Сатараан табыста.
Өрүһүм муустара
Өрүтэ тэптилэр,
Баарабай мастарым
Барааран-харааран,
Таннары чанкыһан
Талбааран бардылар.
Тибии-тиһик түстэ,
Тибэн-үрэн барда.
Олохтоох дойдубут
Орулаан-оргуйан
Тумарык-иһирик
Туманыгар түстэ;
Хаһыыран-ыһыыран
Хаарыгар умуста...
Ураанхай сахалаар!
Уһуктар кэмнэрбит,
Түллэр-түмсэр күммүт
Түллэн-үллэн кэллэ.
Эдэр-тэбэр хааннаах
Эдэр-элбэх ыччат!
Тибии-тиһик түстэ,
Тиллэр-өлөр кэллэ,
Үрүн-хара турда,
Үнгүү-батас тутта...
Дьолун-соргун тохтор
Дьонун-уруун өлөр,
Өһөр-сүтэр күнэ
Өгөн-үтэн кэллэ...
Ойон-туран иһий!
Охсон-тэбэн иһий!

...

Самныбат саргыбыт
Сардангата тахсан,

Хаанынан ытаабыт
 Хара-кыра дьоммут
 Өрөгөйө үрдээн,
 Өркөн-төлөн дьайдаах
 Кытарар былаабым
 Кыһан-ыһан тахсан
 Күндээрэн көһүннэ,
 Күлүмнүү убайда.
 Аатырбыт генераал
 Атамаан тойону
 Умсары охсоммут
 Уруйбут улааттын!
 Кэлбитин кэмсинэр
 Кэмнэрэ кэллилэр,
 Кэннигэр-иннигэр
 Кэлэр-барар ылык
 Кэмчидэ быһыылаах...
 Байхаалабы* кытта
 Бастааньас барыта
 Бараалаһан барда...
 Дээдискэ** барахсан
 Дэлэ-балай охсон
 Тэбэн-кибэн киирдэ,
 Тэллэйдэһэн барда...

... .

Тэбэр-тэлэр күүстээх
 Тэргэним эһиннэ.
 Дорҕоонум ылаата,
 Дойдубут долгуйда...
 Сарбыһар-дапсыһар
 Сата-буурай турда...
 Үлэһит сэриитэ
 Үрүннэри үүрэн,
 Кыырыктаах үгүүнэн
 Кырбаан-кырган барда.
 Халлааным халынна,
 Хабараан салгыным
 Кырымах хаарынан
 Кыскыйа ылаата.

Өрөгөй үрдээтэ,
 Өркөн-төлөн дьайдаах
 Кыгарар былаабым
 Кыһан-ыһан тахсан
 Күндээрэн көһүннэ,
 Күлүмнүү убайда...
 Аатырбыт генераал
 Атамаан тойону
 Умсары охсоммут
 Уруйбут улаатта,
 Баанданы барааммыт
 Баарабай саргыбыт
 Тохтубат тускула
 Торолуйан турда,
 Самныбат саргыбыт
 Сандааран табыста,
 Сата-буурай ааста...
 Умсубат-охтубат
 Уруйбуг улаатта...
 Уһун тускул туттум,
 Уруй-айхал эттим!

19/IX—1923 с.
 Москва

НА СМЕРТЬ ВОЖДЯ

Кыһыл сардага тахсыбыт,
 Кыымнаах толон түспүт,
 Модун санаа туругурбут
 Москва куорашар —

Халлаанга тыгар төлөннөөх,
 Хара дьай дьураалаах
 Кыгарар дьэргэн былаабым
 Кыһан-ыһан тахсан,

Хара санаа күлүктэннэ,
 Хааннаах толөнүнэн

Кырыыстаах сирим үрдүнэн,
Кытара убайда...

Сордоох-муннаах сорун-мунун
Солбонутан туран,
Саргылаах саарыстыбаны
Салайан ажалбыт,

Дьоллоох олобу онгорбут,
Дьол-соргу тутуспут,
Өрөгөй өлбөт санаалаах,
Өркөн төлөн тыллаах,

Эрэйдээх-муннаах иннигэр
Эппитин толорбут,
Кэннитинэн кэхтибэтэх
Кэрэ киһи өллө...

Үлэһит дьону үрдэтэн,
Үрдүк үтүө аата
Үйэттэн үйэ тухары
Үрдүү-үүнэ туруо.

Көмүс уңуоҕун көтөҕөн
Көмнорбут даҕаны,
Санньыйбыт санаабыт ааһан
Сага-буурай оонньоо...

Хоту-соҕуруу сирдэргэ
Холорук буурҕанан
Алтан-тимир араҕастаан
Айхаллаан-айаатаан,

Өрүтэ күүрэн тахсаммыт —
Өргөстөөх өрөгөй,
Сойуустаах соргу улаатар
Солун соргу кэлиэ...

Илигги-арҕаа сирдэргэ
Илбистээх сатанан

Хаамар хаамыны хангтан,
Хааннардаах кырыны

Хара дьайдарын алдытан,
Хампарыга охсон,
Үрүн-хара сэриилэри
Үнтүрүтэ тэпсэн,

Омук омугу барытын
Охсуснат-кыргыспат
Сайаҕас саргы санаалаан —
Саргы-дьаалы тупсуо...

Кытарар дьэргэн былаабым
Кыыһан-ыыһан тахсан,
Кырыыстаах сирим үрдүнэн
Кытара убайда...

Комус унуобун кетоҕөн
Көмнөрбүт даҕаны,
Санныйбыт санаабыт ааһан,
Сата-буурай оонньоо...

23/1—1924 с.

Москуба

ТИМИР КӨЛӨ

Хаһыыҕаатар хамнаабат
Харага бараан түүнгэ
Хайа арҕаһын курдук
Харааран туран эрэ,
Уот тыыннаах,
Уу күүстээх
Локомотууп обургу
Лочур-лочур охсунна,
Сыыгыны-сыыгыны
Сыйыы тимири ыстаал
Сындыһын үрдүгэр

Сыналыян туран,
 “Сыр” гына сырдыгынаата,
 Сыыбыр-сыыбыр
 тыыммахтаата...

Чыыһыр-чааһыр тынгахтаан,
 Чысыйа түһэн баран,
 Кэннинэн
 Кэбиннэттэ,
 Иннинэн
 Ингизтэттэ,
 Личигири түстэ,
 Личигири сүүрдэ...

Бурдугунуу-бурдугунуу
 Бууһурҕаччы тыыммахтаата,
 Буруоларын бурҕаннатта,
 Күөх тырым уотунан
 Күлтэс гына көрдө,
 Кыһыл сарык уотунан
 Кытар гына тыынна...
 Лачыр-лачыр охсунан,
 Лаһыр-лаһыр дайбанан,
 Дьирдьигинэс тимир устун
 Дьирилээбитинэн барда.
 Айанныр ааттыгын
 Аанын астарары,
 Айаатаан кэбистэ...

Үлтү сүүрэн кэлэн,
 Үлүгэр буолуо диэн,
 Үөгүлэһэн тахсан,
 Айанныр ааттыгын
 Аһа охсон баран:
 “Харана түүһгэ
 Ханна барабыт?
 Хампы түһүөххүт,
 Хаалың!” — дэһэннэр,
 Хас эмэ өттүттэн
 Хаһытаан хааллылар...
 Хаһытаатар хамнаабат
 Харана бараан түүһгэ —

Ааттыгын арийан,
 Айаннаан барартан
 Куттанан турбата,
 Курулуу-дъурулуу,
 Хотолдъуга-хотолдъуга,
 Холорук курдук ытыллан,
 Түллэ-түллэ түстэ,
 Түлүгүрүү сүүрдэ...

Кэмин кордөрбөккө,
 Кэрдитин билэрбэккэ
 Күүрэ-күүрэ түстэ,
 Күлүгүрэйэн истэ...
 Хара бараан түүнгэ
 Хайа арбастарын
 Харабын уотунан
 Хайыта салаата,
 Кыһыл сарык уотунан
 Кытар гына тыыммыта —
 Өрөгөйдөөх халлааны
 Өрөһөтүн аннынан
 Өрүгэ күлүмнээтэ...
 Айаннаабыт күүһүтгэн
 Аан ийэ дойдум баара
 Атыяхтаах уу курдук
 Аймаммытынан барда...

Үс күннүк сиртэн ыла
 Үөгүтэ иһилиннэ.
 Түөрт күннүк сиртэн
 Түллэн түспүтэ —
 Тингилэбин тыһа
 Тилигирээн кэллэ,
 Сатыы күннүк сиртэн
 Сабыта сапсыйан
 Салгына билиннэ...
 Уһуннук субуллаахтаан
 Унньулуйдар даҕаны,
 Субурус-субурус
 Сууһамнык, сууххайдык
 Уот тыынынан,

Уу күүһүнэн
Этигний ньирилээн
Элэнгэтэн истэ...

Чыллырыын тимир суолунан
Чыһыр-чааһыр чыскыйан,
Сирдыгинии-сирдыгинии
Сирилийэ сүүрбүтүтэн —
 Силлиэ курдук
 Сирдиин ньиргийдэ,
 Үрэхтиин
 Үөгүлэстэ,
 Алаастыын
 Абыласта...

Сырылыы-сырылыы,
Сыыбыргыы-сыыбыргыы
Сыыдамнык барыһы!..
Умсарыта дьулуруйан,
Уотунан кутааланан,
Холоруктуу ытыллан
Хомуунабыт олобор
Тиэртэбинэ даҕаны
Тиэрдиэх тимир көлө дизэн
 Бу эбит
 Буолаҕа!..

Ол иһин даҕаны
Олус улаханлык
Хара бараан түүн —
"Ханна бардың?" — дизэн
Хааннаабынан ытаахтаан
Хаһыытаан хаалбыт эбит!..

1926 с.

АНДАҒАР

Алдьархайдаах аан дойду
Алтатган биирдэрин
Киин тутааҕа буолбут
Кириэмил кириэппэс
Аллараа таһаатыгар,
Алгыстаах далбарыгар,
Илийиис унуоҕун
Иннигэр тураммыт —
Сэбиэскэй Сойууспут
Сэрииттэн кыаттарбат,
Уйадыйбат укулаат
Уобуруччута буолбут
Бассабыык баартыйа
Баараҕай күүстэрин
Күүһүрдэн иһэргэ,
Күүрээннээн биэрэргэ
Кыһыл былааҕынан,
Кыырыктаах тылынан
Аан дархан андаҕары
Андаҕайдахпыт буоллун...

Алдьархайдаах аан дойду
Алтатган биирдэригэр
Хаанынан, этинэн,
Хараҕын уутунан
Үлэһит, бааһынай
Үүннэрбит көнгүлүн
Хаппытаал күүһүтгэн
Харыстыыр иннигэр,
Куорат, дэриэбинэ
Куомуна холбоспут
Обурук ситимин
Ордуктук кичэйэр
Саргылаах санааны
Саталаан тураммыт,
Илийиис унуоҕун
Иннигэр киирэммит —
Кэннигэр хаалларбыт
Кэриэһин толорор

Аан дархан андабары
Андабайдахпыт буоллун...

Алдьархайдаах аан дойду
Арабас далбарыгар
Өрөгөй дьалхааммыт
Өргөстөөх күүһүнэн
Баттаммыт-үктэммит
Барыга тураннар,
Күүрээннээх моккүөрү
Күүһүрдэн эрэллэр...
Иккиггэн биирдэспит
Инники буоллун диэн,
Өрөгөй өһүөннээх
Өлөрсүү туһугар,
Бары сир баһынан
Баттаммыт норуоту
Хомууна аатынан
Холбуурга-түмэргэ
Илийиис уһуоһун
Иннигэр тураммыт —
Аан дархан андабары
Андабайдахпыт буоллун...

20/1—1927 с.

Москуба

БЫЛААҤЫ — СЭБИЭККЭ!

Сэтинньи сэтгистиир күүрээннээх күнүгэр,
Сэриинэн сэтэрэн, уотунан убайан,
Сир ийэ үрдүнэн силлиэлээх холорук
Силлиэрэн-боллоорон ыгыллан табыста...

Бары баар баттаммыт
Барыга тахсаннар,
Барабаан охсоннор
Баргыһан бардылар...

Уруйдааг!

Уруйдааг!

Былааһы — Сэбиэккэ!

Хара хаан олбохтоох хашпытаал олоѳун,
 Хап гынар хашпардаах хаан салын хаайыгыгын,
 Түп гынар түптүрдээх түүнүктээх түрмэтин
 Түгнэри ытйан, күөччэхтии көтүттэ...

Өлөргөн куттаммат,
 Өргөстөн дьулайбат,
 Кэннинэн кэхтибэт
 Кэм кэллэ быһыылаах...
 Уруйдаан!
 Уруйдаан!
 Былааһы — Сэбиэккэ!

Хандала күүһүнэн, хабала дьайынан
 Хамныыртан-хараттан хааныгтан хараммыт,
 Кыраттан-кыамматтан, дьон-норуот соруттан,
 Кырыыстан-ынчыктан баарабай баайдаммыт

Баай бампыыр батгалын,
 Батталлаах былааһын
 Үлэһит, бааһынай
 Үгүүнэн үрэйдэ...
 Уруйдаан!
 Уруйдаан!
 Былааһы — Сэбиэккэ!

Имэигнээх санаанан, илбистээх ырыанан
 Ийэ сир үрдүнэн, аан дойду баһынан
 Кыгыастар хаанынан, кырбаһар уотунан
 Кырыыстаах дойдуну кытыаста салатан,

Биитэр мин, биитэр эн —
 Биирдэспит кыайдын дьэн
 Өрөгөй өлөрсүү
 Өһүөнэ үрдээтин...
 Уруйдаан!
 Уруйдаан!
 Былааһы — Сэбиэккэ!

Үйэтгэн үйэбэ үрүн күн анныгар
 Үлэһит, бааһынай симэһин сииктэрин,
 Күдэхтээх күүстэрин күннэри-түүннэри
 Күүгэннии оргутан оборо олобут

Буулаҕа бурсуйу
 Буруйдаан-сэмэлээн
 Үлэһит, бааһынай
 Үөрбэҕэ түһэрдэ...
 Уруйдаан!
 Уруйдаан!
 Былааһы — Сэбиэккэ!

Үлэһит, бааһынай үлэтин түмүктээн
 Үүнээхтээн тахсыбыт көңүлбүт олобун
 Барыктаах-сарыктаах кыһаҕа кытардан —
 Баабырдаан балталаан баргыйан иһиэххэ...
 Наахара хааннанан
 Набааты охсунан,
 Аан дайды үрдүнэн
 Арбыйа оонньоохха...
 Уруйдаан!
 Уруйдаан!
 Былааһы — Сэбиэккэ!

Бары сир үрдүнэн баай бампыыр аймаҕа
 Бары баар баттаммыт хааннарын тобоннор,
 Унуохтаах эттэрин урусхал онгорбут
 Улуу хаан иэстэрин иэстииргэ тэрипэн,
 Үлэһит, бааһынай
 Үнүүнэн-үөрбэнэн
 Тиис тиискэ, хаан хаанга
 Тийибитин биллинэр...
 Уруйдаан!
 Уруйдаан!
 Былааһы — Сэбиэккэ!

Үлэһит, бааһынай этигэр-хааныгар
 Үйэттэи үйэҕэ үөдүйэн үөскээбит,
 Ингээхтээн сылдыбыт илбистээх үөрэхтэр
 Имэһигнээн-илбистээн, кырыктаан-кылыстаан,
 Баттаммыт турууга
 Бассабыык баартыйа
 Кынаттаах тылынан
 Кыайыыта үрдээтэ...

Уруйдаан!
Уруйдаан!
Былааһы — Сэбиэккэ!

Уон сылга уот толон күүһүнэн күүрэммит —
Уруйдаан, айхаллаан, сэбиэскэй былааһы
Аан дойду алтаттан биирдэрин үрдүгэр
Аарыктаан айдаардан үрдэтэн эрэбит...

Биитэр мин, биитэр эн —
Биирдэспит кыайдын диэн
Бары сир баһынан
Баттаммыт баргыйдын...

Уруйдаан!
Уруйдаан!
Былааһы — Сэбиэккэ!

29/ХII—1926 с.

Москуба

КЫТАЙ НОРУОТУГАР

Кытайым норуотаа!
Кыргыһан, кыдыһан,
Үөрэххэ-сырдыкка
Үөмэнтгин, үрдүүргэр —
Атаххар бакаайы,
Адаҕа кэтэрдэн,
Эрэйгин-буруйгун
Элбэтэн эрэллэр...
Хахайды харбаһан
Хаан хаанга тохторун,
Саталаах санааны
Сананан турангыны,
Өһөхтөс!
Өргөстөс!

Көгүлгүн тутайгыны
Көноргүн короннор,
Батталтан барбарбыт
Баай бамшыыр аймаҕа,

Хабала хаппыгаал
 Хаан салын быатынан
 Бохсоннор, бобоннор,
 Борбуйгун ингирдээн —
 Баскыттан атаххар
 Баайгалаан эрэллэр...
 Кыргызны уотугар,
 Кыырыктаах уһугар
 Үөс үөскэ
 Үөстэннин!

Өргөстөн дьулайан,
 Өлөртөн кугтанан
 Турбакка — өлоруоһ,
 Турута тутаннар,
 Ытаннар, ыйааннар —
 Ынчыктыгы сытыабыг...
 Хабала күүһүнэн
 Хандала кэтэнигин,
 Харабын уутунан,
 Хаантынан, эккинэн —
 Тобуктаан тураһыгын —
 Толуна сылдыабыг...
 Иэс иэскэ
 Иэстэннин!

Уоруккун уоттааннар,
 Утары турбуккар,
 Буулаҕа бурсуйдар
 Буруйдаан-сэмэлээн,
 Үөн курдук олортоон,
 Үөрбэбэ үөллүлэр...
 Кыргызһан, кыдыһан
 Кыайбакка-хоһоһо,
 Эйэнэн-эккэнэн
 Эргийэн көрүмэ!
 Өрогөй өлөрсүү
 Өргөстөөх биитинэн
 Биликтэс!
 Билгэлэс!

Сурахтаах, дьулааннаах
 Суун-йег-сизн* өлөөхтөөн,
 Харабын сабыллан,
 Хааннаһар өстөөххүн
 Көрбөккө сылдьангың
 Көбүшпүт буолбаккыан?
 Эн эттээх хааннынан
 Эргинэн аатырбыт
 Чаан-кай-сыы** түөкүнү
 Таннары дапсыйан,
 Көбүстээх систэрин
 Көнгүрү тэпсэггин
 Суол буоллун!
 Суох буоллун!

Уруурбаан-хааныргаан,
 Уоруккун убаһныт
 Уу-пей-пуу*** курдугу
 Умсаран испэккэ,
 Сыһыаран сылдьабыг,
 Сымнаабыт буруйгар
 Сымала уотугар
 Сыгарың кэлиэбэ...
 Харыстыыр кэлиэ дуо?
 Хайыта охсонгун,
 Күдэнгэ көтүтэн
 Күн дьолун көрүөбүң...
 Өлөртөө!
 Өһөртөө!

Хаангынан, эккинэн,
 Харабын уутунан
 Барбаран олоһбут
 Баай бамшыыр ийэтин —
 Аангылыһа хотуну
 Аан дойдун иһиттэн
 Үгүүнэн-үөрбэнэн
 Үрбэккэ олоруон, —
 Хаңдалан ыарыаба,
 Хабалан элбиэбэ...

Олорон бизримэ,
 Онгостон турангын
 Тунайдас!
 Туманнас!

Көрөбүөн, көрбөккүөн?!
 Көнгүлгүн хайдахтык
 Батастаах, үнүүлээх
 Баайдарыг барьта
 Хааннардаах эттэргин
 Хапгаччы тэпсээри,
 Кэннигэр кэлэннэр
 Кэтэһэн көрбөгтөөр?
 Белүөх хаан эмсэхтээх
 Бөрөлөр тураллар...
 Биитэр мин, биитэр эн —
 Биирдэспит кыайдын диэн
 Дапсылый!
 Дабылый!

20/V—1927 с.
 Москва

КЭЛЭР КЭСКИЛ ЫРЫАТА

Сайаҕас
 Сандаал саас
 Күөх урсун күөнүгэр,
 Күн уотун күлүмэр
 Балаҕан иһиттэн,
 Баҕана тордүттэн
 Ойоммун,
 Оонньооммун,
 Дьэргэйэр-долгуйар
 Дьэргэлгэн уотугар
 Дьизэрэнкэй тэбэммин,
 Дьизэрэтэ туойаммын
 Доргугуом,
 Долгугуом...

Билэбиэт,
 Билбэкиэт —
 Сир ийэм изнигэр,
 Симэбин үрдүгэр
 Күн күлүм уотугтан,
 Күөх унаар урсунтан
 Ырыаһыт
 Ыччаккыт
 Дьон-норуот дьолугар,
 Дьол-соргу туһугар
 Тускулбун тутаммын
 Туойаахтыы турабын...
 Дьэ-дьэ-дьэ!
 Дьэ-дьэ-дьэ!

Көрөбүөт,
 Көрбөккүөт —
 Тэллэхтиин чэпнэрдээх,
 Тэллэйдиин түүнүктээх
 Балабан иһигэр,
 Бафана төрдүгэр —
 Буруогтан,
 Буоругтан
 Хараххыт ыалдыахтаан,
 Хаанынан ытаахтаан,
 Тыгабыт сытыйан
 Тыыннаргыт кылгаахтаан,
 Өлбөккүөт,
 Өспөккүөт?!

Муһ дьолуо,
 Муус болуо
 Түһнүккүт тордүгэр,
 Түһгүргүт түгэбэр
 Туох кута кутулан,
 Туох дьоло тутулан,
 Үүнүөбэй,
 Үөскүөбэй?!
 Чэпгирбит оронгор,
 Чэлгирбит олбоххор

Төрөтөр төрүүххүт
 Төннөрүн көрүүххүт...
 Ай-айбын!
 Аанайбын!..

Хайдахтык,
 Ханныктык
 Нууччалы дьизэлэргэ
 Ньургунун курдуктук,
 Кыһынны күннэргэ
 Кылбаарар кустуктук,
 Тэтэрэн,
 Тэлээрэн,
 Сибэки ситээхтээн,
 Сирэмнээн-силиктээн,
 Кутулан-куоластаан,
 Куобайан-нусхайан
 Үүнэрий,
 Үтэрий?!

Буруоттан,
 Буоруттан
 Балабан иһигэр,
 Баана төрдүгэр
 Ытыргыт элбиэбэ,
 Ынчыккыт үксүөбэ.
 Муобуран,
 Муобуран,
 Дьахсайан-һааһаран,
 Дьарбаран-дьагыран,
 Күүстэргит быстаахтыа,
 Күдэххит баранья...
 Ый-ыйбын
 Ытыбын...

Үөрүүлээх,
 Үөскүүлээх
 Күн уотун күлүмэр,
 Күөх урсун күөнүгэр
 Аныгы сэбинэн,
 Алаһа дьизэлэнэн

Огостон,
Олорон —

Төрөгөр төрүөххүт
Төлкөгүн корүөххүт,
Уһун дьол үрдүгэр,
Уобулар бэрдигэр
Үүнүөххүт,
Үөскүөххүт...

Буруоттан
Буоруттан

Халтаһан баранан
Хаан балай буоларын,
Тыггалыын сытһыан
Тыһыахтыы тыһыарын
Ачһыаһа,
Ааһыаһа...

Хоруйан-ходуйан
Хорһуопһуй оһөрдон,
Кутулар кунһаныан,
Куланнаах уохһаныан...
Буо-буо-буо...
Буо-буо-буо...

Үөрэнһин,
Үүнэнһин,

Масһына тэринэн,
Маһыһыыт күүһүнэн
Салһыһа тирэнэн,
Саһаны тэбинэн
Көһөһүн,
Көһөһүн,
Күүх урсун күүһүнэн
Күн уотун көһүйэн
Сир ийэһи изниһэр,
Сирэмһин үрдүгэр
Уйһулуон,
Уруйдуон...

Айаһһын,
Дһайаһһын,

Уу далай күүһүнэн
 Уйгугун үксэтиэн,
 Сатанан тэбинэн
 Саргыгын элбэтиэнг...
 Үөрүүнэн,
 Үнкүүнэн
 Дьон-норуот дьолугар,
 Дьол-соргу туһугар
 Күн уотун көлүйүөнг,
 Күлүмүн көтөөхтүөнг...
 Дьэ-дьэ-дьэ...
 Дьэ-дьэ-дьэ...

23/III—1927 с.

Москуба

ЭРГЭ ҮНКУҮЛЭР — САҢА ХОҕООТТОР

I

ЫҕЫАХ ҮНКУҮТЭ

Чэйииг-чэйииг, чэкийдээр!
 Чэчир курдук тэнийэн,
 Бары дойду баһынан
 Балкыыр курдук дьалкыйан,

Көбөрөөхтүүр көхсүтэн,
 Көмүстээхэй буоруттан
 Көлүөһэли эргийэн
 Көтөн-мөгөн бизриэххэ...

Хоммуньюуска холбоһон,
 Хомсомуолга кыттыһан,
 Хоммуунабыт аатыгар
 Хоһоон-тойук туойбуһуг.

Сандал манган халлаагна
 Сата буолан сатаардын,

Эгий-дугуй ойбушут
Этиг буолан ньиргийдин!

II

ОҢУОХАЙ

Тэтим-чэгийн сэгэрдээр!
Тэйэн-тэбэн тураммыт
Сэбиэт былаас сиригэр,
Сэтгэ кишэ киинигэр

Өргос кылаан биилэнэн,
Өрө котөн мэнийэн
Ойон-котон иһиэххэ,
Оһуохайды оонһуохха...

Тойот-хотуг токушут
Токур сого охсуутун,
Барыс-батгал тэбиитин,
Бакыр атаһ табыытын,

Сибиир ийэм дьалкыллан,
Сибизэн-силлиэ ыгыллан
Халыг үнгээх өйдүөбэ,
Халыыр кулаак билиэбэ...

III

КУЛУН КУЛЛУРУҢУУ

Эчий-эчий, доботтоор!
Этэн-тыынан истэххэ,
Эһиэг-эбэн саҕаттан
Эгириктээх түостэммит,

Аҕаһ-ийэһ саҕаттан
Ааһан-туоран сылдыбыт

Үгүс-элбэх бэйэлээх,
Үлэ-хамнас сэриитээ!

Кустук курдук тураммыг,
Кулун курдук сылдьаммыг,
Үрэх-өрүс үтүөгүн
Үнтү суйдаан ыламмыг,

Баттаан-халаан олорбут,
Байан-тайан сылдыбыт
Тойот-хогут соргутун
Тоѳо көтөн ааһахха...

IV

ДЫЭРЭНКЭЙ

Бассабыыкты майгылаах
Баабый дохсун уолаттаар!
Хоммуньюусгуу санаалаах
Хотой хоһуун кыргыгтаар!

Бары дойду баһынап
Бастаан-көстөөн олорор
Үлэ-хамнас сэриитэ
Үүнэн-үрдээн эрэбит...

Сындыыс уота үктэллээх
Сырдык олох саргытын
Күммүт-дьылбыт эргийэн
Күойэ көтөн эрэбит...

Хоммуунабыт олоѳор
Холоруктуу ытылан,
Дьыэрэгкэйдээн иһиэххэ,
Тэйэн-тэбэн биэриэххэ!

V

ИЛИИ АННЫНАН ЭРГИЙИ

Бабат-татат, доботгоор!
 Бачча-бачча тухары
 Бастаах атах баайытын
 Барыы илик эбиппит.

Хоруоп-унуох кунустаах
 Хотон-хоспох хоххотун
 Иһэр кэскил иннигэр
 Иһэх гынан тэпсиэххэ.

Ырыа-тойук ылыктаах
 Ыраас олох аатыгар
 Өлүү-сүтүү уйатын
 Өгтөөн-уотгаан иһиэххэ.

Көлүһэлии эргийэн,
 Күөрэгэйдии дыримнээн,
 Эдэр-эмньик эрдэххэ
 Эгил-бутул ойуохха...

VI

АТАХ ТЭПСИИТЭ

Тулук-тулук доботгоор!
 Туран ойон иһиэбин!
 Сокуон-ыйаах өргөһүн
 Сото курдук мүлтүшпүт,

Баайга-токко охтуулаах,
 Балакыта дыалалаах
 Бүрүкүрээт аймабын
 Бүтүн Сэбиэт үрдүнэн,

Суутган-дьүүлтэн туоратан,
 Суйдаан-сотон иһиэххэ,

Кыра-хара дьонунан
Кылаан-өргөс тутуохха...

Унаар-мунаар урсуннаах
Улуу дураар хонууга
Тэбэр тилэх ньиргийдин!
Тэйэн-тэбэн иһиэххэ...

VII

ЧОХЧООХОЙ

Чононхолуур уолатгаар!
Чочуонайдыыр кыргыгтаар!
Сииккэ-хаарга сизлэрбит
Сизэмэх-ымсыы элбээбит.

Көмүс быйанг үшпүтүн
Көтөн-сүүрэн кэлэннэр
Торбон илээт аймаба
Тоҕо салаан эрэллэр.

Уһук тумус чупчуурун
Уоттаах улуу кымньыынап
Быдыар-быртаах дьайбытын
Быһа кыйдаан кээһиэххэ.

Үллэр долгун күүһүнэн,
Үгүс быйанг үрдүнэн
Чонох-инэх ойуохха,
Чохчоохойдуу оонньоохха...

1929 с.

ТУРУН, ТУРУН, ТУОЙУН!

Уста, долгуйа турар
 Улуу куйаар отготугар,
 Төлөн-күдэн иһигэр
 Төгүрүйэ эргийэр,
 Үүнэр-сүтэр отгоох-мастаах
 Үллэр төгүрүк сирбитигэр
 Үлэһит кылааһы үөрэһит
 Үрдүк күүстээх бөлүһүөгэ,
 Халлаантан-тагараттан аккаастаммыт,
 Хаппытаалы алдьатарга санааламмыт
 Хаарыл Мааркс эппитэ:
 "Уот садаба моҕойдору
 Улуу дойдуга ыспыһыт —
 Былахыны эрэ биэрдэ", — диэн
 Былыргы дьылга хомойбута.

Өроғойдоох
 Өктөөп ороболүүссүйэтэ
 Өлбөт төлөн сизмэни
 Өро түллэн ыспыта,
 Арай тылга илбис буоллун диэн
 Аан-балаһа уотунан тыыммыта.
 Билинги биһиги биризмэбит —
 Биэстэ эстэр бингиэпкэ ырыата,
 Ыгым-ыгым ылсыыга
 Ыстаал тимир ынчыга,
 Халлааны-сири хамнатар
 Хабараан хатан тыас дорҕооно.
 Үлэһит кыайда,
 Үйэ уларыйда.
 Уот садаба моҕойдор
 Оҕо оонһуулар буоллулар...
 Сир сирэйин, сигилитин кубулулар
 Силлиэ-буурҕа ытыллыыта,
 Ууну-уоту, чабылҕаны
 Умса батгаан көлүйэр
 Улуу модун дьүккүөр,
 Өро түллэн күүрүү,

Өгүйэ-балта тыаһа,
 Хоммууна олобун хоһооно,
 Холоруктуу куугунуур музыка
 Эттээби эрэ эймэнитэр
 Этинг буолан ньиргийдэ...

Дьиримнии-дьэргэйэ эргийэр
 Дьикти аан дайдыга,
 Кытарбыт тимир курдук,
 Кыһа ыгыстыбыт ньууругар,
 Күөдүйэр күөх төлөн күксүөрүгэр
 Күүстээх күндү ырыаһыттар,
 Уйадыйбат уот-болгуо сүрэхтээх,
 Убайар сата-төлөн санаалаах
 Хоодуот-хоссун хоммуньуустар
 Хоммууна олобун акылаатын, —
 Үөһээ үрдүк ыырай өһүөлэрин
 Үнтүрүтэ сынньан түһэрэннэр,
 Аллараа аат айабын алдьатаннар,
 Атыйахтаах уу курдук аймааннар, —
 Онорон-олохтоон эрэллэрин
 Олоҕхо номоҕо оностуохха.
 Ээй! Ээй! Эниги бэйэлээхтэр,
 Этигэн илбис тыллаахтар,
 Турун, турун! Туойун!
 Турун, турун! Чугдаарың!
 Мөлүйүөнтэн мөлүйүөттөр күүстэринэн,
 Мөлүйүөнтэн мөлүйүөттөр мөккүөрдэринэн
 Хаппытаалы-хабаланы алдьаттарбыт,
 Хаңдаланы-хаатырганы хампарыттарбыт,
 Сүүстэн сүүс сыларга
 Сүһүрэн үөскээбит санааны,
 Тыһынчаттан тыһынча дьыларга
 Тыылан, тыйыс сата буолбут өйү
 Кыһа буолан кыырыктаабыт,
 Кытарар илбис саталаабыт
 Чабыллар тарабай таас чөмчөкөлөөх,
 Килбэйэр кэтиг сомоҕо сүүстээх
 Улуу Илиэнин
 Уоттаах кэриэтин
 Умнуохха сатамат...

Хаппыталыыстар хааннара ыгыллан,
 Халын тириилэрэ хайыннар хайыннын! —
 Баабый дохсун илиилээхтэр,
 Баабыр хара ытыстаахтар,
 Баллырҕаччы балталаан!
 Күүрээниээх көбүстээхтэр,
 Күүрбүт иигирдээхтэр,
 Күөх төлөнү күксүтэн,
 Күйгүөмнээх күөгү күөттээн!
 Саҥа саарыстыба олохсуйуутугар,
 Сааскы сандал маҥан күн тахсыытыгар
 Өгөх өрө үллүбүт кунуһун
 Өргөстөөх тимир лэмизэх биитинэн
 Тизэрэ тэлэйэн эргиттэххэ,
 Тимир тиһинэн тиниктээтэххэ,
 Эргэ олох эрбэһинэ
 Эстэн-сүтэн иһиэбэ.

Бу буурҕа-холорук тохтоотоҕуна,
 Бу охсуйуулаах улуу мөккүөр уурайдаҕына,
 Хоммууна олоҕо
 Хотон-кыайан таҕыстаҕына, —
 Сир-ийэ хотун сирэйиттэн
 Сидьинирбит сигилитэ сиппилиэбэ,
 Сирэйи-хараҕы сымааннытар
 Сытыы-тырым сибэкки,
 Сири-буору көрдөрбөккө,
 Сирилэччи үүнэн тахсыаҕа...
 Оччотооҕу олох ырыата-тойуга,
 Олонхото-хоһооно атын буолуоҕа, —
 Минньигэс уран тыллаахтар,
 Мичингэтэр эриэккэс тойуктаахтар,
 Уйаҕас, сылаас сүрэхтээхтэр
 Улуу ырыаһыт аатырыахтара...
 Билигги биһиги бириэмэбит —
 Биэстэ эстэр бинтиэпкэнэн тигийии,
 Хааннаах хаппытаалы кытта
 Хабарҕаттан ылсан хадьыктаһыы,
 Хоммууна олоҕун мөккүөрэ,
 Холорук-буурҕа ытыллыта...

Мөлүйүөнтэн мөлүйүөnnэр күүстэринэн,
 Мөлүйүөнтэн мөлүйүөnnэр моккүөрдэринэн
 Кыайар-хотор илбистииргэ,
 Кылыс-болот биилииргэ,
 Ээй! Ээй! Эниги бэйэлээхтэр,
 Этигэн илбис тыллаахтар!
 Турун, турун! Туойун!
 Турун, турун! Чугдаарын!

1930 с.

ӨРҮӨЛ КЭРИЭНЭ

Будулбан туманга, чыгдааннаах дьыбарга
 Буорахлыт буруота бурбаннаан оргуйар;
 Түүннэри-күннэри түрбүөтээн ытарга
 Түннүктүүн, үөлэстиин барыта доргуйар...

Биэс тарбах доҕоро — бинтиэпкэ тингийэр,
 Быысталы биэрбэккэ буудьабыт ыйылыыр;
 Бааһырбыт бассабыык өрүтэ мэнийэр,
 Баастарын көрдөрөр, хаанынан хардыргыыр...

"Хамандыыр! Хаан — хаанга! Кэннинэн кэхтимэ!
 Хаатырга-хандалы харанга хаайыытын
 Хайыта сынньартан харыастан биэримэ,
 Халпытаал-хабала ханна даа хаалбаттын!

Үлэһит былааһын көмүскүөх буоламмыт
 Үнүүнү-ыстыыгы тутаммыт турбуппут,
 Өлөртөн куттаммат өрүөллэр буоламмыт
 Өлөрсөр-охсуһар өргөһү тушпуппут...

Адаардаах арбастаах таас дьаангы анныгар,
 Аргыардаах Аммаба, мууһурбут буоругар
 Хааннарым тохтоннор мин өлөн эрэбин,
 Харабым сабыллан мин ииннэ киирэбин...

Баандаба баспытын биэриэхпит кэриэтин
 Харса суох санаабыт халлааны хамнатта,

Убайар-эргийэр күлүмнүүр күн иитин
Халыйар хааннарбыт уулларан убатга...

Бинтиэпкэ добордоох буйуттар этибит, —
Мин өлүм — мин эшин кириэппэс огоруйт!
Кытара сандааран убайан тэтэрбит
Кытыастар былаабы үрдүбэр туруорун!

Өлбүпүт даҕаны өлөрсө сытыахтын —
Мин эшин таһааран хаххата огостун!
Өллөрбүн даҕаны өстөөхпүт буулдьатын
Өтгүкпэр-сүрэхпэр түһэрэн тохтоуйт!"

Адаардаах арҕастаах таас дьаагы анныгар,
Аргыардаах Аммаҕа, мууһурбут буоругар
Бааһырбыт бассабык кэриэһин эппитэ,
Барыбыт бааһырбыт сүрэхпит тэппитэ...

1929 с. сэтинньи 7 к.

Хоро

ХАРАЧААС

Хараҥа түүннэргэ хайаҕа-тайҕаҕа саа тыаһа доргуйар,
Хаарынан-буурҕанан тымны тыал чыскайа ытыллан
оргуйар...

"Мин урут үрүүгэн куттаммыт-чугуйбут быһыбын
билэргизт?

Мин санаам түһэрин, мин сырыым мөлтүүрүн дэ кимтэн
истэргизт?

Сылаастык сынньаныҥ-утуйун! Бандьыгы мин чуннуу
барабын.

Сыты тыал, баҕардар, сырылы убайан тыалырдар
тыалырдын!

Бассабык куттаммат, хайанан-тайҕанан кэрийэ
барабын,

Баҕардар, барык түүн бастыҥа харааран барыйдар-
барыйдын!

Өстөөхпүт буулдыата, бабар, мин сүрэхпин тобулу
сүүрүөбэ,
Өрөгөй төлөннөөх, бабар, биир бассабыык Харачаас
олуөбэ...
Хайанан-тайбанан Илийиис аатынан мин сылдыар
буоларым,
Хашытаал-хаатырга харага күүстэрин кыайарым-
кыргарым.

Мин бабам, бабар, ол туолуоҕа — Илийиис илиитин
тутаммын,
Мичигнии турарын корөммүн — уруйдуу-айхаллы
тураммын:
"Илийиис, туругур! Эрэйдээх эрэлэ — эн бааргын,
мин биллим!
Илийиис, баһыыба! Бырасты!" дигэн этиэх бағалаах
мин этим...

Сүүһүнэн мөлүйүөн сүрэбэр Илийиис баарын
мин билэбиң,
Сүүһүнэн мөлүйүөн сүрэбэ кининэн тэбэрин
истэбин...
"Хамандыыр, бырасты! Бардым!" — дигэн бассабыык
Харачаас барбыга,
Хайанан-тайбанан, хаарынан-мууһунан, дьэ,
өрүөл дайбыга.

Харага түүннэргэ хайаба-тайбаҕа саа тыаһа доргуйар,
Хаарынан-буурбанан тымныы тыал чыскыйа ытыллан
оргуйар...
Хара ат үрдүгэр ол хахай Харачаас орүтэ көтөрө,
Хайаба-тайбаҕа, харыйа быһһынан аһара костөрө.

Хоодуоттар-хогойдор үйэттэн-үйэбэ ааттара ааттанар,
Хонуунан-муоранан, тайбанан-хайанан ырыба ылланар,
Ол иһин халлааһыга күн уота күлүмнээн күндээрэ
убайар,
Ол иһин дьоннорго өй-санаа күүһүрэн күн курдук
сандаарар.

ӨЛБҮТТЭР ААТТАРЫГАР

*Михаил Нестерович,
Никита Алексеевич Слепцовтарга ааттанар*

Үлэһит-бааһынай көнүлүн комүскүөннүт,
Үрүн илиититтэн унуоххут урусхалланан
Өлбүккүт иһин — хаангыт тилиннэ,
Өлөртөн өлбөт идэбит кыайда...
Кыһыл кыайда, хоммуньюус хотто диэн
Кыһыл сибиэн күлүккүтүгэр
Айхал айхаллаатым,
Аат аатгаатым...

Хара-кыра норуокка,
Хамначчыт аймахха
Хара санааламмыттар,
Хааннаах илиилэммитгэр
Унуохтаах эккитин
Урусхал онгорон
Убапшыттарын иһин —
Уот сизмэбит улаатта,
Өркөн-төлөн сарыктаах
Өлөртөн өлбөт идэбит кыайда...

Тохтубут хаангытыттан,
Тохуттубут унуоххуттан
Убайан тахсыбыт
Уот сизмэбитигэр
Уһун тускул!
Уруй-айхал!

ХАППЫТААЛ САЛЛААТА

I

Киитилэр буйуна,
 Киристиэс буйуна!
 Халпытаал дьолугар,
 Хабала туһугар —
 Хааман биэр!
 Хааман биэр!

Куораттан куоракка куолакал ланкыныыр,
 Кулууптан кулуупка биир хаһыы чанкыныыр:
 Киристиэс сэриитин — танара уруйдаа!
 Киитилэр сэриитин — дыинг ньиэмэс уруйдаа!

Түрмэтгэн түрмэбэ хандалы халыргыыр,
 Түүннэри-күннэри дьон көхсо хардыргыыр:
 Халпытаал айаһар ким умса түспэтэх,
 Хабала туһугар ким хаанын биэрбэтэх —
 Дэ киһи буолбатах,
 Дыинг ньиэмэс буолбатах —
 Ол киһи ытыллар,
 Оннук дэ ыйанар...
 Барабаан!
 Барабаан!

Москубаа, Москубаа!
 Модун күүс Москубаа!
 Эн туора тураһын,
 Эн түөспэр тайаһын...
 Тураһын!
 Тураһын!

Эйэнэн кэпсэтиэн — дуогабар сурулуо,
 Эйэ дин — адаба, эйиэхэ — бакаайы...
 Дэ дыингин эттэххэ — дуогабар кумааһы,
 Дэ сүһпэт эйэни бу болот суруйуо...

Үлэһит конүлүн көтүрэн-умсаран,
 Үчүгэй былааһы атаһар туруоран —

Омуктан омугу кыдыйан барыхпыт,
 Ол дьону барытын дьэ кулут гыныхпыт...
 Киитилэр буйуна,
 Киристиэс буйуна!
 Хапшытаал дьолугар
 Хабала туһугар —
 Хааман бизэр!
 Хааман бизэр!

Маруоккам, Маруоккам!
 Мин таптыыр Маруоккам!
 Эн уолгун бизэрэбин —
 Эн ньиэмэс сирэбин...
 Барабаан!
 Барабаан!

Дьаадара эстиитэ — хапшытаал хардыта,
 Дьаат салгын устууга — дьин ньиэмэс таптыыта,
 Бары дьон барыта — дьин ньиэмэс кулута,
 Бары сир барыта — ол ньиэмэс дойдута...

Мадырыыт үрдүгэр бомбовоз кэлэрэ,
 Дьин ньиэмэс бэлэбэ — дьаадара эстэрэ...
 Дьэ дьиикэй Мадырыыт — охсуһан оргуйар,
 Маруокко буолбатах — Мадырыыт охсуһар...
 Мадырыыт, Мадырыыт!
 Мааныкаан Мадырыыт!
 Киитилэр бэлэбин
 Эн тобо сирэбин?
 Дьиктигизэн!
 Дьиикэйгизэн!

II

Эн сырдык сураххар,
 Эн чизскэр, эн ааккар —
 Мин үнэ турабын.
 Мин кириэс уурабын...
 Тангараа,
 Абыраа!

Хапшытаал саллаатын ийэтэ эрэйдээх
 Ыраас кыыс күлүгэр, дьэ, кириэс уурара...
 Харабар кырыыстаах, сүрэбэр эрэллээх,
 Ыраас кыыс күлүгэр, дьэ, кириэс уурара...

Хапшытаал буолатын, хабала дуолатын
 Байыта-барбарда мин уолбун ыттылар...
 Хапшытаал саллаатын аньыылаах дууһатын
 Барыттан халхалаа, күүһүлээн ылылар...

Дьаат салгын ылбатын,
 Дьаадара таппатын!
 Ким миигин иитиэбэй?
 Ким миигин көрүөбэй?
 Тагараа,
 Абыраа!

Кырыһым тийбэтэ,
 Кыһалбам сүппэтэ...
 Хапшытаал күүһүттэн,
 Хабала тииһигтэн —
 Тагараа,
 Абыраа!

Хапшытаал хаанымсах, кини — аад айаба,
 Хара хаан утахтаах, мин хааммын испитэ...
 Хабала аһыммат, хабала ыйааба —
 Хаатырга-хандалы, мин эрбин сизбитэ...

Маруокко оҕото тутулан охсуһар,
 Мадырыыт бэриммэт, Мадырыыт оргуйар:
 Хапшытаал саллаата дьаадара уотуттан
 Хараба-атаба хайыттан-быһыттан, —
 Киитилэр суугуттан,
 Киристиэс бааныттан
 Көрдөһөн корбүтэ,
 Көмөлтө күүшүтэ...
 Маруокко!
 Маруокко!

Өнгөтүн-манньатын,
 Өскөгүн-хайатын,

Ыт курдук өлүбүң —
 Ырайга көтүбүң.
 Кириэстэн!
 Кириэстэн!

Атабың баарына — бу сири тэпсэринг,
 Харабың баарына — аныыга киирэринг...
 Аныыттан быһаныаң, илиинг баар — үлэлээ!
 Хата, бар — умналаа, сири кир, көмүллээ!

Хашытаал саллаата харабын ыйара,
 Хара буор түһүгэр хаанынан сыылара:
 Бу илиим баарына — харахпын изэстэһиэм!
 Бу дууһам баарына — дьэ, өспүн ситиһиэм!
 Баай кылаас тирэбин —
 Басыысма сүрэбин
 Мин илиим харбыаба,
 Мин үнгүүм саайыаба...
 Кулут, тур!
 Кулут, тур!

1937 с. тохсуньу 6 к.

“МИН БЭККЭ ЫТАБЫН”

Хайаба, хара сыыр анныгар
 Халың хаар ыгыллан бурбайар,
 Халлаанга, күөх урсун саалыгар
 Хабаллар хатааһын оргуйар.

Халың хаар суугунуур,
 Хатааһын чупкунуур,
 Силлиэ тыал сиксиллэр,
 Сирэйгэ сипсиллэр,
 Сир-сир-сир
 Сирилиир...

Биир оҕо — пионер сүүрээхтиир,
 Битэргэс сүрүбэ тигиргиир,
 Абылаан орүтэ тыыммахтыыр,
 Атаба хаарынан ыһахтыыр.

Бэрт сэгэр эбит дин
 Бэс бэскэ мичийэр,
 Тийэрэ буолуо дин
 Тиит тийккэ сипсийэр.
 Сипсийэр,
 Силлиэрэр...

"Ийэбит-аҕабыт илгэтин,
 Иитиллэр ийэ буор сирбитин
 Өстөөхтөр тэпсээри кэллилэр,
 Өлөрө-өһөрө иһэллэр..."

Мин урут тийэммин,
 Мин тыллаан биэрэммин —
 Үлүгэр мөлтөөтүн,
 Үгүс дьон өлбөтүн!"
 Тэбэн биэр,
 Тэйэн биэр!

"Абаҕа хонуутун үрдүгэр, —
 Абаккам... мин урут тийдэрбин...
 Мин дьонум күүрээннээх түөһүгэр
 Мин өлбөт төлөнү биэрдэрбин..."

Хара түүн үөһүгэр,
 Халын хаар үрдүгэр
 Апанаас сүүрэрэ,
 Атаҕын күүрдэрэ.
 Тэбэрэ,
 Тэйэрэ...

Бассабык ыстаабар, дьэ, киирээт
 Бинтиэкэ үрдүгэр түспүтэ:
 "Бандьыгтар иһэллэр", — дин этээт —
 "Мин бэккэ ытабын", — диебитэ...

Апанаас үөрэрэ —
 Абаҕа күүрэрэ.
 Халын хаар тэпсиллэр,
 Хаамар тыас иһиллэр.
 Кучургуур,
 Курдургуур...

Бассабык аймағы кыайахтаан,
 Барытын кыдыйых буолахтаан
 Өстөөхнүт, дьэ, киирэн испигэ,
 Өлөрөр санаанан кэлбитэ...

Хаар үрдэ бурбагныыр,
 Хара түүн сарбагныыр,
 Бэт сэгэр пионер
 Бэксэ, дьэ, тигийэр.
 Саа тыаһыыр,
 Сатарыыр...

Абаҕа хонуутун үрдүгэр
 Хас бандьыт кыаттаран барбытай?
 Абаҕа сэриитин күнүгэр
 Хас эдэр пионер кыайбытай?

Мин кыымым кыайда диэн
 Комүс күн күлэрэ,
 Мин оҕом кыайда диэн
 Конүл сир үөрэрэ...
 Конүл баар —
 Күн кылбаар!

Ыльдьыспыт кыгыастар кыһатын
 Ыһыахтас төлөнө оргуйар,
 Бу төлөн үүннэрбит ыччатын
 Буурбалаах ырыата доргуйар...

Хайаҕа-тайҕаҕа,
 Халлааһа-куйаарга
 Барабаан дирбийэр,
 Барылы ыйыргийэр:
 Тур-тур-тур!!!
 Тур-тур-тур!!!

ДОРООБО, ТУЙГУН КЫЫС ӨРҮҮЧЭ!

I

Дорообо, Өрүүчэ, туйгун кыыс чулуута!
Дорообо, Өрүүчэ, чиэстээх кыыс толуута!
Мин ырыа эйиэхэ ылаары турабын,
Мин итии эйэбэс тойукпун туойабын...

Хаппытаал баарына биир оҕо ытыыра,
Хамначчыт-тулаайах буолаахтаан сонгуура;
Үрүн күн сырдыгын хотонго барыыра,
Үөбүллүү-тэпсиллии кинини муннуура.

Биир итии тылынан бу оҕо сүрэбин
Ким биирдэ сылытан кинини үөрпүтэй?
Биирдэ ким кинини быстыбыт күдэбин,
Кини диэн аһынан, сынньата түспүтэй?

Эчи суох! "Тугу сии табыстыг, дьиикэй?" — диэн
Сирэйгэ-харахха хотуна анньара,
"Эйиэхэ эппэтиэм? Эмиэ, дэ, этэбиэн?
Сидьинги көрөлөөр", — диэн тойон сынньара.

Көрү диэн билбэтэх харыастар санааны —
Көрүөбүн — ол түүнүгү барыктаах халлааны?
Тугу сизэй тулаайах? Чуорунай аһыыра...
Тулаайах кулут кыыс сынньыллан ытыыра...

II

Уруйум эйиэхэ, туйгун чиэс Өрүүчэ!
Улуу дьол эйиэхэ, уордьаннаах Өрүүчэ!
Хаппытаал баарына кыыс оҕо ытыыра,
Хамначчыт-тулаайах бэйэтин саныыра.

Хайырбас хаатырга харага ииниттэй,
Өлөртөн харыастан санаатын түһүүрэ...

Хайаахтыай? Бу көрөр ийэ буор сириттэн,
Өһөхтөөх күөнүттэн кыыс оҕо күрүүрэ...

Көтөрө... Анныгар аат дьөлөн көстөрө...
Көстүбэт күүһүттэн сүрүбэ тэбэрэ,
Аллараа таттаран күн диэки көрөрө,
Айманан-куттанан иэн этэ күүрэрэ.

Хайаттан харбаһан — өргөскө түһэрэ...
Тутуспут таастара — туруттан сингнэрэ...
Хаһыытаан-часкыйан кыыс оҕо сууллара,
Тумнастан-уолуйан уһуктан турара...

Барҕа баай улууһу сабардаан олоорто,
Барбаран-аатыран ыал аххан буолбута,
Баттала кинини бачча баай онгоорто,
Бастың баай былаһын, дьэ, кини тупшута.

III

Эбэрдэм эйиэхэ, туйгун кыыс Өрүүчэ!
Эн саха дьонуттан биир үрдүк аатаһын...
Эбэрдэм эйиэхэ, уордьаннаах Өрүүчэ!
Эн саха дьолугар, бу, чизэскэ тураһын...

Тулаайах кыыс оҕо барыктаах түүннэргэ
Бараары турара. Ол уоттаах күннэргэ
Туманнаах халлааны кутаа уот салыыра,
Барҕа баай оҕону көхсүттэн харбыыра.

"Кэрэдэк, эн, эмиэ, дьэ, киһи буолангың,
Батталтан куотаары угары турангың —
Бассабыык буоллун дуо?" — диэн тойон мөхпүтэ...
"Кэһэтиэм, кэрэдэк!" — диэн саанан үөхпүтэ...

"Кыралар кыайыахпыт! Эн эрдэ үөрүмэ!
Уоругун уоттаныа! Дьэ алыс күлүмэ!
Кыа хааным изэстэниэ", — диэн оҕо эшигэ,
Уолуйан-куттанан бас-атах сүүрбүтэ.

Бассабыык баартыйа баарабай баалынан
 Баай-тойот баттала урусхал буолбута,
 Хаңдалы хаан-дьэбин күлүүһэ алдынан
 Хашпыгаал кулуга бу дьолун булбута.

IV

Үөрэбин, туйгун кыыс, үөрэбин, Өрүүчээ!
 Үөрүүбүн бу туойа турабын, Өрүүчээ!
 Көрөбүөн — ол күлүм кыгыастар халлааны —
 Көбүлүүр күүрүүлээх күлүмнэс санааны?

Эн урут баайдарга хамначчыт буоларыг,
 Эрэйгэ-буруйга эриллэн сылдьарыг;
 Хашпыгаал олобо эн дьолгун баттыра,
 Харыастан харабын хаанынан ытыра.

Аан дойду арбаһын килбиэннээх киинигэр,
 Айар күүс түмүллэр Кириэмил иһигэр —
 Ыстаалын киирэрэ, илиитин биэрэрэ,
 Ытыктаан эһиэхэ эбэрдэ этэрэ.

"Мин маннык үчүгэй олоххо — сүрэхпин,
 Мин күүспүн барытын бүтүннүү биэрэбин!
 Ыстаалын — туругур!" — диин оҕо саныра,
 Ытык-чизэс уордьанын сүрэбэр баттыра.

Айхалым эйиэхэ, эн чиэстээх сурабын,
 Аан дойду арбаһын дабайбыт аартыгыг —
 Саас-үйэ тухары сырдык суол буолуохтун,
 Саха дьон оҕотун ыгыра туруохтун!

15/II—1937 с.

Дьокуускай

II

"ИЛБИСТЭЭХ ТЫЛЫНАН НЫРГИЙЭР
МИН ТОХТОР ТОЙУГУМ ЧУГДААРЫА..."

ДОБОРБОР СҮӨКҮЧЧЭБЭ

Кылбаарар кынаттаах
Кыгалыктан ордук
Тырымныыр чыычаабым,
Тыкаарар далбарым,
Сүрэбим сөбүлүүр
Сүөкүччэ доборум!

Түүннээби халлааным
Телоннөөх мичээрэ
Күлүмнүүрүн курдук
Күндү күлэр-мичик
Хаасгаах харахтаргын
Хайбаан умсугуйдум.

Сардангалаах күнүм
Саһарбата оонньуур
Субуруйар долгун
Суһуоххун санааммын,
Олохтоох дойдубар
Ордугу булбагым.

Тэрбэлдыйэн костор
 Тэтэрээхгиир ингийн
 Килбэйэр халлааным
 Киирэн эрэр күнүн
 Кыһар сырдыгыттан
 Кыччыырга көрбөгүм.

Томтойор-мөтөйор
 Толору түөстэринг
 Долгуйарын корон,
 Дорбоонноох салгыным
 Дьэргэнигэр аахтым,
 Тэигнээби булбатым.

Доҕойон турангын,
 Долгуйа хаамаргын
 Тунаыйар кубам
 Тунаарар байбалым
 Удьурдаах баалыгар
 Устарыгар уурдум.

Субуруйар долгун
 Суһуоххун тараанан,
 Күлүмнүү-мичинни
 Күүтэн олороргун
 Курбуулаах арылык
 Кустукка холуйдум,

Алаарар, тунаарар
 Алгыстаах алааһым
 Ахтар айылгыга
 Көбөрөн-набаран
 Көрүлүүрүн курдук,
 Күндүтүк санаатым.

Кэмнэрдээх аналбыт
 Кэхтиилээх кирбиитэ
 Кэлэрин короммун,
 Иккистээн эргийбэт
 Илэ кэрэ сааскар
 Хоһуйан ыллаатым.

КРЫЫМ

Күлэ турар курдук
Күлүмнүүр халлааннаах,
Күндээрийбит күннээх,
Күлүм-чабыл түснүт
Мичинниир дьүһүннээх,
Минньигэс сыттардаах
Үүнэр оттоох-мастаах
Үтүө дойду эбит...

Көтөбү күүстээбит,
Комолто киллэрбит,
Элбэҕи эмтээбит,
Эрэйтэн быһаабыт
Сайаҕас салгыннаах,
Салбанар минньигэс
Үрүг илгэ түснүт
Үтүө дойду эбит...

Баараҕай бааллардаах
Балкыырдаах байҕалым
Түүннэри-күннэри
Түллэрин-үллэрин,
Крыым арыым барахсан,
Кыһамматах курдук,
Өггүктээн-ондоллон
Өгөйөн сытаахтыыр...

Күлүм-чабыл кошпүт,
Күлэр-тырым көрбүт,
Мичинниир дьүһүннээх,
Минньигэс сыттардаах
Үрүг илгэ түснүт
Үүнэр өттоох-мастаах,
Үллэ-түллэ турар
Үтүө дойду эбит...

МУОРА

Тунаарар-көбөрөр, убайар урсуннаах,
 Туората көстүбэт, устата биллибэт,
 Балкыырдаах баалардаах баарабай байбалым
 Баабынаан-барылаан, өрүтэ мэгийэн,
 Күлүмнээн-көбөрөн, күндээрдэр даҕаны,
 Күрүлүү-харылыы, дьалкыйа тураахтыыр...

Томгойон-дыгдайан, үллэннээн-түллэннээн,
 Толбоно убайан килбэйдэр даҕаны,
 Күннэри-түүннэри күллүргүү-халлыргыы,
 Күүгэнэ оргуйа, корүлүү-нарылыы,
 Халлааны харбаһа, халынныы-харылыы,
 Хараара-бараара эпизинии тураахтыыр.

Хараарбыт-барыарбыт былгыттар котгүлэр,
 Халлааммын саптылар, таннары дьайдылар,
 Чабылбан дапсыйда, этингим ньиргийдэ...
 Часкыйан-чыскыйан сатабыт оргуйда —
 Өрөгөй баалардаах байбалым барахсан
 Өрүтэ мэнийдэ, төлүтэ тэбиннэ...

Балкыырдаах дьалхаана абаран-сатаран,
 Баарабай баалара баргыһан бардылар,
 Ыһыыран-кыһыыран ыгыла түстүлэр,
 Ыдырыс-быдырыс кыынньан табыстылар,
 Өрүтэ тэптилэр, төлүтэ бардылар...
 Өрөгөй-оһүмэр дорбоонум доргуйда.

Тыыраахым биистэрэ бааларым үрдүнэн
 Тыкаара көтгүлэр, таннары тайдылар,
 Ытаһан-ыллаһан аймана түстүлэр.
 Ытыллан-ыһыллан байбалым барахсан
 Баабынаан-барылаан бааларын балкыйда,
 Барааран-харааран харылыы дьалкыйда.

1923 с. атырдьах ыйын 14 к.
 Ялта

МИМУОЗА

Сайаҕас салгынган
Сандаарбыт саагыган,
Алаарбыт-тэтгэрбит,
Аалай-гунаар түспүт,
Коборбүт-наҕарбыт
Күндү сэбирдэхтээх,
Мичигниир сарбынньах
Мимуоза барахсан —
Кэхтэри билбэккэ,
Кэрэ кэскиллэнэн
 Үтүө дойдуга
 Үүнэн турдаҕыг...
Дьаг-дьаһах батгаабыт,
Дьол-соргу тумнубут
Сордоох-мунгнаах дьонум
Сору-муну умнан —
Саньыйдар даҕаны
Санаалара сайдан,
Харгыстар даҕаны
Харахтара сырдаан,
Эриэккэс бэйэбин
Эбэрдэлээн туран,
 Үтүөбүн көрөн,
 Үһэ тыыныахтын...

1923 с. атырдьах ыйыи 20 к.

БАЙБАЛ ТАПГАЛА

Убайан сандаарбыт
 Ууллубатах муустаах,
 Уһулуга ойбуг,
 Олдьу-солдьу түспүт
 Орой төбөлөрдөөх,
 Хара былыттары
 Халлааигна харбаспыт,
 Өрокүйэн тахсан
 Өрүтэ үллүбүт,
 Хараарбатах хаардаах
 Хапкааһым хайата,
 Көмүстүү күлүмнээн,
 Күндээрэн көһүннэ...

Күлүмнээн-көһорон,
 Күндээрэн-сандааран,
 Баабыныыр-барылыыр
 Баарабай байбалым,
 Томтойон-дыгдайан,
 Толбоно убайан,
 Эдэр дьахтар курдук
 Эшпэнни мэйгийэн,
 Элэг-сэлэг туойда:
 "Өрүтэ үллүбүт
 Өргөстөөх тобелөөх,
 Көмүстүү күлүмнээн,
 Күндээрэ убайбыт
 Урааннык тарабай!
 Уураары-сыллаары,
 Далайтан талайан,
 Дарбийан-дьалкыйан,
 Дирингэн тэбинэн,
 Дирбийэн-тингинээн,
 Өрөгөй күүспүнэн
 Өрүтэ үлүннүм...
 Абабын-сагабын...
 Арбастаах баалларбын
 Толүтэ тэбинээт,
 Төгтөрү обүйдүм,

Өрүтэ үллэнгээт,
Өбүрүйэн ылым...
Кимнээхтэр кэлэннэр
Кинини кыайаннар,
Үллүбүт бэйэтин
Үлтүрүтэ тэпсэн,
Даллатан-сарбатан,
Далайбар таптайан,
Ууратан-сыллатан
Уһаарар буоллулар...
Абабын-сатабын...
Арҕастаах баалларбын
Төлүтэ тэбинээт
Төттөрү оҕуйдүм,
Өрүтэ үллэнгээт
Өбүрүйэн ылым...
Күндээрэр-сандаарар
Күлүмнүүр көмүһүм,
Урааннык тараҕай!
Уураабат-сыллаабат,
Уһаарбат-ууларбат
Кэскилим кэллэ", — диэн
Кэмсинэн кэнийдэ,
Орулаан-дорулаан
Оргуйан тағыста...

"Күлүмнүүр-кобөрөр,
Күндээрэр-сандаарар,
Баағыныыр-барылыыр
Баараҕай байҕалым!
Томтойон-дыгдайан,
Толбонун убайан,
Өрөгөй күүскүнэн
Өрүтэ үллэнгээн,
Уһааран-ууларан,
Уураары-сыллаары,
Сыраҕын быһыма,
Сылбаҕын бараама...
Өрүтэ үллүбүт
Өргөстөөх төбөбөр,

Күндээрэ убайбыг
 Күлүмнүүр мууһугар,
 Кыһыл чолбон тахсан,
 Кытара тырымнаан —
 Орго туруу дойду
 Оһоллоох олобун,
 Батталлаах баайдарын
 Бассабыык баартыйа,
 Күлүмнэтэн көрөн,
 Күрэстэһэн эрэр...
 Тырымнаан-күлүмнээн,
 Тыыннаабым тухары —
 Сырабын быһыма,
 Сыллагыам суоҕа", — динэн
 Хараарбатах хаардаах
 Хапкааһым хайата
 Күлүмнүү убайда,
 Күндээрэн көһүннэ.

1924 с. кулун тутар 29 к.

Батуми

АҔА АЛҔЫҔА

Уһун тускул туттум,
 Уруй-айхал эттим —
 Кэннибэр кэхтибэт
 Кэрэ кэскил кэллэ...
 Өрөгөй төлкөтүн
 Өлөр өлүү мийимит
 Орго дойдум ньуурун
 Оҕонон уруйдаан,
 Саталаах саргыны
 Салайан тураммын,
 Уруй-тускул туттум,
 Уруй-айхал эттим...

Сүллэр сүлүһүннээх
 Сүрэбим собулүүр

Тырымныыр чыычаахпын,
 Тыкаарар далбарбын
 Таалалаан сытаммын
 Таптаабыт талааным,
 Уруйдаан сытаммын
 Уураабыт тускулум —
 Кэннибэр кэхибэт
 Кэрэ кэскил кэллэ,
 Олон-сүтэн барбат
 Өрөгөй үрдээтэ...

Кулут дойдугугар,
 Кутурбан сиригэр
 Күнү корө түспүт
 Күөрэгэй далбарым!
 Дьол-соргу иннигэр,
 Дьон-норуот туһугар
 Конүлгэ күдэхтэн,
 Көмүскэс сүрэхтэн,
 Өркон санаа дьайдан,
 Өргөс-кылаан тылан...
 Уруй-тускул тутгум,
 Уруй-айхал этгим...

Кыһыл дьэргэн түспүт,
 Кыгара убайбыт,
 Соргулаах сойууспар.
 Сору-муугу бохсор
 Күндү күрэс күүстэн,
 Күрсэр күдэх ойдон...
 Дьол-соргу иннигэр,
 Дьон-норуот туһугар
 Өркон санаа дьайдан,
 Өргөс-кылаан тылан...
 Уруй-тускул тутгум,
 Уруй-айхал этгим...

1924 с. кулун тутар 20 к.
 Тифлис к., "Палас"

ТУЙААРАР ТУОЙБУТА

Туналҗан дьулусхан халлааммар
 Туйаарар, туйааран тахсаахтаан,
 Дьиримнии-дьиримнии туойбуга...
 Дьери-дьир... Дьэргэлгэн көгтө дуу?!
 Сайаҗас саймаархай салгыннаах
 Саңдал саас саңдааран салаллан,
 Күннүүрүм күлүмнүүр күндүүрэ
 Күндээрэ көрбүтүн күүһүгтэн
 Хадьяаннаах хайабыг хаардара
 Харааран, харалдык элбээтэ...
 Анхараат-хагхараат сирдэрбэр,
 Айманан-сайманан тураахтаан,
 Дьигискэн силистэн түлүннэ...
 Дьери-дьир... Дьэргэлгэн көгтө дуу?!
 Түмэрээт, дьүкүрээт сирдэрбэр,
 Түнкэрээт түбэтин түгэбэр
 Булуһум муустара будулан,
 Буорунан бурулуу тэбиннэ,
 Силиһим чэигнэрэ сиксиллэн,
 Сирили-ньирили уһунна...
 Күннэри-түүннэри күрүлээн,
 Күүгэнэ, көшпөбө үллээхтээн,
 Чалбахтан чалбахха түһээхтээн,
 Чыккыраан, чабыллан табыста,
 Дьери-дьир... Дьэргэлгэн көгтө дуу?!
 Дьулугур, дьулусхан мастардаах
 Харага халыг сис тыаларбар
 Хаччалаах, хайҗаллаах наҗара —
 Мугутуур мугукчам көбөрдө,
 Мугугум нусхайа долгуйда,
 Лаһыра лабыкчам наскыйда,
 Лоһуора туораҗым табыста...
 Сир ийэм силиктээх иэнигэр
 Симэхтээх сибэкким элбээтэ,
 Косторө короргө үчүгэй,
 Көбөрүү-наҗары үксээтэ...
 Дьери-дьир... Дьэргэлгэн көгтө дуу?!
 Дьигиргиир дьиктибит тэриллэн,

Кырыстаах сирдэрим кырсыгар
 Кыһыл уот сардаана сандаарбыт,
 Толбонноох толооннор тухары
 Толору дьолунан убайбыт...
 Эргэлиир эстээхтиир үйэтгэн
 Этиннээх былыттар элиэтээн
 Туналбан, дьулусхан халлааммар
 Тумарык туманнар көтгүлэр,
 Сандаарар сардаанам үрдүнэн
 Сабыһан, санныһан бардылар...
 Дьири-дьир... Дьэргэлгэн көтө дуу?!
 Дьигиргиир дьиктибит тэриллэн,
 Кырыстаах сирдэрим кырсыгар
 Кыһыл уот сардаана сандаарбыт.
 Чабылбан таһнары дапсыллар,
 Чабыһан, таһынан чабыллар...
 Күндээрэр күлүмүн, көгүлүн
 Күлүктүүр күүстэрин көрбөгүм,
 Халлааммар хараарар толөнүн
 Хаххалыыр дьайдарын булбатым...
 Сандаал саас сайаҕас саргылаах
 Сардаанам сандаара убайдын!!!

1926 с.

КҮН КӨРӨ

(Доронины утуктуу)

Кизэн халлаан,
 Кизэл халаан
 Килбэйэр
 Киинигэр
 Килбээннээн,
 Килэннээн,
 Күлэн күн —
 Күн да күн,
 Сырылатан,
 Сырбаган...
 Күлэр күн
 Күндүлүн

Киэн халлаан,
 Киэл халаан
 Килбэйэр
 Килбэнгэр
 Урсуннаан,
 Унаардаан,
 Айаахгыыр дьиктибит,
 Айылба ийэбит,
 Санньытан,
 Сайгытан,
 Күөгэйэр, нусхайар,
 Күлүмнүү убайар
 Күөх үскэм дьоллорун,
 Күлэр күөх отгорун
 Оһуордаан,
 Ойуулаан,
 Килбэтэн,
 Киэргэтэн
 Симээбит,
 Сигэрбит...
 Маннык да мааныгтан,
 Майыардаах мандарган
 Маннайгы хотуурган
 Ходулан,
 Хорулан
 Охгубут
 Отгорбут
 Күөх өгүн кобүтэн,
 Күөгэтэн, күөрэтэн,
 Сарсыарда
 Сарабырда,
 Сахсыйа сылдьаммын,
 Санньыйа санааммын,
 Сир ийэм изниттэн
 Сибэкки бэрдигтэн
 Тырымныы турарын
 Тыыннаахгыы ыламмын
 Имигэс тарбахпар
 Иилээхтээн, ыйаахтаан,
 Субурхай суһуохнар
 Субуган, долуган,

Симэнэн,
Сирэнэн,
Турбутум,
Туойбутум...

Сандаарар халлааммар,
Саймаарар салгыммар
Тумустаах далбарым,
Туйаарар чыычаабым,
Туйааран тахсагнгын,
Тускулла тутангын,
Үөһэтгэн,
Үөһэтгэн,

Үрүүг күн аннытган,
Үрүмэ долгунтан
Дыримнии котонгүн,
Дыри-дыр туойангын,
Дырылат,
Дырылат...

Сыгыган сыггардаах,
Сымара дьайдардаах,
Түорт отто түүнүктээх,
Түгэхтиин чэлгнэрдээх
Хотонгон
Хостонон,
Күрдьэхтэн
Күрэнэн,

Тайаммын, тахсаммын,
Талбаара тааламмын,
Сүрэбим тэштэбизн,
Сүрэбим үөрдэбизн...

Хааннарбын
Хамсатар,
Харахпын
Убатар
Сүрэбизм,
Сүрэбизм,

Сүлүһүнүг күүсгээбизн,
Сүөдүйбүт бэйэбизн!..
Ылам ыйын
Ымыгытын

Ыдымыр-
 Дыдымыр
 Баалытган баһаммын,
 Бағалаах санаабын
 Сотору,
 Толору
 Уйгулаах уутугтан,
 Уруйдаах дьолутган
 Истэрбиэн,
 Истэрбиэн!..

Дьон-норуот дьолугар,
 Дьол-соргу туһугар
 Дьаданы дьоннордуун,
 Дьахтардыын, чабардыын,
 Сойууска,
 Сулуска
 Холбоһон,
 Ходьоһон,
 Ымылаан-ыллыктаан,
 Ыллахтаан-туойахтаан
 Кордоххо,
 Котгоххо —
 Хаанынан ытаппыт
 Харана батталбыт
 Үүрүлэн,
 Үрэллэн,
 Костөр күн сырдыга,
 Котгүлбүт ылыга
 Аһылан,
 Арылан —
 Үрдэхпиэн,
 Үрдэхпиэн...

Сүлүспүн-илбиспин,
 Сүодүйбүт сүрэхпин
 Үлэттэн,
 Үөрэхтэн
 Үөрэнэн,
 Үөрэтэн,

Күөх урсун,
 Күн долгун
 Күөнүгэр,
 Күлүмэр,
 Кыталык буоламмын,
 Кылбааран тахсаммын,
 Умсаммын,
 Устаммын,
 Налытыам,
 Наскытыам
 Баара дуо?!
 Баара дуо?!

Күн күндүл уотугтан
 Күүһүрэн-уобуран,
 Сандаллаах
 Саргыгтан,
 Унаардаах
 Урсунган,
 Уруйдаах
 Уйгугтан
 Алаарыйан, наскыйан,
 Адырыйан, астыян,
 Бурдукпут буспуга,
 Будьурхай буолбута,
 Нуобайан,
 Нусхайан
 Үүммүтэ,
 Үшпүтэ
 Үрдүгүөн!..
 Үрдүгүөн!..
 Буоругтан-сиритгэн
 Буруссан-эриссэн,
 Буккуллан,
 Бугулан,
 Тахсаары табыссан,
 Тарыысса тарыссан
 Корбүгүн,
 Кошпүгүн,
 Тобуктаан сылдьаммыт,
 Тоноохтоон ыламмыт,

Бурдукпут буоруттан
 Бууралаан, буорахтаан,
 Үллээхтээн,
 Үүнээхтээн,
 Кыһылчай көмүстүү
 Кырымыгыт-дьырымыгыт
 Долгуйа турара,
 Долгуннуу устара
 Алыһыан,
 Алыһыан!..

Киэн халлаан,
 Киэл халаан
 Килбэйэр
 Килбэйгэр,
 Күөх урсун,
 Күн долгун
 Күөнүгэр,
 Күлүмэр
 Тумустаах далбарым,
 Туйаарар чыычаабым
 Дыримнии көтөөхтөөн,
 Дыри-дыр туойаахтаан,
 Дырылас,
 Дырылас...

Күөх хонуу көхсүгэр,
 Күөгэйэр күөнүгэр
 От охсор
 Оҕолор,
 Хонууну ходуйан,
 Ходуйан-хоруйан,
 Охсоохтоон,
 Оймоохтоон —
 Курулас,
 Курулас...
 Сыралбан куйаастан,
 Сырылас сылаастан
 Буһаахтаан,
 Буугунаан,

Сынньана-
Сынньана,
Ходьоллон тураахтаан,
Хотууру сытылаан,
Ажааннаан,
Алаахтаан —
Дьарылас,
Дьарылас...
Сыралбан куйааска,
Сырылас сылааска
Сылайан сыппакка,
Сынньанан турбакка,
Сирэйэ сирилээн,
Сирпэтэ сирдиргээн,
Миигитгэн ордуктук
Ким бурдук быһаахтыай?
Миигитгэн ордуктук
Ким түүтэх түүтэхтиэй?!
Кизиг халлаан,
Кизэл халаан
Килбэйэр
Киинигэр
Килбэигнээн,
Килэннээн,
Күлэн күн!
Күн да күн,
Сырылатан,
Сырбатан...

1926 с. алтынньы 23 к.

Москуба

САНАА

(Кэрис)

Дэбилийэр элбэх уулаах
 Диринг далай обургу
 Кэтит иэнэ ыгтыллан,
 Кэрис бараан дьүһүннэнэн,
 Баарабай баалынан баарыстанан
 Баргыйар байбалым барахсан
 Баллырбайчы дьалкыллан,
 Төлө тэбиммит күүһүн
 Төһө-хачча даҕаны
 Дохсун уоҕа хараан,
 Тохтуон да баҕардар —
 Күнү-түүнү мэдди
 Күллүргэччи охсуллар.
 Омуна да аастар —
 Охсуоламмыг тыаһа
 Одун халлаан оройугар
 Оргуйа, орулуу ооньюур,
 Кэтит сибиэт кэтэхтэринэн
 Кэмиринэн кинкини ыллыыр...
 Харьлаабыт дьалхааннаах
 Харьастыбыт таһаата
 Сыгар буорун үрдүгэр,
 Сымара таас түһүгэр
 Сыламныабын да баҕардар,
 Өрө түллэн мэгийбит
 Өлгөм өрөгөй күүһэ
 Өбүрүллэ охсон биэрбэт,
 Кыты чычаас уулара
 Кыһыл кумабынан кыынньаннар,
 Тарабай таас биэрэгэр
 Тараадыһан тахсаннар,
 Иитиллэн-иэнигийэн үөскээбит
 Ийэ буор сирдэрин иэнигэр
 Күлтэгниээбитинэн күүрэн кэлэннэр,
 Күллүргэччи охсулланнар
 Дьолө салаан түстэхтэринэ,
 Дьолорү үтүгэн түгэхтиин

Өрө үллэн ньиргийэн,
Өбүллэннииргэ дылы буолара.

Хоммууна буйуна
Хотой хоссун хоммуньюус!
Үрүг күн анныгар
Үлэһит кылаас күүһүн,
Хааннаах хара көлөһүнүн
Хапшытаал-хабала эммиттэрэ.
Бурсуй-кулаак
Буулаҕа күүстэммиттэрэ.
Өрөгөйдөөх өрөбөлүүссүйэ
Өркөн төлөнө саластаҕына,
Өрө түллэн дьалкыйдаҕына,
Уоттаах улуу күүһүтгэн
Уопсастыба урукку олобун
Уйаҕас уйата долгуйар...
Кыайбыт кылаас обургу
Кыайыттан кыайыыга
Өрө күүрэн тахсан
Өрөһөлүү анһан истэбинэ,
Хапшытаал, хабала, хаатырга
Хампарыта охсулла түһэллэр.
Дэбилийэр элбэх уулаах
Диринг далай обургу
Кэрис бараан дьүһүннэнэн,
Кэтит изэнэ ытыллар.
Сайда-сайҕана турар
Саталлаах улуу дьалҕааныгар —
Өрөгөйдөөх да күүстээхтэр,
Өлбөт да улуу ойдөөхтөр,
Өрө ытыллан тахсаннар,
Ута, хаҕас охтоннор,
Умса-тоһно түһэллэр.

Баараҕай байҕал барахсан
Баала баллырҕаччы охсуллар,
Өлгөм өрөгой күүһэ
Өрүтэ түллэн мэгийэр.
Сир, халлаан икки,
Силлиэ ытыйбытын курдук,

Титирии, ньиргийэ тураллар.
 Түөт сүллэр этин
 Дүрбүйдэр дүрбүйдүн!
 Сааллар чабылбан
 Дапсыйдар дапсыйдын!
 Биһиги аалбыт
 Биирдэ да мунуо суоҕа,
 Кини хапытаана —
 Киин Кэмितिэт сирдьитэ,
 Учуталбыт улуу Лиэньин
 Уоттаах кэриэһин толорорго
 Ким Киин Кэмितिэти
 Кириэппэһинэн аабымматах, —
 Ыстаалын ыйбыт суолун
 Ыйаах онгостумматах —
 Бартыыйас буолбатах,
 Баартыйаттан тахсыахтаах!
 Бары ааспыт өтгүн
 Барыта уотаммыта,
 Кэтэһэн-хайаан
 Кэннигэр кэхтэр сириҥ суох!
 Кэннигэр биирдэ чугук гыһыан —
 Хааннаах хаппытаал
 Хайырбаастаах хаайыытын
 Харыстатарга тийиэн!
 Хоммууна буйуна
 Хотой хоссун хоммуньуус!
 Өһөгөйдөөх өлөр өлүү
 Өтгүктэтэн түһэриэр диэри,
 Өһөбөйдөөх өлөр өлүү
 Хараҥа иин айаҕар
 Хараҕын сабыллыар диэри,
 Хоммууна буйуна —
 Хоссун хотой буолар.
 Өрөбөлүүссүйэ саллаата —
 Өлбөт өрүөл буолар.
 Үлэһит, хамначчыт кэккэтиттэн
 Үгүү устата туораама!
 Хаппытаал хаайыытыгар
 Хараҕа аһылыбатах

Харага дьон хараҕар
Туох дуоһунас
Туора костүбэтэй?
Хайа хамыһаар
Хараҕы аалбатай?
Бу будул туман буруо
Бука сотору сүтүө,
Хамыһаар —
Хамначчыт, дьадаҥы
Хамандыра,
Үрдүк былаас үлэһитэ —
Үлэһит кылаас сирдьитэ!
Хамыһаар буоллум диэн
Хааһыҥын хамнатыма,
Хомойо-кур, уйа санаама,
Хоммууна олобун туһугар
Эшиэти, эрэйи ылынар
Эбээһинэс үтүөтэ буолар.
Дэбилийэр элбэх уулаах
Дириш далай обургу
Кэтит иэнэ ытыллан,
Кэрис бараан дьүһүннэнэн,
Баараҕай байҕалым барахсан
Барылыы-баргыһа баалланар,
Дохсун уоҕа хараан,
Тохтуон да баҕардар,
Харыастыбыг таһаата,
Харылаабыт дьалхаана,
Ыдырыччы ытыллан,
Ыһылла-оргуйа тураахтыыр.

23/II—1929 с.

СААМ БАРАХСАН

Улуу омук уотунан
 Уһаарыллан кутулубут,
 Ааттаах омук абынан
 Айылан онгоһуллубут
 Уохтаах уот-курбуула,
 Уһуутуур уһун турба,
 Сатарытта оонһуур
 Саа саара Саабыйар,
 Саам барахсан, дорообо!
 Этиэххэ да кэрэх —
 Эн онгоһуларгар
 Үтүө омук
 Үөрэхтээх үлэһитгэрэ
 Үрүң күн үтүөтүгэр
 Үлүһүйэн үлэлээбитгэрэ...
 Дуомуна оһох
 Дуола кутаа уотун
 Улуу төлөн суоһугар
 Укулаат бэйэн ууллаһың,
 Уот курдук убайбытың,
 Уу буолан оргуйбутуң...
 Кытара кыгыастар
 Кыырыктаах кыһаттан
 Кытыһыннаран таһааран,
 Чыңкыныыр чыгыс кыстыкка
 Чыңкыначчы охсон,
 Таканаан уустааһар
 Талба наһаа ордуктар
 Таптаһан табыйбытара,
 Ыган чычыгыратан,
 Ынсаран онорбуттара...
 Өроғойдөөх үрдүк үйэ
 Өйүн күүһүнэн онгоһуллубут
 Албаһаабат аптамааттар
 Аалан чыңыйбыттара,
 Чочулаан тупсарбыттара,
 Чочуонай-майыар быһыылаабыттара,
 Хаамтарбат эрэ хартыына,
 Хара тыйыс лаахтаабыттара...

* * *

Көрүөххэ даҕаны
 Көстө кэрэ үчүгэй,
 Көмүс чочуонай,
 Тутуохха даҕаны
 Туйгун талы сэгэттэй,
 Тупсар талы чочуонай,
 Саа бастыҥа Саабыйар,
 Саам барахсан, дорообо!
 Күндү күнүм уота
 Күлбүтүнэн тырымныыр,
 Көмүс мөһүүрэ дьиримниир
 Көлүйэ күөлүм үрдүгэр,
 Удьур күлүм уутугар
 Уста-долгуйа туналыйар
 Куба кыылым барахсан
 Куоҕайар иэҕии моонньун
 Тобулу-тосту ытаммын,
 Толбонноох долгун ньууругар
 Нэлим көмүс кынатын
 Тиэрэ тэлгии быраҕан,
 Тэлибирии сытыаҕа,
 Сандаҕа көмүс түүтэ
 Саккырыы убайан тохтуоҕа...

* * *

Чыгыс-чингин биллэр —
 Тыаһын-ууһун чынкынас,
 Уобун-уорун биллэр —
 Уотун-буудьаҥ уйулас...
 Эттэр эриэккэс
 Эн бэйэкэлээҕи
 Этгэн атыҥа
 "Ээх" дэтиэхпит буолуо дуо?
 Хааман эрэ барбат
 Хара тыйыс хартыынаны
 Хаантан атыҥа
 Хаахтатыахпыт буолуо дуо?
 Сыыһыан сагаммат
 Сынтыраалка да сынтыраалка!

Дорѳоонноох доѳорум,
 Доруомпа да доруомпа!
 Саа да саа Саабыйар,
 Саам барахсан, дорообо!

1929 с. атыргъах ыйын 8 к.

Хоро

БЫРАСТЫЫ

Харака муорака дьалкыыра,
 Харылыы баргыйар балкыыра,
 Ытыллар долгунум, бырастыы!
 Ыһыллар чөмчүүгүм, бырастыы!

Мин тылым — мин тохтор тойугум,
 Мин тылым — мин туойар хомуһум
 Саңдаѳа комүһэ саккырыыр,
 Салгыһна убайан тырымныыр.
 Харака муорака саалыгар,
 Харылыы балгыйар баалыгар
 Уһулан-уоѳуран үүммүтэ,
 Убайар урсунна күлбүтэ...

Уорсуйар байѳалым долгуура,
 Убайар көмүһүм оргуура,
 Күлүмүр тырымым, бырастыы!
 Күлэр күөх муоракам, бырастыы!

Мин ылыыр ырыакам ырата,
 Мин тыыннаах тылыкам сатата
 Хотугу дойдукам ньууругар
 Хоммууна олоѳун тутарга,
 Хотуулаах охсуһуу уотугар
 Хоммуньюус хоссуна буоларга
 Уруйдаах тускулу туһуга,
 Убайар буурѳанан туойбута.
 Күөх урсун күлүмэ дьиримниир,
 Күрүлүүр күлүмүр мичигниир,

Баарабай байбалым, бырасты!
Барылыр балкырым, бырасты!
Хомойо-куруйа саныахпын,
Хонуктан хонукка ытыахпын —
Бу күнү ким торүөн көрбөтөй?!
Бу сиргэ ким төрүөн өлбөтөй?!
Мин өлүөм — дьүһүнүм сүтүөбэ,
Мин буорум отунан үүнүөбэ...
Кэриэһим — кэннибэр хааларым:
Кэхтибэт кэрэкэ тылларым...

Харака муорака дьалкыыра,
Харылыы баргыяр балкыыра,
Ытыллар долгунум, бырасты!
Ыһыллар чөмчүүгүм, бырасты!
Күн сирин күлүмнүүр түөһүгэр,
Күөх сирэм күөгэйэр күөнүгэр
Хоммууна олобун тутарга,
Хоммуньуус хоссуна буоларга
Имэннээх сатанан дьизэһийэр,
Илбистээх тылынан ньиргийэр,
Мин тохтор тойугум чугдаарыа,
Мин тылым, дьэ, ордук сатарыа.

1932 с. муус устар 6 к.

Ялта

ТАТЫЙЫК ЫЛЛЫРА

Сүрэх-быар манньыйыах,
 Сүрдээхгик убайыах,
 Татыйык ыллыра, тапталын туойара,
 Тардара-кутара, сүрэбин туотара...

Мин оѳом — Лаанык кыыс,
 Тулук кыыс, туорах кыыс,
 Мин чыычам,
 Мин куукам,
 Ылларан-таптатан ыманньыйыр-далластыыр,
 Ытыһа-гарбаѳа тулуктуу тарыттыыр...
 Татыйык туойара,
 Тапталын туотара...
 Нуурайар чуумпу күөл дьиримнии истэрэ,
 Нусхайар чугас тыа мичиннии күлэрэ...

Мин оѳом — Лаанык кыыс,
 Саҥа кыыс, саргы кыыс,
 Мык-мык мыскычык,
 Чык-чык чыгычык,
 Үнкүүлээн-көгүөлээн битийэр-бэйбэнниир,
 Үөрээхтээн-көгөөхтоон күлээхтиир-мичинниир...

Сүрэх-быар манньыйыах,
 Сүрдээхтик убайыах,
 Татыйык ыллыра, тапталын туойара,
 Тардара-кутара, сүрэбин туотара...

Мин оѳом — Лаанык кыыс,
 Күндү кыыс, көмүс кыыс,
 Тулукчаан,
 Туорахчаан,
 Куустахха, ыллахха, дьэ, ордук ымастар,
 Кугасчаан төбөтүн, абыраан, сыллатар...

1932 с. муус устар 13 к.
 Ялта

МОСКУБА

Сүр-сүр үлүгэр
 Сүрэх-түөс эппэйэр,
 Бар-бар барылыыр,
 Барабаан бардыргыыр.

Дьэ, куорат эбэккэм,
 Москуба ийэккэм!
 Сир-халлаан ньирилэс,
 Сир-дойду титирэс.

Тырымныы лынкыныыр
 Тырамбаай кылыргыыр,
 Линг-линг лингийэр,
 Тип-тип тибийэр.

Тимир дьиз иһигэр
 Титирии ньиргийэр,
 Сип-сип сипсийэр
 Силииндир эргийэр.

Урукку олобу
 Умсары эргитэр,
 Бурсууйу-моҕойу
 Букатын мэлитэр.

Улуу күүс манна баар,
 Уоттаах өй манна баар!
 Лыг-лыг лынкыныыр,
 Муусука кынкыныыр.

Тум-тум туругуу!
 Дор-дор доргутуу...
 "Биһиги кыайахпыт!
 Биһиги бастыхпыт!" —

Ыстаалын сагата,
 Ыстаалбыт ырыата
 Этигнии ньирилиир,
 Эргиччи лингкениир,

Дуомуна убайар,
 Чугууммут оргуйар,

Уот-төлөн сырдыргыыр,
Уу паара сырылыыр.

Тимир дьиз иһигэр
Диисэлбит тибийэр.
Махабыык сангата,
Массыына ырыата:

"Тур-тур, турулук,
Тулуктуур добчук!
Куус-куус, куустуһуох!
Кус-кус, кунуйуох!"

Лоп-лоп лобуйар
Молотуок тобуйар,
Сыаптан сыап сыыйылар,
Сыр-сыр тыргылар.

Ыстаныак чынкыныыр,
Ырыата кынкыныыр,
Үнкүүлээн битгийэр,
Үлэлээн лингийэр.

Эт-хаан эймэнэр,
Этиннии ньиргийэр,
Тыраактар хомуйар
Тыас-уус оргуйар.

Массыына үлэтэ
Манна баар бэйэтэ.
Ээх, диэ, эчийэ!
Сүр-сүр үлүгэр...

"Ээх, маа!" — диэкийэ...
Сүрэх-түөс эһпэйэр...
Дьэ, куорат эбэккэм,
Москуба ийэккэм!

Москуба — өлбөг өй,
Өргөстөөх өрөгөй!
Москуба сүүстэн сүүс,
Сүһүрэр сүрдээх күүс!

Лыг-лыг лыгкыныыр,
Муусука кынкыныыр.
Дьэ, куорат эбэккэм,
Москуба ийэккэм!

1933 с. ахсынньы 15 к.

Москуба

КЭТЭҢИИ

Ырыа-тойук тыкаарам,
Ыллыах-туойуох, гитаарам,
Тохтор көмүс дорҕоонум,
Тоҕо бу мин тохтоотум?

Илбис тылбын истээри,
Имэн дьайын билээри
Үөрэр-көтөр буоларым,
Үөрэ-дьүөрэ туойарым...

Сааскы күнүм тахсыыта,
Сага олох сырдыыта
Илбис тыллаах этиэбэ,
Имэн дьайдаах кэлиэбэ...

Ырыа-тойук тыкаарам,
Ыллыах-туойуох, гитаарам,
Тохтор көмүс дорҕоонум,
Тоҕо бу мин тохтоотум?

Кэлэр сааска тийиэхпит,
Кэрэ тылы истиэхпит, —
Үөрэр-көтөр буолуохха,
Үөрэ-дьүөрэ туойуохха!

6/IX—1936 с.

ТААТГА ҮРЭХ ҮРДҮГЭР

Таатга үрэх үрдүгэр,
 Таалар хонуу түүһүгэр,
 Таптал уотун күллэрэ,
 Тардыы талах үүнэрэ...

Эдэр чэгийн туруйа —
 Элбэх энгин буруйа,
 Үөрэр-көтөр буолара,
 Үөрэ-дьүөрэ туойара...

Кээчик-кээчик Кэчиини,
 Кэрэ, нарын Кэчиини
 Уоһун-тиийин ууруура,
 Ууруу-сыллы оонһуура...

"Кээчик-кээчик Кэчиикэ,
 Кэрэ, нарын Кэчиикэ!
 Таптал уотун убатыах,
 Татыйыгы ылатыах...
 Кырдьар сааспыт кэлиэбэ,
 Кырыа хаары тибиэбэ,
 Уохтаах таптал умнулуу,
 Уота-күүһэ умулуу..."

Үөрэн-көтөн туруохпун,
 Үөрэ-дьүөрэ туойуохпун
 Уураа-сыллаа, сэгэттэй!
 Ууруур-сыллыр үчүгэй!"

Эдэр чэгийн туруйа —
 Элбэх энгин буруйа,
 Үөрэр-көтөр буолара,
 Үөрэ-дьүөрэ туойара...

Кээчик-кээчик Кэчиини,
 Кэрэ, нарын Кэчиини
 Уоһун-тиийин ууруура,
 Ууруу-сыллы оонһуура...

БУ УОТГААХ БАКААЛЫ

Сага дьыл аатыгар,
 Сага кыыс дьолугар
 Бу уотгаах бакаалы,
 Бу төлөн тапталы —
 Көтөбүөх, көмүһүөм!
 Көтөбүөх, Өкүүчээм!

Хаппытаал алдьанан,
 Хара күүс кыаттаран —
 Үрүн күн анныгар
 Үрдүк дьол аатыгар
 Үс саха үөскүөбэ,
 Үүнүөбэ-үрдүөбэ...

Күөх туйгун сирэми —
 Бу сири таптыбын,
 Күлбэхтиир дьирими —
 Бу күнү ыллыбын...

Үс саха төрүөбэр,
 Үөрүүлээх күнүгэр
 Мин ырыам ылланыа,
 Мин аатым ааттаныа...

Түөрт оѳом ийэтээ!
 Түөрт кутум илгэтээ!
 Бу уотгаах бакаалы,
 Бу төлөн тапталы —
 Көтөбүөх, көмүһүөм!
 Көтөбүөх, Өкүүчээм!

Илбистээх тылланан,
 Имэннээх дьайданан,
 Эйигин кууһаммын,
 Эйигин уурааммын,
 Мин тойук туойарым,
 Мин хомус тардарым...

Ол сүрэх үөрбүтэ,
 Ол күммүт күлбүтэ
 Өр буоллаа, Өкүүчээм?
 Өр буоллаа, көмүһүөм?

Көмүһүөм, үөрэбин!
 Көрөбүн, күлэбин:
 Түөрт оҕом ыманныыр,
 Түөрт күнүм тырымныыр...

Саҥа дьыл аатыгар,
 Саҥа күн дьолугар
 Бу уоттаах бакаалы,
 Бу төлөн таптала —
 Көтөбүүөх, көмүһүөм!
 Көтөбүүөх, Өкүүчээм!

Удьуорбут ууһуоҕа,
 Уруйдуу туруоҕа...
 Кэриэс кэм кэскиллээх,
 Кэрэх, бэл, үйэлээх:

Биир өлөн сүтүөбэ,
 Биир үөскээн торүөбэ...
 Ким күнэ тахсыбыт,
 Ким кэриэс хаалларбыт —
 Сааскы күн буолуохтаах,
 Саргылыы туруохтаах...

Бу уоттаах бакаалы,
 Бу төлөн таптала —
 Көтөбүүөх, көмүһүөм!
 Көтөбүүөх, Өкүүчээм!

1936 с. ахсынньы 30 к.

ИЙЭМ ДЪЭБДЪЭКИЭЙ УНУОҢАР

Дорообо, алааһым, сирэм күөх алааһым!
Эн дьоллоох мындааҕар мин үөскээн үүммүтүм...
Дорообо, кыңдалым, кэрэ күөх кыңдалым!
Эн ньуурун үрдүгэр бу күнү көрбүтүм...

Ойдүүбүн — бу дьикти күлүмнэс урсуну,
Кыталык кылбааран кыңкыныы ыллырын...
Өйдүүбүн — бу кэрэ сирэм күөх хонууну,
Кыра уол бэйэбин мин ийэм таптыырын...

Мин манна итиллэн атаһпар турбутум,
Мин, кырыыс оҕото, кыргыс-хаан буолбутум...
Эйигин, ийэккээм, өстөөхпүт саанара:
Эн уолуҕ сүрэбин, дьэ, сизтиэх буолара...

Эн уолуҕ бассабыык, охсуһуу буйуна,
Эн уолуҕ ырыаһыт, илбис тыл туйгуна,
Сүрэбим төлөнө кинини убатар,
Сүүһүнэн сүрэби, дьэ, туотан дуоратар...

Билигин бу томтор сылаас туой буоругар
Мин ийэм, Дьэбдъэкиэй, көмүллэн сытаахтыыр,
Билигин бу кыңдал сылам күөх ньууругар
Мин таптыыр ийэккэм буора бу тураахтыыр...

Бу күнү кордөрбүт, ийэккэм, бырастыы!
Эн буорун үрдүгэр кэриэспин этэбин:
Эн ииппит сүрэххин норуонпар бизэрэбин...
Бу — ийэм сытаахтыыр, кэриэс буор, бырастыы!

1937 с. тохсунньу 5 к.

Дьокуускай

III

"БУОЛЛАҒА ЭНИ... БУОЛЛАҒА ЭНИ..."

МӨККҮӨР

I

Сандаарар-күндээрэр күөх сайыным
Саргылаан-сайдан туругуран турдабына
Көгөр кынаттаах бийһин ууһа,
Көгөн кэлэн мунһахтаабыт эбит.
"Туох ааттаах моргуора буолла" дизэн
Туут балык Амма өрүс анныттан
Лаабычаанын хамсатан, дагдайан тахсан,
Лаһыллан сытан, өндөйөн көрдө.
Кытылым талахтара костүбэт гына
Кырылас чыычаах бийһэ түсүт...
Ырыа-гойук ыраапыт,
Чыыш-чаап дэһии үксээбит...
Чынайар-ханайар Тэйэр хайам
Кэтэх тыата үллэһнэс гына,
Кэмэтэ суох тыгырахтаах отго
Барыта түмсүбүт, барыһаһа олорбут...

Даабырбаһыы-хаабырбаһыы улааппыт,
 Дапсыннаһыы-далланнаһыы сүрдэммит...
 "Тыыраахы кэлэн тыыра тардыаба" диэн
 Туут балыгым таннары умуста,
 Даайа эбэ хотун көстүбэт гына
 Кус-хаас аймаба саба түспүт...
 Куддурбаһыы-куллурбаһыы үксээбит,
 Маатырбаһыы-мээтиргэһии алыстаабыт...
 Мороду сагата дэлэйбит-тэнийбит...
 Ол мунһахха кэрэтик кестөөрү,
 Онтон-мантан лыах удьуора
 Тэлбик-элбик көтөн кэлбит,
 Тэлээрэ-тэлээрэ, кинилэр диэтэх дьон
 Силээхтэлэрэ дэлэ буолуо дуо —
 Сир симэбин барытын кэрийбиттэр.
 Бырдах аймаба быыгыначчы ыллаабыт,
 Быыстала суох сахсырба удьуора
 Саабынаһан кэлбит, сагата элбээбит,
 Санааларын түмээри, куоластарын холбоору,
 Тойон ыгырыа логкунаан кэлбит,
 Туора-маара кириэстии көппүт.
 Моргуордара улаатан, айдааннара элбээн,
 Мунһахтара хайдан, тус-туспа
 Тойон талбыттар, хандьыдаат туруорбуттар,
 Тойон тойоннорун хайбаһа олорбуттар.

II

Мороду обургу хомус быһыһыттан
 Моролуйан тахсан, бокуойа суох
 Кулдьугуруу-халдыгырыы, кута олорбут:
 "Кус-хаас, көтөр бийһиттэн
 Кубаттан ордук ким баарый?
 Моонньун көрүн! Моонньулаахтан эрэ
 Муоранан ордук, мугутуур бэт...
 Кылбайар-кынтайар быһыытын көрүн!
 Кынаттаахтан эрэ кыраайынан ордук...
 "Куба дуо?" диэн хоһоонго киирбитэ,
 Куоҕаһыны-куоҕаһыны хонкуначчы ыллыыра
 Туоска суруллубута, биедэмэскэ биллибитэ...

Тура-олоро одуулаан көрдөхпүнэ
 Тойон буолуон куба сөптөөх эбит,
 Баттала суоҕун, сүрэхэ ырааһын!..
 Барахсан маанылаах киһи", — диэн,
 Кулдьугуруу-халдыгырыы, хайгыы олардо.
 "Куба буола-буола!.. Ар-дьаалы!..
 Туох аанньатыгар туоска суруллубут үһү?
 Туналыйбытын тухары толору көндөй,
 Издэьгэй мэйии буолбат дуо — кини.
 Истэрим тухары суортан ордугу
 Көтөр кынаттаахтан билэ иликпин,
 Көтөн күксүйэн, дьолө хаабырбаан,
 Туппутун эрэ тобулуга тонсуйан,
 Туйгун киһи, мааны барахсан...
 Бэл диэтэр киниттэн киһи дьулайар...
 Бэйэбит даҕаны билэргит буолуо
 Улуутуйар улуу тойон сиэнэ,
 Улахан төрүтгээх, сүүнэ киһи...
 Даах-дуух", — диэтэ тураах барахсан,
 Дабданнны-дабданнны, сахсаллан олорон.
 Өлөҥ быыһыттан дьизэрэн обургу,
 Өрө биэрэннээн, догдөҥөлөөн табыста, —
 Анаар атабын өрө көтөхтө:
 "Алаата оҕолоор... булан-булан
 Суору тойон онорууһукпут дии...
 Суор сордоох сутаары гынан
 Собулҕаны тонсуйбута улахан эбит дии...
 Тураах барахсан толкуйа диэн ити буоллаҕа...
 Туруйаттан ордук көтөр кынаттаабы
 Торүөбүтүм тухары көрө иликпин:
 Төлкөлөөн көрүҥ бука барыгыт.
 Бадараан диэннэ баталлыбатах киһи,
 Анньыы курдук туйгун тумустаах,
 Аймагар долгутар киэн куоластаах...
 Киниттэн ордук ким баарый?" — диэтэ,
 Кириннии-кириннии, көрө турда.
 Дулҕа быыһыттан буҕарбаана сордоох
 Дойдохтуу сытта, сиилии сангарда:
 "Туруйа барахсан тумсуан эрэ бэт
 Тойон буолуон толкуйа суох...

Бадараан баһылыга, баба тойоно —
 Барбах киһиэхэ ити да сөп", — диэн,
 Баргыйан кэбистэ, сиилээн санарда.

III

Туруйа обургу өлөрдүк оһүргэннэ.
 Тутан ылан тумсунаан таһыйда.
 Хааннаһар дылы хаптаччы тэбистэ.
 Хаһыы-ыһыы, сүүрүү-көтүү сүрдэннэ,
 Мөккүөр бөбө үксээтэ, үлүннэ...
 "Мөккүөрэ суох хахханы талыабын,
 Хаххантан ордугу булуоххут суоҕа", — диэн,
 Хаппыт тииттэн лэкэрэннии-лэкэрэннии,
 Мэкчиргэ барахсан тыл эттэ.
 "Мэйиилээх бэрдин, үлэһит үтүөтүн,
 Тойон ыһырыаны хандыдаат туруорабыт,
 Лонкунаан-лаһкынаан үтүө киһи", — диэтэ
 Бырдах барахсан, быыгынаан кэлэн.
 Быыстала суох этиһэн бардылар,
 Хандыдааттарын сөбүлэспэккэ,
 Хайдыһа-хайдыһа охсуһан бардылар.
 Сотору собуһу собуруу диэкиттэн
 Сурулас-курулас кынат тыаһаата.
 Кырбый саһата өрө кыбыгыраата,
 Кыыт моһоһол саһата хабдыгыраата,
 Хомпоруун саар хотой обургу
 Хотойо тыаһаата, тумса чучугураата,
 Чачыгырыыр таас таналаһа чаһырыаата,
 Чаһыргыы-чаһыргыы сарааһыан кэллэ.
 Мунһуһубут көтөрүм этэ салаһта,
 Мунһаһыт айдаана аһас уурайда.
 "Хара далаһалар мунһаһтыы олоһолор...
 Хаһыгытын тоһтоһуһу, уодьугаһытын таһаһыт...
 Хотойтон ордук хороһу кими оһордугут?
 Хара ыһтары үрэттиһит", — дэһтиһэр,
 Кырбый кыыһарым кыбдыгыраан түһүлэр,
 Кынаттарын кыһыыһаан эһиэтэан бардылар,
 Тырыта тыытаары тыгыраһтарын сарбаһтылар...

Тыын көмүскэлэ дэлэтэ дуо —
 “Бэт сөп!!! Хотой тойон буоллун!!!
 Бэkkэ сөбүлүүбүт кинини”, — диэн,
 Бука бары айдаара түстүлэр.
 Хотобойдоох бэрдэ хотой обургу
 Хомпоруун саар тойон Тэйэр хайам
 Үрдүк тиитигэр ньохчос гына олоро түстэ,
 Үгүс норуотун, халын хамаандатын
 Өндөйөн көрдө, одуулаан олордо.
 Өрө көбүхтээн буҕарҕана сордоох
 Үрдүк тойонугар үнсэ сытта.
 Үлэн баран хотой обургу:
 “Былаас былдьаһан, сыспыт буруйгар
 Буҕарҕананы сүгэ сырыт!” — диэтэ,
 Дьүүлүн бүтэрэн өрө көттө.

1925 с.

ТАҢАРА ЧАБЫРҔАҔА

Бороҕон улууһа
 Боруонһа аҕабыт
 Мэньиэстээх аанһалтан
 Мэньипиэс ылбытын,
 Кыдьдьаахтаан олорон
 Кыһылары кыраан
 Кэпсээхтии сытарын
 “Кэрэтик” истэммин
 Тылбаастаан эрэбин...
 Тылбын-өспүн истиг,
 Хоһоонноро маннык
 Холобурдаан көрүң...

“Алаата оҕолоор!!!
 Айбыттан, айыыттан
 Арахсан истэхнит
 Абатын эбитин!
 Сэт-сэмэ кэлээхтээн,
 Сэрэнэн көрбокко,
 Сириэдийэн туран

Сибэтиэй таһааран,
Албыммыт көһүннэ,
Аһыырбыт аччаата...

Былыргы дьылларым
Быгыахтыыр быйаҥа,
Арынан аллайан,
Айахлар таммалаан,
Тотоохтуур буоларым,
Төмтойо уойарым...
Ама, аны кэлэн,
Аһаахтыыр үһүбүөн,
Амыын!!! Амыын!!! Амыын!!!

Үөрэби билбэтэх,
Үөрэри көрбөтөх
Сахабыт эрэйдээх,
Саллайар сааһыгар
Тарынан аһаахтаан,
Тамаҕын илитэн,
Таңараҕа үгэн
Сылдьар эрдэбинэ,
Сылааны билбэккэ
Сымыппын баттаахтаан,
Сылаастык сыппытым...
Хомуньууспут элбээн,
Хомсомуолбут үксээн —
Кимнээбим кэлээхтиэй,
Кийилии кэлсэтиэй,
Кэһиитин аҕалый?..
Кэтэстэбим аайы —
Кэнсэрэн иһэбин,
Бэстилизэнэй күнүм
Бэлэспэр кэллэбэ...

Баандабыт барбаран,
Бассабыык баранан,
Сэбиэт суут оннугар
Сэтээтэл тураахтаан,
Хамначчыг союһун
Хампарыта тэпсэн,

Көнгүлү көтүрэн,
Көхсүбүн кэнгэтэн
Күммүн көрдөрүө дуо?!

Аар-дьяалы!.. Аар-татай!..
Аматын дабаны
Өлөксөй, Өндүрэй
Өлөхтөрүн аайы
Алгыстаах тылларым
Арабас арынан
Чаран күөлүм саба
Чаллыргыы таммалаан
Соргубут сонуура,
Сөлөбүт үрдүүрэ...
Өрөбөм өгнөнөн,
Өттүгүм өһүллэн,
Көмөбөйүм үллэн
Көрүлээхтиир этим...

Ынчыгы истэммин,
Ытыыры көрөммүн
Ымсыылар быһыынан,
Ыларга наадыйан
Ырайы ыгыран,
Ытыһы тоһуйан,
Кириэһи кэритэн
Киргиллии көтөрүм!..

Айбыттан аналлаах
Айаахтыыр илбиһим
Олоппокко сордоон,
Ойобоспор оонньоон
Боккуойаны кытта
Бокуойум быһыгар
Бодуустаһа сылдьан
Танарабар тахсан,
Тамахпын илитэн,
Ыллыырым эбэтээ!..
Ытамныйан туран
Ылаайабын диэммин
Бордугунуур этим.

"Боџороодъусса кыыс
 Тыыннартан тытыллан,
 Тымырын соноохтоон
 Төлкөбүт иннигэр
 Толөрүйбэт дьоллоох,
 Танҕарабыт талбыт
 Татыйык чыычаахпыт,
 Аһынан абыраа,
 Айахпар аҕал!" — диэн
 Хабарҕа мунгунан
 Халлаанга хаһыытаан
 Хаччыбыт элбиирэ...
 Хаарыаннаах олохпут
 Халбарыйда эбээт...
 Ырайы ынтырбыт
 Ырабыт кэллэбэ,
 Ытыспар түстэбэ,
 Ыйыстар-ытырар
 Ыларым аччаата...

Кэннэки өгтүгэр
 Кэхтиэхпит диэбэккэ,
 Тутуммат этибит,
 Туһанан иһэрбит...
 Амыын!!! Амыын!!! Амыын!!!
 Ама аны кэлэн
 Сэбиэскэй сиилэтин —
 Сэт-сэмэгэ туолан —
 Дьоппуон омук кэлэн
 Дьобулуо баара дуо?!!
 Урукку олохпун,
 Унньуйан олорон,
 Санаатабым аайы —
 Самнаахтаан иһэбин...

Борустуой норуоттан
 Босхотук даҕаны
 Анабы, оҕуһу
 Аҕалар этибит...
 Бороҕон улууһа
 Боһукуон оҕонньор

Өлөн сыттабына
 Өй-санаа буламмын,
 Талааным тардаахтаан,
 Тангарам дьиктитин
 Онорбугум эбээт...
 Онтукам уурайда,
 Өннөнөрүм бүттэ,
 Өлөөхтүүрүм кэллэ!..
 Амыын!!! Амыын!!! Амыын!!!

Аар-дьяалы! Аар-татай!
 Офонньор барахсан
 Хоруоба хончойон,
 Хонгоруута көстөн,
 Өлбүт-өлбүт курдук,
 Өлөн сытар этэ...
 Кимнээбэ кэлээхтээн,
 Кинини тириэрэн,
 Киһилии кэпсэтиэй?!
 Буруйун буламмын,
 Буруонан бутуйан,
 Булгута ыллаатым...
 Киристиэс дабаны
 Кэлэрин билбэтим,
 Кэлээхтээн дабаны
 Иккиһин тириллэн,
 Икки атахтаабы
 Абырыы охсорун
 Анааран көрбөтүм.
 Бассабыык баарына,
 Барбах киһи кэлэн
 Аныгы дьылларга
 Албынныаба диэммин
 Эрэммэшин эбээт...
 Эмээхсин эрэйдээх,
 Эрин аһыгыгар,
 Энэлийэ туойан,
 Энньэллээхтээн туран:
 "Дьол-соргу булбатах
 Дьон дьодьобо дьоммут,

Эрэйинг иннигэр
Элбэххэ санаама,
Кыра дьоммут", — диэтэ.

Кыраны кыһайан,
Элбэҕи эрэйэн
Этиһэ барбатым...
Өлүөхсүт дууһатын
Өрөгөйдөөх халлаан
Ырайын ааныгар
Ытыарар ырыабын
Ыллаахтаан барбытым.
Аньытын ааҕаммын
Араастык алҕаатым:
"Аҕа-уол танарам
Аатынан аныйан,
Оботук сылдыагнын
Ойохтон ордорон,
Атын дьахталлары
Аньыга киллэрэн,
Бииринэн этгэххэ,
Харалаамный кыһын,
Ханачыас ойобун
Өрүүнэни кытта
Өндорой өтөбөр
Куһаҕан быһыынан
Кудьуспут даҕаны
Аньыыгын араардым...
Аалылыый!!! Аалылыый!!!

Үчүгэй дьахтарга
Үрдүгэр даҕаны
Үөмпэтэбииг иһин,
Сүрэбииг собулээн,
Сүөдүйбүт аньыыгын
Бигэргэтэн туран
Билэрбин этгэххэ —
Маарастаан кыһыгар
Матайар Маайаҕа
Баҕарбыт санаабын
Барытын ааҕаммын,

Босхолуур боспуору
 Бокулуон уураммын,
 Ааньяллаах дууһабын
 Алаархай, аламай
 Ыйдааҕар ыраастык
 Ырайга ыгыардым...

Алганнаах таңгарам
 Алгыһын албааммын
 Иннэ үүтүн устун
 Иннигэһэ суохтук,
 Сараһын улууһа,
 Сатана аймаҕа
 Сарбангыы олорор
 Айанныыр аартыккын
 Арыйдым, арбаатым...
 Амыын!!! Амыын!!! Амыын!!!

Өйдүүрүм тухары —
 Өлүөхсүт дууһата
 Өрөгөй халлааһыга
 Өрө көтөн тахсан,
 Апыастал аймаҕар
 Айаҕар аһыһаахтаан
 Сизэртимэ биэрбэккэ,
 Сибэтиэй буолбутун
 Истэ илик эһим..."
 Инньэ диэн бараммын
 Иһилиир быһыынан
 Өлүөхсүт киһини
 Өгөйөн тураммын
 Кэриэһин эгитэн,
 Кэпсэтэн барбытым...

"Тохтоо!!! Тохтоо!!! Тугуй!!!
 Толору дьоллоннум,
 Толбонноох ньуурданым,
 Аһыһыттан араһсан
 Ааньяллаах таңгарам
 Мэһыһиэһин кэтэммин
 Мэһиһиэс этэбин:

Аналлаах оѳуспун
 Аѳабыыт аѳабар
 Аныыбын — диигин дуу?
 Амыын!!! Амыын!!! Амыын!!!
 Аньыыта суох ааньньал!!!
 Аймаѳын иннигэр —
 Алааска баипатах,
 Ахсаана биллибэт
 Анахтара элбээн,
 Дьоһуннаах дьоллоро
 Дьонтон эрэ ордон
 Олордуннар диэнгин,
 Орто дойду сирин
 Онорбут, тупсарбыт
 Аѳа тангараттан,
 Атаѳар үнэнгин,
 Көрдөһө сырыт", — диэн
 Көбдүөрэн кэбистим,
 Кириэстэнэн баран,
 Кириэспин кэриттим...

Тангарам дьиктитин
 Таба огороммун,
 Хороѳоркоон муостаах,
 Хонкочоѳор сыалаах,
 Алтахтаан хаамаахтыыр,
 Аяаатаан ланкыныыр
 Аналлаах оѳуһун,
 Аттаран эттэххэ,
 Аччыгый оѳото
 Алаар-малаар корбут
 Алампыас акаары
 Аѳалан биэрбитэ...
 Амыын!!! Амыын!!! Амыын!!!
 Ама, аны кэлэн,
 Анаѳы, оѳуһу —
 Акаары аѳыйах —
 Аѳалар үһүбүөн?

Ыларбын санааммын
 Ынчыгым элбээтэ,

Ыгырым үксээтэ...
 Хомуньюуспут элбээн,
 Хомсомуолбут үксээн,
 Албыным көһүннэ.
 Аһырым аччаата...
 Халчаак хампарыйан —
 Хара күнүм кэллэ,
 Үлэһит кылааһын
 Үөрэбэстиэ диэммин
 Үөрэ санаабытым —
 Үөдэһигэ түспүтэ...
 Үөрээхтиир үһүбүөн?

Сэбиэскэй былааһы,
 Сэт-сэмэтэ туолан,
 Дьоппуон омук кэлэн
 Дьобулуо диэбитим —
 Туһунан тоһунна.
 Тупсуу буолан хаалла...
 Алаата, оҕолор!
 Ама, аны кэлэн,
 Дьоллоохтук олорон,
 Дьоһуннук сылдьаммын,
 Дьийбэни тэрийэн,
 Дьиктини оҕорон,
 Үөрээхтиир үһүбүөн,
 Үөдэһигэ түстэбим!..
 Мэньһиэстээх аанһьалтан
 Мэһиһиэс ыламмын
 Мэһиһиэн кэлбиһпэр,
 Маатыскам барахсан,
 Малгайан олорон,
 "Маладьһиас!" — диэбитэ...
 Арайбыгтан харбаан
 Аһыһыны санатан,
 Ахталаһан баартым...
 Амыһы!!! Амыһы!!! Амыһы!!!

КҮНДЭ ЫРЫАТА

Ала дьоруо аттаабын
Аалан-таалан мийнээхтээн,
Титириктиир тиэргэнгэ
Тийээхэйдээн кэлээхтээн,
Сүөһү саабын сытытган
Сүрэхийэ үөрээхтээн,
Күндү Күндэ доборум
Күүкүр-хаахыр туйаахтаан,
Ылаабыта буолаахтаан
Ыммалыта испитэ...
Буолаҕа эни...
Буолаҕа эни...

Саадьаҕайдыыр сүөһүтэ
Сарылаһан тураннар
Сангассаллар үһү дуу?!
Ыллыыр-мыллыыр ырыата
Ыккый-мыккый ойуурум
Тыла буолан тураахтаан
Тылыгырыыр үһү дуу?!
Хаарыан саҕай доборум
Хабарҕалаах буолаахтаан
Халлыгырыыр да эбит...
Буолаҕа эни...
Буолаҕа эни...

Саха омук дьахтарын,
Саҕа аллан тураахтаан,
Кырасыабай буоллун диэн
Кыларынан багтахтаан,
Хайҕаатаҕа буолаахтаан
Хара хоруо харахтаан,
Бэлиэ буоллун диэхэйдээн
Бэлиэтэбэй былааттаан
Бэлэстэтэн эспитэ
Бэрдин-бэрдин оболоор...
Буолаҕа эни...
Буолаҕа эни...

Чачайытын иннигэр
 Чачаппадьдытан кээспит,
 Сөлүөнэй от быыһыгар
 Сөгүөлэтэ оонньоопут,
 Холобурдаан эттэххэ,
 Хонук хонон турбуга —
 Салгылаабыг чыычааба
 Сымьытгардаан бараахтаан
 Тылбык-тылбык хамнаабыг,
 Тылаарыйа оонньообут...
 Буоллаба эни...
 Буоллаба эни...

Үөрүүтүгэр буолаахтаан
 Үөгүлэстээн тахсаахтаан,
 Кыралыыра хатыгы
 Кыдыталаан киллэрэн
 Сахалыырбыт дьэйтигэр
 Сатанабын кизэргэппит...
 Кырдыгыныны кыынныбыт,
 Кырылаччы көөннүбүт
 Ыы-быччары кымыстан
 Ыймахтаабыт үһү дуу?!!
 Буоллаба эни...
 Буоллаба эни...

Бэттээхэйдиир ырыатын
 Бэһирээхтээн эттэххэ:
 Бэстириктиир ыйдара
 Бэстиригин сытгара,
 Ырыакаалаан эттэххэ,
 Ыһаарыллан тахсыбыт,
 Күөрэгэйдиир чыычааба
 Күөхтүүрүгүн үрдүгэр
 Күрүлэччи ылаабыт,
 Күрүс-күрүс сангарбыт...
 Буоллаба эни...
 Буоллаба эни...

Харамайдыр дьоннорун
Харыйалыыр иһигэр —
Эриэкэһин дэтээхтээн,
Эчикийэ оҕолор —
Эриэн таллан таҕастаан
Эһээхэйдии оонньоопут...
Кини киһи обургу
Кии-саах сытын сыллаахтаан
Туойаахтаабыт тойуга
Тупсаҕайа биллээхтиир...
Буоллаҕа эни...
Буоллаҕа эни...

Хоһооннорун истээхтээн
Хойуу-бочур сэбирдэх
Хонкуйаахтыы куоҕайбыт,
Көрүдүөстээн этгэххэ,
Көлүйэлиир күөллэрдиин
Киэп-дьиэл харахтарынан
Килээриччи корбүттэр...
Харыйалыыр халанча
Хаххатыгар киирээхтээн
Халлааныгын көрбүт дуу?!
Буоллаҕа эни...
Буоллаҕа эни...

Хаарыан саҕай доҕорум,
Хабарҕатын мунунан
Халлыгырас ырыатын
Хайҕаатаҕа буолаахтаан,
Бүрүллүбүт үүт курдук
Бүтэй маҕан халлааным
Кыһар тунгат тойугар
Кытараарай диэхэйдээн,
Сыма наадал сыттарын
Сыккырата оонньообут...
Буоллаҕа эни...
Буоллаҕа эни...

ААЙ-ААЙБЫН!

Аай-аайбын... Ый-ыйбын...

Аанайбын-абабын,

Көрөллөөр,

Көрбөттөөр?!

Кут-Аһыйап барахсан,

Кусхаһыйан, куормалаан

Кутугунатар буолаахтаан,

Куотан табыстаҕа дуо?..

Иэдээникпин-куудааныкпын,

Иһиликпин-таһылыкпын...

Илдьиркэйим да эбит,

Иннибэр бэчээттэммит...

Төннөн иһэр диэктээннэр

Төрдүс сирэй түгэбэр,

Кэтэххэ киллэрэннэр

Кэбилээн кэбиспиттэр...

Аай-аайбын!!! Ый-ыйбын!!!

Аанайбын-абабын,

Көрөллөөр,

Көрбөттөөр?!

Балаанаппыт барахсан,

Баҕанаҕа охсуллан,

Уһатара, умнара

Улахан да буолбатах.

Айдааныкпын-куйдааныкпын!..

Алаатыгарым оҕолор...

Бэбээкиним барахсан,

Бэт киһи буолан баран,

Бэлэстэрин аһытан

Бэдьэнэли сылдыахтаан,

Остуруока тылларбын

Ойбонугар түһэрбит...

Аай-аайбын!.. Ый-ыйбын!..

Аанайбын-абабын,

Көрөллөөр,

Көрбөттөөр?!

Буукубаны булкуйан
 Бутугастаах тыллары
 Булатгыыр бу буолуо дуо...
 Буруйдуу санаабашын...

Кутуругум куйаардабын,
 Кулахайым хамнаатабын...
 Сүрэхтээх буолаахтааммын
 Сүлүһүм убайдабын...
 "Кыс" диэн суруйдаахха —
 "Кыыс" диэн кыһаналлара,
 "Тапта" диэн суруйдаахха —
 "Таптаа" диэн таһаараллара...

Аай-аайбын!.. Ыый-ыйбын!..
 Аанайбын-абабын,
 Көрөлөөр,
 Көрбөтгөөр?!
 Кут-Аһыйап барахсан,
 Кусхаһыйан, куормалаан
 Куотаахтаан да табыстар,
 Куйуһута да туойдар, —
 Буйакабын-дайакабын!..

Бутугастыыр да буолларгыт,
 Остуруока тылларбын
 Ойбонно түһэрбэккэ,
 Кэтэххэ да идьэнтит
 Кэбилээн кэбистэргит,
 Бэчээтгэммиккэ холунан
 Бэрдинэн сананыах этим...

3/II—1927

Москуба

ҮРҮН БАНДЬЫТ ЫРЫАТА

Саарылаах-чаккылаах сахачай норуоттан
 Сааланан сарайан,
 Адаардаах аартыгы Амманан, Тааттанан
 Арийан, арбаран,
 Үөрбэлээх, үгүүлээх үөрдүһэн сылдыбыт,
 Үгүстүк билибит,
 Талбыттан талааммыт тамахха таптайбыт,
 Талаанньыт аатырбыт,
 Иннигэр-кэннигэр иннэрэр, охторор
 Илбистээх илиилээх,
 Билибит-көстүбүт биэлэйдэр бэтгэрэ
 Биһиги этибит...

Төхтүбэт төлкөлөөх төрөтөр оҕону
 Төрүтгүүр дьүүлүнэн —
 Хоргута санааман — хобдохтоон сылдыаммыт,
 Хоммуньюус ойоҕун
 Таһыйан-дыабыян, таптаахтаан бараммыт,
 Таннары ыйааммыт,
 Уоллары-кыыстары уоругун иһигэр
 Убатар буолларбыт...
 Аҕатын таһааран амлаарын айаҕар
 Араҕас тутарбыт,
 Ийэтин киллэрэн ииннэрин иннигэр
 Иннэри уурарбыт...

Соххордоох доҕолон сорунаҥ-мунунаҥ
 Соргуну булаары,
 Хамначчыт, дыданьы харабын уутунаҥ
 Харана түһээри,
 Баараҕай баайданан байаары-тайаары...
 Бандьыкка холбоспут,
 Өркөннөөх-төлөннөөх өрөпкүөм сууттары
 Өһөрөр өстөммүт,
 Дьохуннаах бэйэлээх дьокутаат дьоннору
 Дьоҕулаан сылдыбыт
 Хара хаан олбохтоох, харана саргылаах
 Хаанньыттар этибит...

Сэбиэскэй былааска сэриинэн-сэбинэн
 Сэтэрэн сылдьаммыт,
 Хоммуньюус аймабын, хоммууна сэриитин
 Хомуска убатан,
 Сүһүрэн-оһүрэн, сүрэбин булкуйан,
 Сүүстэрин таһыйан,
 Өлөрөн-өһөрөн, өрөгөй тардыһан,
 Өһөххо-бөлүөххэ
 Түүннэри-күннэри түрбүүтээн тураммыт,
 Түөспүтүн хаанныырбыт...
 Быһары-отору былдьаһан сылдьыбыт
 "Бырааттар" буолабыт...

Атааннаах-мөнгүөннээх аан-ийэ дайдыбыт
 Алгыстаах слобун,
 Хара хаан дьайданан, хайыта хаамаммыт,
 Хассыттан тахсаммыт,
 Үтүөгтэн-мөкүтэн үйэттэн үйэбэ
 Үөбүллүөх иннигэр —
 Чурапчы хотугна, дьогдойор саалыгар
 Чугуулаан киирэммит,
 Үөрэнэр, эмтэнэр дьизлэрин убатан,
 Үрэйэн-сарайан,
 Күллэри көтүтэн, күдэннээн бараммыт
 Күрээхтээн барбыппыт.

Кыһылтан кыаттаран кырыыска ананан,
 Кырыкныт улаатан,
 Бассабык аймабын бараары тураммыт
 Барытын таһааран,
 Баалкынан балыйан, бастарын чакыйан,
 Нырыылаан-ныһыйан,
 Издьэгэй мэйиини ирингэ огорон
 Иһэхтии тэпсэммит,
 Чэчэгэй тэһэммит, харабы хаһаммыт,
 Чэкийэн, сэймэктээн,
 Убатан, ууларан, санаабыт дуоһуйан,
 Удьяаран барбышыт...

Үгүһү үөрбэлээн, элбэби эрэйдээн,
 Үөгүлээн-күргүйдээн,

Аан ийэ дайдыбыт араҕас далбарын
 Алдытан-аймаахгаан,
 Охуоскай муораны ошпуохун тутуахтаан,
 Обошут улаатан,
 Бизэлэйтэн биллибит бэйэбит киһибит
 Биллээхтиир-көстөөхтүүр
 Маппыайдаан Маппыйы, малыгар бабаран,
 Марбатан бараммыт,
 Оботун, ойобун кытары кыдыйан,
 Унуобун тушпушут...

Үрүнгэн энэрдээх, үтүөгтэн төрүттээх,
 Үлэһит өттүгэр
 Судургу сокуоннаах, сутурук дьаһаллаах,
 Суостанар суобастаах,
 Сололоох өттүттэн Солуомап тойону,
 Сордонон-муннанаан,
 Сахабыт сиригэр саарынан талаары
 Сарайа көтөммүт,
 Хамыһаар дэммити харабын тэһэммит
 Хаптатар буоларбыт,
 Хоммуньуус дэммити хоолдугун эрийэн
 Хоруопка утарбыт...

Хамначчыт, дьаданы харабын уутугар
 Хаабыргыыр хара суор
 Халаанныыт Халыбаар ааттаахай атыһыт
 Аҕалаах этибит...
 Кыһылы кыайыам диэн, кырсаны хомуйан
 Кыабыра байбыта,
 Дьокуускай куораты дьобулуох буолаахтаан,
 Тонугум норуотун
 Ньымантан, Ньылхантан ньымааттаан сылдыахтаан,
 Саарбаны, саһылы,
 Саралаан, саһылаан, түүлээби түүгэхтээн,
 Саланнык байбыта...

Урукку олоххо улууска баппатах
 Уоруйах бэтгэрэ,
 Уордарбыт даҕаны уоннууга куотарбыт
 Уурайан хаалаахтаан,

Сэмэгтэн-сунхаттан кутганан, куотаахтаан,
 Сэбиэскэй былааска
 Бастаанныс буолаахтаан, бандыыттаан сылдыбыт
 Баарабай дьоннорбут...
 Бэйэттэн мэлитэр бэкийэ сүүрүктэй
 Бээппэ Кулакуобускай —
 Оһолтон туһанар одьунаас ороспуой
 Оҕолоох этибит...

Үөхсэртэн атыны үөтэлээн билбэтэх,
 Үөрбэнэн ойдоммут,
 Хамначчыт сойууһун халтаччы тэлсэргэ,
 Халпытаал буларга
 Харсыттан тахсыбыт Хааннын диэн хамандыыр
 Хаадыдыттаах этибит.
 Өйүнэн туһаммат, өһүнэн биллибит,
 Көхсүнэн көдүүстээх,
 Өгүөмэр дьүһүнүн онгунэн туһалаах,
 Босуомнаах боччума —
 Боссоойко обургу, дуулаба бухатыыр,
 Дурдалаах этибит...

Арбастаах хайалаах, адаардаах аартыктаах
 Алланга, Аяаанга
 Арбаран сыдыахтаан, арбанан аатырбыт
 Артымый атамаан,
 Тоһуурга дьобурдаах, тобоххо туттуулаах
 Тойонноох этибит...

Барыбыт даҕаны баһынан кыайбакка,
 Баалкынан барарбыт,
 Өйүнэн сүүйбэккэ, өргөскө түһэрбит...
 Үөрүнэн сылгыны
 Үүрээхтээн сылдыаммыт, үөлээхтээн сии-сиибит,
 Үөрэрбит-көтөрбүт...

Бассабыык дьоннору, баалкынан чакыйан,
 Бастарын хатаран,
 Ытарбыт, ыйыырбыт үчүтэй буолара,
 Ытыллар, ыйанар
 Бэйэбэ кэлэрэ дьулааннаах буолсу дуу?
 Мэлипиэс оннугар,

Аньыны-хараны аабынан хоруйдуур
 Абытай буолсу дуу?
 Этиэнэн-хаанынан, сэриинэн-уотунан
 Эргинэ оонньооммут,
 Төрдүһүн тураммыт, төбөбүт оботун
 Төлөбүр биэрдибит...

1928 с., кулун тутар ый

ОЙУУНУСКАЙ КӨМҮЛЛҮБҮТ ЫРЫАТА

Күндэ судьуйа
 (Ойуунускай хоруобун үрдүгэр):

Бассабыык бастыга буолан баран
 Баталыысымаҕа баттаппыт,
 Сиилинэй ырыаһыт буолан баран
 Симбэлиисимэбэ сизтгэрбит,
 Минньигэс хоһоонньут буолан баран
 Мистиссиисимэбэ мискигтэрбит,
 Миэхэ эрэ тийбэтэх,
 Ойуун ууһа удьуордаах
 Ойуунускай табаарыспыт
 Хоноруута туртайбыт,
 Хоруоба хончойбут,
 Ымайа-ымайа
 Ыммалыта туойдахпына,
 Кырасыабай кыһы
 Кыл баттахтаатахпына,
 Хартыына курдук кыһы
 Хара хоруо харахтаатахпына
 Бэккэ бэлэһин тарбыыра,
 Бэккэ бэлэһин тарбыыра...
 Өллөр өллүн!
 Өллөр өллүн!

Эллэй борокуруор:

Күүстээх ырыаһыппыт,
 Күндэ табаарыспыт

Бэт сөпкө этэр,
 Бэт сөпкө этэр:
 Өллөр өллүн!
 Өллөр өллүн!
 Битийэр байҕал биэрэгэр тураммын
 Билэр-билэр минньигэс тылбынан
 Бизбэйим оҕотугар,
 Биир кыыстаахпар
 "Мичийэ аллайан" дизн
 Минньигэстик эппишпэр —
 "Аллайан буола-буола,
 Айаҕа аллаҕар дуо" диэбитэ...
 Тумсун
 Туустаах этэ,
 Бэлэһин
 Бэтэлээх этэ...
 Хоноруун туртайбыт,
 Хоруобун хончойбут,
 Дьэ, күлээ энигин!
 Дьэ, күлээ энигин!

А б а ҕ ы ы н ы с к а й :

Ойуунускай оҕонньор
 Омуһахтаммытын кэннэ
 Улахан ырыаһыккыт,
 Улуу тойуксуккут
 Мин турабын,
 Мин туойабын!
 Эһиги эрэйдээхтэр
 Элэй-балай туойаһыт
 Эмиэ тийиэххит дуо?!!
 "Эрэки-дьэрэки
 Дьэбэрэ сибэкки" диирбинэн,
 Эриэккэстик этэрбинэн
 Эһиги курдук буолуом дуо?!!
 Бэл диэтэр
 Бэппин билэн
 Ойуунускай оҕонньор
 Омуһахтаныан иннинэ —

"Халлаанга хат былыт
Хабагын сыспыт" диэбишээр
Хайжаабыт этэ буолбаат?!!

Өллөр өллүн!
Өллөр өллүн!
Биһиги баарбыт!
Биһиги баарбыт!

Үһүөн:

Өллөр өллүн!
Өллөр өллүн!
Биһиги баарбыт!
Биһиги баарбыт!
Бэт киһи тураа эни?!!
Бэт киһи тураа эни?!!

Эллэй Ураанхаайап:

Элэй-балай тойуктаах
Эдэр чэгийн туруйа
Мин буолабын,
Мин буолабын...

Абагыныскай:

Кэрэ чуор куоластаах
Кэбэлиирэ ырыаһыт
Мин буолабын,
Мин буолабын...

Күндэ:

Ыкыр-мыкыр ойуурга,
Ыкыр-чыкыр ыллыырга
Күкүр-хаакыр куоластаах
Күүстээх-уохтаах тойуктаах
Тылыгырыыр тыллаах
Тырылай чыычаах
Мин буолабын,
Мин буолабын...

Үн үөн:

Биһиэхэ тэнгнээх ырыаһыт
 Билигин ким баарый?!
 Былатыаммыт өллө,
 Былабайга көттө...
 Өллөр өллүн!
 Өллөр өллүн!
 Үрүт өттүттэн
 Үс илии түүнүгүрдүн!
 Алын өттүттэн
 Абыс илии ардабырдын!
 Биһиги баарбыт!
 Биһиги баарбыт!

Кут-Аһыйап:

Буот-буот-буот!
 Бу баалар
 Ырыаһыттар да ырыаһыттар...
 Ыллаахтыылар да ыллаахтыылар...
 Талбыттык этгэххэ —
 Таракаан эмиэ муостаах,
 Сахсырба эмиэ сангалаах,
 Саха да ырыаһыттардаах эбит...

Боотур уус уола:

 Буолаба эни...
 Буолаба эни...
 Ол эрэри Ойуунускайы
 Онно-манна иһитгэххэ
 Ордоро саныыр эгилэр...
 Ол сыһа эбит буолаба...

(Баһын тарбанар.)

Үрүт өттүттэн
 Үс илии түүнүгүрбүт,
 Алын өттүттэн
 Абыс илии ардабырбыт,
 Хоноруута туртайбыт,

Хоруоба хончойбут
 Ойуунускай обургу
 Онно даҕаны
 Сүгүн сыппатах,
 Си-дүүгээр буолбатах,
 Үтүө киһи
 Үөр буолбут,
 Кыһыл Ойуун буолан
 Кыыран чынгыйбыт.

Кыһыл Ойуун:

Алдьархайдаах аан дайдыбар,
 Адырҕаннаах аҕыс аартыгар
 Кырыыстаах сата кынаттаах
 Кыһыл Ойуун улуу дьаалы
 Хааннаах далай ытыспынан
 Хара норуот хараҕын аһан,
 Көрбөг хараҕын көрдөрөн
 Көнгүлүн уотун уматыам дуо?!!

Күндэ

(төттөрү-таары суурэр):

Бар дьон, абыраан!
 Бар дьон, абыраан!
 Баталысыма сизэри гынна,
 Батыйабын аҕала охсун!

(Уруучуканан далбааттыр.)

Эллэй Ураанхаайап

(Күндэ кэнниттэн суурэ-суурэ):

Үу-һаа!
 Үу-һаа!
 Битийэр байҕалым
 Биэрэгэр тийдэрбин,
 Симбэлиисимэ сибиэнэ
 Ситэн сиз суох этэ...
 Мистиссиисимэ кэллэбинэ
 Мичэйэ аллайдахпына —

Миигин сиз суоҕа,
Миигин сиз суоҕа...

(Ханыатынан саба туттар.)

Ол икки ардыгар
Ойуунускай үөрэ,
Кугуран бүтээт,
Кубулуйа охсор,
Үлэһит буолар,
Үнүү тутар.

Үлэһит саха:

"Дирбиэн-дарбаан күннэргэ
Дирбийэн-дарбыян тураммыт
Көнөр көнгүлү көрдүөхпүт,
Көмүс солону көмүөхпүт..."

Кыһыл Аармыйа:

"Хара хаан олбохтоох хаппытаал олоҕун,
Хааһынар хаппардаах хаан-салын хаайыытын,
Түп гынар түптүрдээх түүнүктээх түрмэтин
Түгнэри ыттыан, күөрчэхтии көтүтэн,
Өлөртөн кутгаммат,
Өргөстөн дьулайбат,
Кэннинэн кэхтибэт
Кэм кэллэ быһыылаах...
Уруйдаан!
Уруйдаан!
Былааны — Сэбиэккэ!"

Дьон саҕата:

Ойуунускай тыыннаах эбит дуу?!!
Ойуунускай тыыннаах эбит дуу?!!

(Бэйэ-бэйэлэрин көрсөлөр.)

Ойуунускай үөрэ
(*үөһэ диэки көтө-көтө*):

Кинкиниир,
Линкиниир
Киэнг халаан.
Киэл халаан
Килбэйэр
Килбэнгэр,
Күөх урсун,
Күн долгун
Күөнүгэр,
Күлүмэр,
Тумустаах далбарыам,
Туйаарар чыычаабыам!
 Үөһэтгэн,
 Үөһэтгэн,
Үрүн күн анныттан,
Үрүмэ долгунтан
Дыримнии көтөөхтөөн,
Дыри-дыр туйаахтаан
 Дырылат,
 Дырылат!

Боотур уус уола
(*иһилии-иһилии*):

Эмиэ баталысыма диэхтэрэ буолуо?!
Эмиэ симбэлиисимэ диэхтэрэ буолуо?!
Эмиэ мистиссиисимэ диэхтэрэ буолуо?!
Истэргэ үчүгэйгэ дылы эбит, —
Ити кэннитгэн тугу этэллэрин истэбит?!
Кэбэ курдук
Кэриим бири этэлэр үһүө?!!

(*Ол-бу диэки көрөр.*)

IV

ТЫЛБААСТАР

КУОСКАЛААХ АСЧЫГ

(И. Крыловтан)

Асчыг киһи — суруксут туома
Астыыр сиритгэн атаба быстарынан
Арыгы атыылаһа хабаакка сүүрбүт.
Тангараһыт барахсан эбит,
Танаралаабыт ньяадьытын ахтаары,
Күндүтүк көстөр, минньигэстик сизэнэр
Арааһынай аһы астаан баран,
Кутуйах кыыларым куду харбыахтара дизэн
Куоска кыылын, маанылаах Баасканы
Харабыллата хаалларда.
Харабыллаах дьизэтигэр
Адьябалдьыйан кэлэн аанын аспыта —
Аһа-үөлэ буорга буккулан,
Онно-манна муоста үрдүгэр,
Ол-бу үөн-көйүүр аһылыга буолан,
Үнтүрүйэн-хампарыйан сытар эбит.
Бааска барахсан

Уксуустаах уһаат улаба өтгүгэр
 Уоп-чуоп уоруйах быһыыгынан,
 Бүтүн бөтүүгү бөкүнүтэ сылдьан,
 Бөтүн үрдүтэн кэрдиргэччи кэбийэн,
 Үөрэ-көтө, кырдыгыны-кырдыгыны,
 Үмүгүлдүтэн эрэр эбит.
 “Түгэбэ суох түөкүн, ингсэлээх илээт,
 Түөрт экинтен сирэйэ сааппат,
 Бар-дьонтон кыбыста санаабат!
 Бачча тухары маанылаах Бааска
 Аатыран баран, бу дьиккэр кэбин...
 Ааппыт адьаннаба, сурахпыт сууйулуннаба,
 Атастарбыт-дофотторбут сирэй сабыахтара...
 Бөрө курдук, түөкүн Баасканы,
 Баранаак Баасканы, балыыгка Баасканы
 Астыыр сиргэ аттыгар аҕалыман,
 Алаһа дьизэбит олбуоругар киллэримэн,
 Бааска илээт, Бааска чумаа,
 Бааска хара дьай! — диэхтэрэ...
 Бу сааты-сууту корүүн эрэ”, — диэн,
 Асчылт киһим, санаата сайдан,
 Айаба хам буолбакка айдаара турдабына,
 Баранаак Бааска, иһитгэр даҕаны,
 Бүтүн бөтүүгү мэлитэн кэбистэ.

1916 с. сэттинньи 15 к.

1

САППЫКЫЛААХ КУОСКА

(В. Жуковскайтан)

I

Былыргы дьылым мындаатыгар
 Быстан-ойдон ололорбут эбит
 Орто дойдуга миэлигсэһит офонньор.
 Офонньор барахсан, олоро сатаан баран,
 “Ордук дьолу-соргуну булуо суохпун”, — диэн,
 Таптыыр дууһатын таһараба тутгаран,
 Тагыгыр гына өлөн түспүт.

Уолаттара обургулар, оюн тураннар,
 Уон күнү мэддѳи охсуһа-охсуһа,
 Үбүн-аһын үллэстибитгэр,
 Улахан оҕото миэлинсэтин ылбыт,
 Орто уола танара табатын талбыт,
 Оччугуй уолугар куоската хаалбыт.
 "Улахан убайдарым, ордугу ыланнар,
 Уһун дьоллонон олоруохтара буоллаҕа...
 Мин эрэйдээх, үчүгэи көрбөккө,
 Минньигэһи билбэккэ, сордонуом буоллаҕа,
 Наай гыннар куоскабын биир күн эрэ сизѳим,
 Наай гыннар тириитин биир эрэ кыһын
 Үтүлүк онгостон кэтиэѳим", — диэн,
 Үөһэ тыына-тыына, өттүгэстээн сытта.
 Куоска обургу, оһох төрдүгэр
 Кутуйах кутуругун хур-хар сии сытан,
 Иччитин истэн ситэ кэдэһнээтэ,
 Иэдэһин имэриннэ, ытыһын саланна,
 Иччитин диэки көбөччү көрдө.
 "Эр бэрдэ, тойонум барахсан,
 Этиэххин этгин, сөпкө саһардын,
 Саппыкыта аҕал, куулла кулу,
 Саас кэллэ, бултуур буолла", — диэтэ,
 Тыыланһыны-тыыланһыны, оһоһу тарбаата.
 Тыл этиппит тойон иччитэ,
 Игизтэһэн баран, этэрбэһин уһулла,
 Илбирийэн эрэр өрбөһү биэрдэ.

II

Сааскы күнүм сандаара тахсыытыгар
 Саппыкы этэрбэһин саллаччы кэтэн,
 Өрбөх куулун өттүгэр иилинэн,
 Өлбөт соргулаах куоска обургу
 Булгунһахтаах алаастан бултуу барда.
 Булуулаах-талыылаах өрбөһүн иһигэр
 Курушатын кугга, өлбүтэ буолан,
 Кутуругун субуйан, кубулунан сытта.
 Өлүөх быатыгар өр буолбата —
 Өрөгөйдөөх байанайым куобах кыыла

Туора-маара ойон кэллэ.
 Тула эргийдэ, онгөйөн көрдө,
 Өйүн сүүттэрдэ, сыгын таптаата,
 Өрбөх иһигэр ойон киирдэ...
 Куоска обургу ойон турда,
 Куобахтаах куулу кум-хам харбаата,
 Кэдэнгии-кэдэнгии кэл'ийэн кэбистэ.
 "Кэһиилэнним", — диэтэ, кэйбэрэигнии турда.
 Аламаас таас, сандаарар дыбарыас
 Алаарбыт-күндээрбит аанын аһан,
 Хоруол судаарга киирэн, хоруян кэбистэ,
 Хойболлон туран, бу курдук диэтэ:
 "Күн судаарым, хоруол тойонум!
 Күнүстэри-түүннэри күлүккэр үнэр
 Харбас баай кэһиитин ыытта", — диэн,
 Хаптас гынна, сүгүрүйэн кэбистэ.
 "Харбас баайга баһыбата тиэрт", — диэтэ
 Күүстээх-күдэхтээх күн судаара.
 Күн аайы хоруол тойонугар
 Куоска обургу курушааскыны-куртуяабы
 Кэһиитин аҕалан кугун тутта,
 Кэмсиммэт гына сүрэбин баайда.

III

Күүстээх-күдэхтээх судаарбыт
 Күндүлүүр-маанылыыр кыһын кытта
 Көмүһүнэн оҕоһуллубут көлүөһэ сыарҕагылар
 Олорон баран, сындыыс курдук,
 Обустаран-ойдорон, көтүтэн истэҕинэ,
 Хаһыы-ыһыы боҕо түспүт эбит...
 "Харбас баайы түөкүттэр талаатылар,
 Өрүскэ бырахтылар, өлөрө буолла...
 Өрүһүйүг-абырааг", — диэн
 Хаһыытыы-хаһыытыы, куоска обургу,
 Хараҕын уута субуруйа-субуруйа,
 Кырдык-хордук тогтөрү-таары
 Кытыл устун сүүрэн эрэр эбит.
 Хоруол тойон, кэһии ылар киһи,
 Харбас баайы сөгүөлүү сылдыарын,

Өрүскэ түһэн эрэр диең өрүһүттэрдэ,
 Өрөгөй-талба үрдүүн быатыгар,
 Министрин таһаһын кэтэрдэн,
 "Мин-эн", — дэһэн билсэ охсубут.
 Биһиги даһаны улуу киһибит,
 Биир эрэ куоска баайдааһын иһин,
 Баайа-талата элбэхтик көһүннэ,
 Бастын баайдар эрээттэригэр киирдэ.
 Хоруолбут кыһа таптыы көрдө,
 Хонкук гынна: "Дорообо", — диеһэ...
 Улаһата көстүбэтэх, устата биллибэтэх
 Улуу хочоһо ууннаран кэлбиттэрэ —
 Ахсаана биллибэтэх отчут-масчыт,
 Ахсаана биллибэтэх үлэһит норуот
 От охсон, бурдук быһан,
 Ойон-көгөн, кэлэн-баран,
 Үлэлээн үллэннэтэн эрэр эбиттэр,
 Куоска обургу, урут кэлэн,
 Куттуу-куттуу эппит эбит:
 "Хайһаммыт-аатырбыт Харбас баай
 Хара норуотабыт, үлэһит дьонобут диеһин.
 Инньэ диебэтэххитинэ, хоруол тойон
 Илэ-чахчы буруйдуоһа", — диеһэн...
 Отчутгар-масчытгар бука бары,
 Унуохтара салһалаан хамныы-хамныы,
 Хоруол тойон: "Ким дьонобут?" — диеһэн
 Хонкук гыннан ыйыһпытыгар —
 "Хайһаммыт-аатырбыт Харбас баай
 Хара норуотабыт, үлэһит дьонобут", — диеһэн
 Сиргэ тийэ сүгүрүс гыммыттар.
 "Сирин-дойдун, дьонуи-норуотун
 Холобура суох элбэх эбит", — диеһэн
 Хоруол тойон Харбас баайы хайһаата.

IV

Кутуллубуг курдук, энкилэ суох,
 Курустаал таас дыбарыас турарыгар
 Куоска обургу, урут кэлэн, ойон киирдэ,
 Киһи эрэ буоллар, киирэн баран,

Кэннинэн тэйдэ, этэ саласта...
 Килиэ-халаа тимир тири танастаах
 Киһини сизччи людоед озорор эбит,
 Куоскабыт эрэйдээх, муннугу булбакка,
 Мултуллан туран, бу курдук диэтэ:
 "Муннанан-сордонон, ирдээн-тордоон,
 Суостаах бэйэбин көрүөм баар эбит...
 Суон сурабын аатырда-тарбанна...
 Араас кулахай-кубулбат аптаах диэн
 Аатырдаларын иһин көрө кэлиим", — диэн
 Тыл эттэ, тылбаарыччы көрдө.
 Тыыллаигнаан баран людоед обургу
 Күчүгүрүччи күллэ, даллах гынна.
 Күтүр өстөөх хахай кыыл буолла,
 Хаһытаан хабырытта, өрө часкыйда,
 Хардыгынаан баран, хаанынан тыбыырда...
 Куоскам эрэйдээх кутуругун уйбат гына
 Куйахата тарта, этэ саласта...
 Оһох улабатыгар ойон хаалла,
 Онтон людоед обургу дыгигиһис гынна —
 Илэ бэйэтэ бэйэтинэн буолла.
 "Ити кэннэ көрүөххүн бафарабын дуо?" — диэтэ.
 "Аттыгар барыахпын этим салаһар...
 Арай кутуйах буолларгын көрүөм этэ", — диэтэ,
 Кутуругун хамнатта куоска эрэйдээх.
 "Кутуйах дафаны буолар киһибин", — диэтэ,
 Кубулуна оҕуста, кутуйах буолла...
 Куоска обургу ойон турда,
 Харбаан ылла, хар-кур сизн кэбистэ.
 "Харбас баайга дыбарыас буллум", — диэтэ,
 Талаан тардыһа, таһырдыа ыстанна.

V

Күндээрэр күммүт кириитин сафана
 Күндү бэйэлээх, долгуйбут сизэлээх,
 Субуруйбут кутуруктаах манган аттар
 Субурус гыннылар, күөннэрэ көһүннүлэр,
 Өр буолуохгара дуо — үтүө аттар,
 Өрө котон, тийэн кэллилэр,

Куоска обургу хоруол тойонго
"Курустаал таас дыбарыаспытын көр,
Харбас баай аатын үрдэт, сылдьан бар", — диэн
Хапгас гынна, сүгүрүйэн кэбистэ.
Хоруол тойон "сөп" диэтэ, ойон түстэ.
Хоруол кыһын Харбас баай
Илиигиттэн сиэттэ, ибир-сибир
Истин санаатын этэ истэ...
Хоноһолоон олорон, холуочуйан баран,
Хоруол тойон: "Харбас баай, доборум!
Кыыспын ыл, күтүөт буол", — диэбит,
Кыыс даһаны сөбүлүү санаабыт...
Харбас баай ханна барыай, — сөбүлээбит.
Хайҕаллаах сыбаайбаны тэрийбиттэр.
Бөҕө-модьу оонньообут-густубут,
Бөтүөхтэригэр дылы мүөт бөбөнү испиттэр,
Ырыа бөҕө күнүстэри-түүннэри ылааммыт,
Ыманнаһы-ырданнаһы ырааппыт...
Омук сирэ буолан, кымыс эрэ испэтэхтэр,
Омук сирэ буолан, саламаат эрэ сиэбэтэхтэр,
Куоска обургу чыына-хаана үрдээбит,
Кугас баархат мааны сүртүүктэммит,
Бастыг баархат кэтэр этэрбэстэммит,
Бастыг, маанылаах тойон буолбут...
Мин билэрбинэн эттэхпинэ —
Министр бэрдэ буолбут.
Хоргуйуо баара дуо, кини киһи
Кутуйахтары куттуура уурайбыт...

1922 с. ахсынньы 5 к.

СААРДАРЫ САЙЫЛАА! (Шандор Петефиттэн)

Ламбербыт¹ ытыллан,
Латурбуг² ыйанан,
Сирэйинг харыастар
Сиэртибэнг элбээтэ...
Туоххуттан тугулан
Турабыг, норуотум!
Тойукпун умнумаар,
Турарыг туһаайыа,
Күүстэргин көрүнүөң,
Күдэххин билиниэйг...

Саардары
Сайылаа!

Хотуурууг хотоохтоон
Хонууну хоруйуон,
Хонугу хоммокко
Коборөн көстүөбэ...
Талахтан лабаатын
Сулуйан суллуобуг,
Талабыг лабаата
Талбааран тахсыба.
Трону туурагнын
Төрдүттэн түгнэрий!

Саардары
Сайылаа!

Кырдыгы кыайаннар
Кыралар корбөттор,
Өһүрэр өйдөммот
Сыысхаллаах сымнабас,
Өлөссөр өстөнүү
Өргөстөөх илбиһин
Норуоппар тураммын
Имэйгнээн этгэрбиэн!
Сэтгэрин ситиһэн,
Сэмэтин толорон,

Саардары
Сайылаа!

Ийэтин иһиттэн
 Илбиһин ингэрэн,
 Сүрэбин сүөдүтэн
 Аһыыга аһыылар.
 Хаанынан, харанан
 Былыртан быйылга
 Оһоллоох олоһун
 Хаталлар, дьайаллар.
 Уһуктаат, уһуугаат,
 Турангыһын, норуотуом,
 Саардары
 Сайылаа!

Сэриинэн сирдэринг
 Көмүһнэ, көрүһүүй!
 Сэриигэ, өлүүгэ
 Дьоннорун баранна,
 Аһаһаһ алдьанна,
 Уоругун уоттанна.
 Тойоттор, троннар
 Дьоллорун туһугар
 Тохтубут хааннаргыт
 Таһнары дьалкыйда...
 Саардары
 Сайылаа!

Кыырыктаах кыргыһы
 Кытаанах кыайыта
 Көдүүһү көрдөрбөт,
 Көһүлү туттарбат,
 Тронна турангыһын
 Тускулун тоһпоһко,
 Соргутун алдьатан
 Сокуонун сууйбакка,
 Олоруон — оччоһо
 Эрэйин эргийиэ.
 Саардары
 Сайылаа!

Хамныры-хараны
 Харыстаар, аһынаар,

Соботох сардары
 Харьстыыр буолумаар!
 Тойукпун тохтогон,
 Өргөстөөх үнгүүлээх
 Эйиэхэ эргийдим,
 Этэргэр-энэргэр
 Турустум, тутустум,
 Балааччы барабын!
 Саардары
 Сайылаа!

МОХСОБОЛ ТУҢУНАН ЫРЫА

(М. Горькайтан)

I

Хара быа курдук хамныы-хамныы,
 Харана хаспахтаах хабааллаах хайаларым
 Хаспабын иһигэр хара мас устун
 Эриэн кыылым өрө эриллэн табыста,
 Эрилис гынна, түүрүллэ түстэ
 Сиикгээх таас сирэйигэр
 Силбиэннээх муорам сирэйин үрдүгэр.
 Чабыллар күнүм күлүмүрдэс уота
 Чачыгырас тыастаах, лачыгырас мастаах
 Тараах хайаларбын халлаан уорабайынан
 Тагнары салаан халаахтаан түстэ.
 Үрүн күүгэнинэн өрө ыһыахтанан,
 Үрдүк хайаларынан үрэхтэрин уута —
 Балкыырдаах бааллаах, булкуурдаах боруоктаах,
 Баабынас тыастаах балхаан уулаах
 Улуу муораба уордаах кыыл курдук
 Уһуура-уһуура ойуоккалыы устан
 Кинкинээн-ханкынаан кирдьигинээн киирдэ.
 Эриэн кыылым эриллэн сыттабына
 Эбир түүлээх, эриэккэс бэйэлээх
 Модун санаалаах мохсобол кыылым
 Халлаан оройуттан, хайдыбыт түһүтгэн
 Хаана саккыраан, хаһыытаан түстэ.

Хардыргыы-хардыргыы хара тааһы
 Хааннаах түөһүнэн уордаах санаатыгар
 Лачырҕаччы таһыйан охсуолаан көрдө.
 Моҕой кыылым мохсоҕолтон куттанан
 Мөлбөрүс гынан түллэнни түстэ,
 Субал маҕан халлааным сорсуннааҕа
 Сүр кута көтөрүн,
 Кохсө кыараабытын, күнэ кэлбитин
 Корөн баран тогторү түүрүллэн,
 Сыыйа тарпыт курдук,
 Сырдыгыныы-сырдыгыныы сыыйылан кэллэ,
 Көтөр кыылым көкөттой бэрдин
 Көрөр хараҕын өнөйөн көрдө,
 Уонна ыйытта көтөр кыылбыгтан:
 “Хайа өлөн эрэбин дуу?”
 Көтөр кыылым кохсун этитэн
 Көбүөхтээн баран эттэ:
 — Өлөн эрэбин!
 Өрөгөйдөөхтүк олорбутум...
 Дьорҕооттору кыайбытым...
 Дьоллоохтук сылдыбытым...
 Күөх халлаанга көрүлээбитим...
 Күөх сыраан, хайа күүскүнэн
 Көстөр халлаанга корүлүөххүнүй?..
 Ээ, эрэйдээх оҕолор!
 — Көстөр халлаанын күндүтэ тугуй?
 Көндөй салгын — күөх туман...
 Хайҕаллаах халааггар ханан баарый
 Хара таас халгарыйбат муоста?
 Хаарыан үчүгэй манна баар:
 Сынньалаҥ олох сылааһа,
 Ситэ олох сиигэ! — инньэ диэн
 Эриэн кыылым этэн баран,
 Эбир түүлээх, эриэккэс бэйэлээх
 Кохсө ыксаабыт көтөр кыылым
 Корүннүк тылын, күүстээх сангатын
 Кохсун иһигэр күлэ санаата:
 “Көт-көтүмэ, сыыл-сыылыма,
 Өлөр өлүү барыга баар:
 Өлөрдөр өлүөхпүт — сир буолуохпүт...”

Сырдык киирбэт сытыган сыттаах
 Сымара таас хайаларым хаспабын
 Көгөр кыылым — модун мохсобол,
 Көхсө ыксаан — тыына хааттаран,
 Өндөс гынан өнөйөн көрдө:
 Өрүһүм уутугар үрэхтэрим уута
 Дьапталба таас быыһынан
 Таннары чаккыраан сардыгынаатылар...
 Көхсүн этиттэ көгөр кыылым,
 Харбылалаһан баран, хаһытаан часкыйда:
 — Оо, аны биирдэ...
 Одун халлаан оройугар тахсарым буоллар,
 Хара өстөөхпүн хааннаах түөспэр
 Хайа харбааммын, хам тутаммын,
 Хааммар харыаран тумнарыах этим...
 Оо, охсуһуулаах олох соргута!
 Эриэн кыылым эриллэ сытан
 Этэ санаата иһин иһигэр:
 “Өргөс кынаттаабым — модун мохсобол
 Өлөөрү сытан итиччэ ахтара,
 Халлаан олобо хайдах эрэ үчүгэй!..”
 Уонна одун кыылбар эттэ:
 — Сымара таас кытытыгар
 Сыылан тийэрин буоллар,
 Аллараа диэки аннынан кэбистэргин,
 Абыах бириэмэбэ икки кынатын
 Кыйаар халлаан кырбаһылаах олобор
 Кылбачыйа көтөн таһаарыахтар этэ...
 Кынаттаах кыылым кыбдыгырыы түстэ...
 Кынатын кыбдытта, кутуругун кубдьутта...
 Хатан муос тыгыраختарынан
 Халтарыйа-халтарыйа, хаһытаан баран,
 Таас устун тайан лачырбаата...
 Көхсүн этиттэ, күүстээхтик тыынна...
 Көңүс түгэбин уоттаабынан одуулаата...
 Ол кэнниттэн ойон кэбистэ...
 Түүтүн түһэрэн, кынатын тоһутан,
 Түг-таг түһэн таас курдук,
 Таастан тааска охсулан,
 Таас үрэх дьалхааннаах уутугар

Чал гына таннары түстэ...
 Өлбүт кыылым өлүк этин
 Өрөгөйдөөх өрүһүм, хаанын сайбаан,
 Өрө ыһыахтанан таннары дьалыһыйда...
 Куугунаан-хаабынаан, өрө куһууран,
 Курутуйбут курдук хоһооннонон,
 Суорба таас хайаларын
 Суон модун күөннэрин
 Уордаах муорам балхааннаах баалара
 Убарыйбат урданан баабынаан кэлэн
 Баллырбаччы охсуолаан күрүлүү сүүрдүлэр...
 Баарабай бааллаах, бадылык иэннээх
 Улабата көстүбэт улуу муорам
 Уордаах ньууругар көстүбэт этэ
 Өлбүт кыылым өлүк этэ...

II

Моҕой кыылым, модун мохсоҕол
 Өлбүтүн өргө дылы өйдүү санаан,
 Өргөс кылааннаах өрөгөйдөөх халлааным
 Көрөр харахха күлэ мичээрдиир
 Күөх сурсун өрө көрөн сытта.
 “Түгэбэ көстүбэт, төгүрүмтэтэ биллибэт,
 Түөрэх төлкөлөөх төрүүр ыччата суох
 Туспан маҕан халлааммар
 Туох туһалаабы көрбүтэ буолуой?
 Кыйаар халлаан кыдыктаах олоҕор
 Кынаттаах кыыларым кылыбырайа көтөллөрүн,
 Кыдык бэрдэ — уһуктаах өргөс буолан
 Киһи этин-хаанын хамнатарын
 Кимиэлэ, кыдыга тоҕо бэрдэй?
 Ким килбиэнин, туох туһатын,
 Кыдык бэрдин, кыратык даҕаны
 Кылбайар халлаанга көтөрүм буоллар,
 Көрүөм этэ — билиэх этим!..”
 Эриэн кыылым этэн баран
 Эргичис гынна, эриллэ түстэ,
 Сыылар кыылым сылыбырас салгынтга
 Сыр гынна, сыыйылла түстэ,

Күнүм уотугар хара лизнтэ курдук
 Күлүм гына көтөн иһэн, —
 Көтөргө анашпатах кыайан көппөт, —
 Көтөн иһэн тааска кэлэн,
 Кус гына курбууланан түстэ.
 Көмөбөй унуобун көгүрү түстэ,
 Көйүк удьуора күлэн күчүгүрэттэ:
 "Көстөр халлаанга көтөр көгүү
 Көмүс мэнэтин көрдүм курдук:
 Тэмтэрийбэт тирэхтээх сир ийэттэн
 Тэһии сүрэхтэнэн тэйэн баран,
 Дэлби түһэргэ баар эбит.
 Олорор олох соргу минэтин
 Одун халлаан күөх туманыгар
 Көрө-көтүү күүстээх санаалаах
 Көтөр кынаттаахтар көрдүүлэр.
 Хайҕаллаах халлааммыт хамныыр эккэ
 Хаамар сирэ, харанар аһа суох эбит.
 Күүстээх санаалаах көтөр кыылларым
 Күөх кырыстаах, күндү олохтоох
 Сир ийэ кыылларын сэмэлээбитэ,
 Сидьин диэннэр сирбитэ буолаллар;
 Одун халлаан олобун
 Орто дойду олох-олобууттан
 Ордорбута буолаллар.
 Олох быһыытын билбэттэрин —
 Сааппаттар даҕаны сара кынаттар —
 Сабына сатыылар саастарын тухары...
 Аны биирдэ албыннаа инигит —
 Ааттаах халлаан аатырбыт олобун,
 Көтөн көрдүм, барытын биллим.
 Көңдөй салгыным — күөх туманым
 Түгэбин буллум, төгүрүгүн ситтим,
 Түһэри биллим, тыыннаах хааллым,
 Кырдыгы көрдүм, бэйэбин билинним.
 Кылгас өйдөөхтөр, кыдыктаах санаалаахтар
 Кыһыл албынынан олордуннар, —
 Сииктээх оттоох, симэ олохтоох
 Сир ийэ кыыла сиргэ сылдыам".
 Эриэн кыылым этэн баран

Эбирдээх тааска эриллэн сытта...
Улабата көстүбэт улуу муорам,
Уотгаах таас курдук,
Күнүм уотугар күлүмнээн көһүннэ,
Күүстээх көтөрүм — модун мохсобулум
Күрэхтээх санаатын, күүстээх тылын
Кэтит изннээх киэн халлааным
Кэп туонан кинкиниэр дылы,
Хара таас хайаларым хамныхтарыгар дылы
Хахай кыылым хаһыгыгырын курдук —
Баарабай баала бараара-бараара
Баабыны устан бабырыйан барда...
Онолуйа-онолуйа улуу тойуктанан
Оруһуоллаах ууга уһуугаан барда...
Күүстээх санаалаахтар, күтүр өйдөөхтөр
Күрэхтээх олохторугар, сүдү сүрэхтэригэр
Модун мохсобул күүс санаата,
Таммах хаана, тагнары тардылаах
Тарбаһылаах олох харана хаайытын
Хайа көтөн, көгүл олох
Халбаны аһан, күүстээх сырдыгы,
Көгүл олобу көрдөрүөбэ...
Комүс эмэгэт күүһүн көтүрүөбэ...
Дьоллоох олох дьолун туһугар,
Күүстээх санаалаахтар күрэхтэрин иннигэр
Күтүр ырыаны ылаатахпын буоллун...

7/VIII—1917 с.

Томскай

ИНТЕРНАЦИОНАЛ

Туруй, бары дойду кырыыстаах

Аччык кулут дьон аймаҕа!

Өйдөөх санаабыт саталанна,

Өлөр өскө тэрилиннэ.

Аан дойду албыннаах олобун

Алдытар алгыстаах үлэ

Саҥа саргытын салайаммыт

Бары барбах бастаан туруо.

Дьин бу баар кыргыһыбыт

Бүтэр дохсун бэрдэ,

Интернационаллыын

Бар дьон сайдан туруо.

Тагараттан, саартан, талбаттан

Көңүл сордоох дьонго кэлбэт,

Көңүл дьоллоох сырдык соргутун

Бэйэбит эрэ булуохпуг.

Батталаах олобу барыырга,

Бар дьон дьолун тутарга,

Кытаатан кыһаҕа кыгардан

Итии тимири балталаап.

Дьин бу баар кыргыһыбыт

Бүтэр дохсун бэрдэ,

Интернационаллыын

Бар дьон сайдан туруо.

Аан дойду бары баар сирдэрин

Алгыстаах үлэ сэриитэ

Соботобун эрэ бас билэр

Соргулаах улуу сокуоннаах.

Хаһан баайдаах палач дьоллорун

Сүллэр этиг этгэбинэ,

Син биир биһи корөр күммүт

Биһиэхэ костон күндээриэ.

Дьин бу баар кыргыһыбыт

Бүтэр дохсун бэрдэ,

Интернационаллыын

Бар дьон сайдан туруо.

АЛГЫС

(На мотив "В минуту жизни трудную..."
М.Ю.Лермонтова)

Санаалаах күнүм харгыстаан,
Санныйан-санаарѳаан —
Алыс-чахчы сэргэхситэр
Алгыспын ыллыбын.

Дорѳоонноох тылым хоһооно
Долгугар алгыстаах,
Этэр-тынар эгэлгэтэ
Эрэтэр илбистээх.

Хара санаам халбарыйан,
Хараѳым сырдаата...
Эрэниллэн, ытамныйан —
Этим-хааным чэпчиир.

1922 с. алтынчы 6 к.

КУОТТАРБЫТ КУТУРѳАНА (" Фаустан ")

Сүһүѳүм хамнаата,
Сүрѳим долгуйда, —
Кимнээѳим кэлээхтээн,
Кинини төннөрүөй?

Кинигтэн матаммын,
Күннэрим көрбөгө,
Күдѳим быһынна,
Күүстэрим баранна.

Саргылаах санаакам
Санныйда, самынна,
Кутгаѳас бэйэлээх
Куттарым дьалкыйда.

Сүһүөбүм хамнаата,
Сүрээбим долгуйда, —
Кимнээбим кэлээхтээн,
Кинини төннөрүөй?

Көмүспүн көрөөрү
Түннүккэ турабын,
Кинини көрсөөрү
Таһырдыа тахсабын.

Көрүнгэ-көстөрө,
Көрөрө-күлэрэ
Сүрэхпин сүүйдүлэр,
Сүрдэрбин туттулар.

Сангарар сангатын
Саргылаах сатата,
Хаастардаах харабын
Хайбаллаах тырыма —

Сүрэхпин сүүйдүлэр,
Сүрдэрбин туттулар.
Кимнээбим кэлээхтээн,
Кинини төннөрүөй?

Соботох киниэхэ
Сорунан-сананан,
Томтойор түөстэрим
Долгуйа хамнаата.

Кинини кууһаммын
Талбааран сыттарбын!!!
Кинини уурааммын
Умайан өллөрбүн!!!

1924 с. кулун тутар 26 к.
Тифлис, "Палас"

БЫЛЫТ

(А. Пушкинтан)

Астыбыт буурбабыт быстыбыт былгыта,
 Алаарар халлааммар хараара көтөнгүн,
 Санааны санныытар күлүгүн түстэ,
 Саңдаарар-күндээрэр күммүтүн сапта.

Өрөгөй көгүүгэр халлааммын хаххалаан,
 Өргөннөөх чабылбан таннары дапсыйан,
 Доржоонноох этиним дарбаана ылаан,
 Долгуннаах ардабым дохсуннук түстэ.

Быданар-быстаахтыыр кэмнэрин кэллилэр,
 Быйангнаах сирдэрим чэлгийэн эрэллэр,
 Көбөрөр мутукчам долгуйа хамныыр,
 Күүрээзнээх салгыным үүрээнэ турда.

1922 с. ахсынны 7 к.

БОРОРУОК

(А. Пушкинтан)

Айыы дьайынан убайан,
 Барык сай сиринэн сылдыарым,
 Алта кынаттаах серафим
 Аартыгым ааныгар көссүһэн,
 Икки харабым дьүккэтин
 Илиитин иминэн сайбыта:
 Икки көрбүоччү харабым
 Куттаммыг хөтойдуу көрбүтэ;
 Икки кулгаахпар ууммута —
 Куугунуу-хаабыны түспүтэ;
 Халлаан кинкиниир сататын,
 Үрдүк сах аанньала көтөрүн,
 Муора ыамата устарын,
 Мин үүнэх тыынарын истэрим.
 Аанньал айахпар норүйэн,
 Албынныыр кулахай дьайдаммыт

Аньыылаах тылбын арааран —
 Ангайа чонкуйбут аяхнар
 Хааннаах ытыһын иһиттэн
 Моҕойуук ап тылын укпуга.
 Түөспүн болото хайытан,
 Түлүргэс сүрэхшин уһулан —
 Ангайар аҕдам иһигэр
 Умайар кугаа чох куппуга.
 Өлүк буоламмын сышпытым,
 Өлбөт тангарам эппитэ:
 “Тур, тур, бороруок, тур, көр, тур, иһит!
 Тураннын, тылбын дьайданан,
 Бары сир баһынан тылгынан
 Бар дьон сүрэбин, бар, убат!”

1936 с. олунньу 26 к.

КЫНЧААЛ

(А. Пушкинтан)

Саат-суут, аба-сата бүтэр тиһэх дьүүлдүтэ,
 Көңүл кистэлэн киһиэ буойуна,
 Кырыыктаах кынчаал, эйигин Лемносс айыыта
 Ааттаах Немезида илиитигэр анаан айбыта!
 Ханна Зевс этингэ эһиэтэбинэ,
 Хаһан сокуон болото нуктаатабына —
 Эн эрэ кырыыстаах санаа мунун ситэрин;
 Трон күлүгэр сөрүөстэннин,
 Күндү тангас күлүмэр күлүктэнэннин,
 Эн тымныы тыйыс ээнин
 Аад сарылын уотунан убайан,
 Сизэсит харабын иннигэр
 Тангара чабылҕанын курдук
 Тангары чабылынныы түстэбинэ —
 Кини дирин далай ыһыаҕар аһы-сии олорон,
 Эн ээнин күлүмүн көрөөт, өрө титириир буолара.
 Эн обургу эрэллээх охсууг кинини —
 Хонууга-ууга, кинилэр кэтит таһаа мындааларыгар,
 Храмын, отуугун, кистэлэн кириэһин истэригэр,

Алаһа бараан дьизитигэр,
 Таалар далбарын үрдүгэр
 Харыс да хаамтарбакка булан охсор буолара.
 Кесарь атабын анныгар
 Кэнттик кэриэс өлүүлэммит
 Рубикон уута куугунуура,
 Үрдүк былаас туттааҕа Рим куорат охтон
 Сокуон баһа санныйбыта,
 Ол күннэргэ модун-көнгүл санаалаах
 Брут өрө туран кэлбитэ...
 Эн обургу Кесарь сүрэбин кэтэнгин —
 Кинини суоһарангың
 Кини Помпей үрдүк улуу мраморын
 Кууста кууспутунан түспүтэ...
 Буун кырбаһын хааннаах хаһыыта иһиллэрэ;
 Хааннаах, хараҥа илиэһэй —
 Палач сидьингир күлүгэ
 Баһа суох буолбут көнгүлү үрдүнэн
 Барыйан тахсан кэлбитэ.
 Кини өлүүлээх-алдьархай апостола буолан
 Хаантан сылайан ханныбыт Аидка
 Хааннаах сөмүэттинэн сиэртибэни анаан ыйара;
 Дьэ, ити иннигэр эйиэхэ, Эвменид кыыс эһиэхэ —
 Ситиһинг диэн үрдүктэн сорудах биэртэрэ.
 Оо, эдэр-чэгиэн кырдыксыт,
 Алдьархайдаах өтгүтгэн алыс үтүө талбата,
 Оо, Занд, эн ийэн соргута
 Хааннаах былааха үрдүгэр өспүтэ;
 Эн буруйу сүгүнэн өлбүт эккэр
 Эн үтүө дьыалан өлбөг өрөгөй тыла хаалбыта.
 Эн ийэ буор сиргэр — немец сиригэр,
 Сүппэт күлүгүн сүөдэннээн,
 Хас аһыылаах-буруйдаах күүһүн харабар
 Халбарыйбат алдьархай буолангың куттуугун,
 Эн унуоххар аатын-суолун суруллубатар даһаны
 Эн умнулубат уруйдаах унуоһун үрдүгэр
 Кырыктаах кынчаал өргөһө
 Кылбайан убайа күлүмнүүр.

А.С.ПУШКИН "БОРИС ГОДУНОВУТТАН"

Түүн. Сад илэ. Фонтан.

Самозванец
(Кишрэн кэлэр.)

Бу — фонтан. Кини манна кэлиэхтээх,
 Мин, быһыыта, эр сүрэхтээх төрөөбүт эбиппин;
 Мин элбэхтик иннибэр-кэннибэр өлөрү көрөрүм:
 Өлөртөн куттанан, дууһам долгуйбат буолара;
 Сааһым тухары саалаах сонордоон, хаайыы куттуура,
 Мин биридэ куттанан сүрэбүм тэппэтэ, сүһүбүм

МӨХПӨГӨ

Хаадыат буоламмын, хаайыыны куопшутум.
 Дьэ бу туох буоламмын, тыыным хаайтарда?
 Дьэ бу туох буоламмын, унуобум хамнаата?
 Биитэр бу күүстээх тапталым күүрээнин уйбатыам?
 Суох, оннук буолбатах, бу — куттал бэйэтэ.
 Мин манна Маринаны кистээн көссүөх буолбушпун
 Бүтүн күн тухары көһүтэ сатаатым,
 Бүгүн туох этиэхпин бүтүннүү көрбүтүм,
 Мин кинини, царица аатынан ааттааммын,
 Москва тронун аатынан улууххах санаатын
 Иирдиэх-эргитиэх буолбутум, — дьэ, чааһым кэллэ.
 Санаабыт санааларым сайғанан көшпүттэр,
 Үөрэппит тылларым өйбүттэн сүппүттэр;
 Мин өйбүн-санаабын таптал сатайда.
 Туох эрэ элэнниир... Аатын эрэ... тыаһыыр.
 Суох, ити албын ый сарылын көрбүппүн,
 Суох, ити тыал тыаһа суугунуур.

Марина
(Кишрэн кэлэр.)

Царевич!

Самозванец

Кини! Баар хааным барыта тохтоото.

М а р и н а

Димитрий! Бааргын дуо?

С а м о з в а н е ц

Алыптаах аанньалым куолаһа!

(Утары бара-бара)

Эн кэллиг дуо, доборуом?
Бу чуумпу нуурал түүн күлүгэр
Бу мин эйигин, соботох бэйэбин, көрөбүөн?
Бу мугнаах күнүкэм бытааннык устубут абатыан!
Бу киэһэ хараарар саһарҕа барбатах кыһыытыан!
Бу хараһа түүн үөһүгэр кэтэспит кэтэһии үһунуон!

М а р и н а

Чааспыт — дыримнэс, бириэмэ — күндү,
Манна мин тапталлаах таптыыр, кэрэ тылларын
Истиэх буоламмын кэллим эбэтээ?
Таптыыргын билэбин, — саһарба;
Эн миигин таптыыргын билэммин,
Эн иирээннээх, иэрэн олоххун кытары
Мин бэйэм олохпун холбуурга сананным.
Мин онон бири ыйгыах бырааптаах буолуоҕум:
Димитрий, эн дууһаг хайа туох истин, кистэлэн,
Киһиэхэ кэпсэммэт санаалаах буолаарай?
Эн искэр эйигин хайа туох куттуур куттал
баар буолаарай?
Ону эн миэхэ кэпсииргин кэтэһэн турабын.
Олобу билбэтэх, оҕотук кыыс оҕону ыламмын,
Оронум иччитэ, тапталым кулута оноруом дии
саныыгыан?
Оннук буолар аналы букатын туоратан турабын,
Мин эйиэхэ тэнгэ сылдыһар эрэллээх хотунун,
Москва царын тэнгээх доҕоро буоламмын,
Мин бииргэ хаамсыһан, олоххо киирсэргэ сананным.

Самозванец

Оо, саатар, эн миэхэ биир чаас устата
 Олобум эрэйин-буруйун мин умнуохшун көгүллээ!
 Эн бэйэн даҕаны бу бэйэнг иннигэр
 Царевич турарын умна түһүөххэр хайдаҕый?
 Марина! Эн биир соботох мичээринг дьоллообут,
 Эн бэйэи бэйэбэр талбыт тапталаах доборунг,
 Бу мин соботох бэйэбэр көр диэн кордоһо турабын.
 Оо, таптыыр тапталам үтүөкэн баҕатын,
 Сүрэмим үөрүүтүн толору этитэн абыраа!

Марина

Князь, ону кэпсэтэр бириэмэ кэннэки кэлиэбэ.
 Эн дьонуи сатарбыт санаата намырыыр быһыылаах,
 Эн бытаардын, чаастан чаас айыта кутталаах үлэлэр
 Ордук кытаатан, суоһуран эрэллэр.
 Хайыы аҕайа куһаҕан сурахтар иһиллэн кэллилэр,
 Хайыы аҕайа солуну солуттар солбуйан бардылар,
 Оттон Годунов огостон-тэринэн эрдэбэ...

Самозванец

Годунов даа? Мин соботох дьолбунан аабыммыт
 Эн тапталаы Борис былааһыттан тутуллаар?
 Суох, суох! Мин билигин кини тронун,
 Царь былааһын тымныы тыыннарын көрөбүн.
 Эн тапталаы... кинитэ суох миэхэ туох олобо нааданый?
 Албан аат күлүмэ, нуучча царствота буоланнар,
 Эн тапталаы суобуна, миэхэ кинилэр туох туһугар
 наадалар?
 Түнкэтэх хочобо, дьадах дьиз иһигэр даҕаны
 Эн миэхэ царской корона буолуобун.
 Эн тапталаы...

Марина

Бу тугу тыластын! Үрдүк, үтүө аналгын умнума:
 Бу туох бары баар үөрүүттэн-көгүүттэн — хайагган
 даҕаны,

Бу олоххо туох баар алыптан — хайаттан даҕаны
 Эн үрдүк солобун күндүтүк көрүөхтээх тустааххын.
 Эн үрдүк солобун туохха да тэнниэххэр сатамMAT.
 Мин кэрэ дьүһүммэр сүүйтэрэн, сүрэбэ бааллыбыт,
 Уотунан убайбыт оҕочоос аайыга мин илиибин
 биэрбэшин.
 Өйдөө! Соҕotoх Москва престолун нэһилиэнньигэр,
 Үрдүк сах быһаабыт царевичка мин илиибин
 биэрэбин.

С а м о з в а н е ц

Кэрэ, үтүө Марина, миигин муннаама,
 Эн үрдүк солобун талбатым, эйигин бэйэбин таллым диэ.
 Марина! Эн мин сүрэхпин бааһырда тураргын
 билэбин?
 Мин, арай... Оо, саныахха даҕаны ынырык!
 Мин, арай, соххор аналым цартан төрдө суох буоллун.
 Арай бии быданнаах дьыллартан ылата
 Аан дойду үрдүнэн умнуллан хаалбыт
 Уордаах уола мин буолбатах буолуум,
 Оччоҕо... оччоҕо эн миигин таптыан эбэтээ?

М а р и н а

Эн — Димитрийгин, онтон атын буолуоххар сатамMAT,
 Димитрийтэн агыны мин таптыахпар сатамMAT.

С а м о з в а н е ц

Суох, түксү! Өлүөхсүт кытары өлүөхсүт тапталын
 Үллэстэн таптыахпын миэхэ сатамMAT!
 Суох, түксү! Албынныыр, албынсыяр тохтоотун!
 Кырдыгы эттэххэ — Димитрий өлбүтэ өр буолбута,
 Кини тилибэт, буортан тахсыбат, ону бил!
 Мин киммин билиэххин баҕарабыан?
 Истэн үөр! Мин хара риза саннаах сордоохпун:
 Мин монах олоҕор мунчааран сылдьаммын,
 Хаппаабым анныгар дохсун санаабын ииппитим,
 Аан дойду дьонугар дьиктини тэрийэн испитим —
 Монах кельятын иһиттэн күрээммин,

Украина дьонугар, кинилэр дохсун куреннарыгар
 Атынан-саабыланан тутгарга үөрэммитим!
 Мэйиитэ суох поляктарга кэлэммин,
 Энигини албыннаан, Димитрийбин дэммитим.
 Дьэ эрэ, улууххах Маринаа, тугу этиэх турабын?
 Мин билинии тылбынан сүрэх-быар дуоһуйдуон?
 Дьэ тоҕо сонуйан, сагата суох турабын?

М а р и н а

Оо, саашыан! Оо, мугмуон!

Сага-инэ суох.

С а м о з в а н е ц
(аргый аҕай)

Бу, абаран, алдьархайы онгорбут абабыан!
 Бу, баҕар, бачча сорунан-мунунан
 Булуммут дьоллорбун букатын мэлитизм.
 Бу бэдик, бу буолбут дьүһүммүөн?

(Истэр гына)

Княһэ суох киһини таптыаххын саатаргын көрөбүн;
 Дьэ, онон, алдьархай-үлүгэр тылларгын этэҕизин?
 Мин олоҕум, аналым — эн илиинг иһигэр,
 Дьэ, быһаар — эн тылгын мин күүтэн турабын.

(Тобуктуу түһэр.)

М а р и н а

Самозванец эристиин, тураахтаа!
 Уйаҕас, өс киирбэх кыысчаан дэбдэркэй сүрэбин,
 Сөһүргэстии түһэммин, аймыратыам диэбит бэйэкээг?
 Ол алҕас, доҕоччуок, мин үтүө торүттээх
 Рыцарь бастыгын, графгар бэртэрин атаһпар көрөрүм;
 Мин, хааммын хамнатан корбокко, кинилэр тылларын,
 Күрүөйэх манааҕы таптаары, кизэр эпитим эбитээ?..

С а м о з в а н е ц
(Турар.)

Эн эдэр самозванеһы сиргэнэ-кэлэйэ көрүмэ;
Баҕар, киниэхэ Москва престолун тутарга,
Эн күндү, көмүстүүр илиигин ыларга,
Баҕар, киниэхэ үтүө өрүттэр бааллара буолуоҕа...

М а р и н а

Баламат, баҕар, саатгаах муомахха
Сөптөөх өрүттээх буолуоҕун.

С а м о з в а н е ц

Аньыылаахпын — улахан санаанан иирэммин,
Айбыты, цардары албынныыр буоларым,
Аньыылаахпын — бүтүн аан дойдуга сымыйалаан
сылдьарым;
Дьэ ити эрээри, Марина, эн миигин сууттуон суоҕа;
Мин эйиэхэ кырдыкпын этэбин.
Суох, эйигин албынныах миэхэ кыах суох.
Эн мин соботоох ахтар айыым буолбаккыан,
Эн иннигэр мин хайдах сымыйалы туруомуй:
Соботоох тапталым, соххор, күнүүһүт тапталым
Туох баарбын барытын этиттэ буолбатаа?

М а р и н а

Оо, сордоох, хайҕана турдаххыан!
Ким эйигин эт диэбитэй итини?
Эн, холобур, сураҕа, аата суох бырадьаага,
Эн икки норуоту хараҕын, албыннаан, баайбыккын
Эн, мун сатаатар, ити өрөгөй соргугар сөптөөх
Көстөр быһыылаах-майгылаах буолуохтаах этин,
Дохсун албынгын диринник кистиэх кэрингнээххин.
Эн бэйэн сыаналаа — эн бэйэн бэйэлээх сааккын-сууккун
Эн бэйэнг мэниктик кэпси-ипси турдаххына,
Мин хайдах төрүшпүн, саапшы-суупшун умнаммын,
Мин хайдах эйиэхэ илиибин биэриэмий?
Мин хайдах эйиэхэ бэринэн, аналбын-чааспын
холбуомуй?

Көрөбүөт — таптыыра бэрдиттэн
 Баарын-суоҕун барытын балырҕаан биэрбит!
 Эн хайдах мин аҕабар, доҕордуун бэрдиттэн,
 Эн ити биһиги королбут күүһүн көрбүт үөрүүгэр,
 Эбэтэр ити пан Вишневецкэйгэ бааргын-суоххун,
 Кулут буолбут кыһамньын бэрдиттэн,
 Кэпсээн биэрбэтэххин бэркиһээн, дьиибэргии
 турабын!

С а м о з в а н е ц

Андаҕайабын, соҕотох эн эрэ
 Мин сүрэхпин, эрийэнгин, этитгин;
 Андаҕайабын, аһаан-сиэн айҕаалаан,
 Арыгылаан, итирик-кутурук да олодохпуна,
 Истин-кистэлэн кэпсэтиибэр даҕаны,
 Муннаан-сордоон, эшпин-хааммын сэймэктээн,
 Палач быһаҕын анныгар охторум да кэллэбинэ —
 Ити ыар кистэлэн санаабын ханна, хаһан даҕаны
 Мин тылым биирдэ биирдэрин этэрин билбэтим.

М а р и н а

Андаҕайар эбиккин дуу, ама, итэҕэйбэт буолулуо дуо —
 Оо, итэҕэйэбин! Дьэ, тугунан андаҕайар эбиккин,
 истиэххэ.
 Андаҕайаҕыан танараһыт иезуиттар иитиэхтэрин
 курдук?

Андаҕайаҕыан айбыт танарааг аатынан?
 Биитэр үгүө төрүттээх витязтыы?
 Биитэр, баҕар, ыраахтааҕы уолунуу?
 Андаҕайаҕыан дьиннээх ыраахтааҕы тылынан?
 Оннук дуо? Дьэ, эт!

С а м о з в а н е ц (кэбирэ собуу)

Миигин Уордаах күлүгэ мин уолум диэбитэ,
 Димитрий диэн миэхэ хоруобун иһиттэн аат ааттаан
 биэрбитэ,
 Мин тула өтгүбэр тула норуоттары туруоран аймаабыга,

Борис цары миэхэ сиэртибэ биэрбитэ.

Мин — царевичпын! Түксү! Улаатымсык поляк кыыс
иннигэр

Бэйэбин түһэрэ турарбын саатабын.

Быралы бырастыы: хааннаах кыргыһы оонһуута,

Мин аналым-чааһым киэн дэлэгэй түбүгэ

Мин тапталым ахтылҕанын күүстээх күрүһүн

Өһөрүүхтэрэ диэн, эрэнэ саныбын.

Мин сааттаах имэним төлөнө, дьэ, хаан ааһар

күнүгэр,

Оо, дьэ, мин эйигин хайдахтык эрэтик

абааһы көрөбүн!

Мин бардым — Россия иһигэр мин төбөбүн

Биитэр өлөрө, биитэр корона кэтэрэ көһүтүө;

Мин буйуннуу чиэстээх кыргыһы уотугар охторбор,

Биитэр түөкүннүү былааха үрдүгэр баспын уурарбар

Эн, миэхэ доҕор буолангың,

Мин чааспын-аналбын үллэстиэн суоҕа:

Кэнники эн, баҕар, мин аналбын-чааспын

Киэр эшиккин кэмсинэ саныабыҥ.

М а р и н а

Бар дьон иннигэр мин, арай, өскөтүн

Баламат албынның барытын кэпсээн биэриим?

С а м о з в а н е ц

Эн миигин куттаныа дии саныгыан?

Нуучча царицын итэбэйбэккэ, поляк кыыс оҕотун,

Эйиигин итэбэйиэхтэрэ дии турабыан?

Өйдөө, мин тылым хаан кырдыга-сымыйата,

Мин Димитрийим — атыным аҕабар, королга, атын да
тойотторго,

Ол кинилэргэ туохха нааданый?

Мин — кыргыһы, айдаан торүөгэбин,

Кинилэргэ ол төрүөт наадалаах, онон, эрэн-итэбэй,

Эйиигин — дьэллиги! — сагарбат гынахтара.

Бырастыы!

Марина

Царевич, тохтоо! Уолчаан быһыытын умнубут
 Улахан эр киһи сагатын иһиттим.
 Князь, ити эппит тылларыг мийгин эйиэхэ эйэлиир,
 Эн мэник быһыыгын умнабын,
 Дьэ, эмиэ Димитрийи көрөбүн. Дьэ, иһит:
 Сөбүлэстэ! Сөбүлэстэ! Уһугун, түргэтээ!
 Сэриигин түргэнник Москва ааттыгар сирдээ;
 Кремли ыраастаан, Москва тронун туттаххына —
 Дьэ, оччоҕо мин илибин көрдөһөн, дьөһөлдүүт ыталаар;
 Танара иһиттин: Годунов умсары охсуллан,
 Эн атабын тронна тирэниэн иннинэ
 Эн таптыыр тапталгын мин истиэхпин бабарбашпын.

(Барар.)

Самозванец

Суох, дьахтары кытта кэпсэтиэх кэриэтин
 Судургу Годунову кытта охсуспут ордук буолууһук,
 Биитэр бии дыбарыас иезуиттарын кытта түөкүттэнэр
 чэпчэки буолсук.
 Сах сизетин кинини; кыах кыайбат: буутайдыыр,
 Саанар, эриллэр-буруллар,
 Сыылар, ырдьыгыныыр, ытырар.
 Моҕой, моҕой... Бии, бу буолуохпун биттэнэн,
 Унуоҕум хамнаабыт. Букатын буорайа сыстым.
 Урулунна: халлаан сырдыкта сэриибин хамнаттым.

1936 с. олунньу 29 к.

БУУРБАҢЫТ

(М. Горькайтан)

Муора кырыктаах даланын үрдүнэн
 Силлиэ тыал былыты хомуйар.
 Былыты-муораны быһынан
 Хара-курбуу чабылҕан курдуктук
 Дохсун буурбаһыт тэлээрэ элэнниир.
 Долгуну кыната хайыта талайар,
 Бэйэтэ былыкка охтуу уйулуу тэлээрэр,
 Хаһытаан чыскытар,
 Бу дохсун хаһыттан
 Кини үөрбүт үөрүүтүн былыттар истэллэр.
 Бу часкыыр хаһыта — буурба баҕата.
 Бу часкыыр хаһыта — кыайы эрэбин,
 Илбис төлөнүн, абары күүһүн былыттар истэллэр.
 Кэлэр буурба суоһуттан хоптодор ынчыктыы
 ытыылар,

Муора үрдүгэр ытаһан эймэнэ көтөллөр,
 Кэлэр буурба суоһуттан уолуйар кутталы
 Дирин далай түгэбэр тимирдиэх баҕа баар.
 Куоҕастар эмиз эймэнэн ынчыктыы ытыылар,
 Кинилэр этгэрэ-хааннара олөрсөр-өлөрсүү
 Минньигэс үөрүүтүн билбэтгэр,
 Охсуу этинни ньиригэйэр дарбаана куттаан уолутар.
 Ангала пингвин очуос таас быһыгар
 Бэйэтин эмис этин куттанан саһыарар...
 Арай, соҕотох дохсун Буурбаһыт обургу
 Муора күүдээннээх-кырыктаах даланын үрдүнэн
 Хоккутук, дохсуннук элэнни тэлээрэр.
 Муора үрдүгэр өссө ордук барыастан,
 Дьөксө ордук санныһан былыттар түһэллэр.
 Долгуттар үөһээ этингэ утары харбаһан
 Ыллаан, ытылан толүтэ көтөллөр.
 Этиг этэн бачыгыры дарбыйар.
 Тыалга долгуттар кытара кырбаһан
 Үрүн күүгэн уорданан ынчыктыы ытыылар.
 Силлиэ тыал долгуну быһыта үүртэлээн,
 Таас очуос түөһүгэр балысхан бааллары
 Дьиикэй-бардам уругар үмтүрүтэ саайталаан,

Үсүмүрүүт быылынан өрүтэ ыһыахтыыр.
 Хара курбуу чабылбан курдуктук
 Хаһытыы часкыйан Буурбаһыт элэнниир,
 Былыты охтуу уйулаан дьолүгэ сайыалыыр,
 Долгун күдэнин кынатын биитинэн быһыга далайар.
 Буурба демона — дохсун хара Буурбаһыт,
 Илэ илизһэй элэнниир-барыгыныыр,

күлээхтиир-ытаахтыыр!

Кини былыты элэктээн күллэрэстии күлээхтиир,
 Кини үөрүүтүттэн ытаахтаан иэрийэр.
 Киникээн — сэргэх демон обургу этиэх иннинэ
 Этин уоруттан сылайбытын билбитэ,
 Кини күнү былыттар саппаттарын эрэнэр, —
 Суох, кыайан саппаттар, кыайбаттар!
 Силлиэ тыал улуйар, этин дарбыйар...
 Түгэбэ биллибэт дирин далай үрдүнэн
 Былыттар күөх төлөн уотунан
 Көбөрө убайан күлүмнээн көстөллөр.
 Муора чабылбан быыра кускуур охтөрүн
 Диринг далай уутугар сабыта охсон мэлитэр,
 Бу чабылбан чабыллар күлүмэ
 Уот моҕой курдуктук курбуугаан
 Муораба эриллэн түһэрэ.
 Буурба! Сотору буурба саба дапсыйан ньиргийиэ!
 Ити дохсун Буурбаһыт чабылбан быһыһынан,
 Муора барылы баргыяр уорунан үрдүнэн
 Дохсуннук элэннээн-барыгнаан тэлээрэр;
 Ити кыайыы пророга хаһытаан часкыйар:
 — Буурба өссө ордук күүстээхтик дапсыйан ньиргийдин!

V

ДРАМАТИЧЕСКАЙ ПОЭМАЛАР
(ХОЪООНУНАН СУРУЛЛУБУТ ДРАМАЛАР)

КЫҢЫЛ ОЙУУН

олонхо-тойук

М.К.АММОСОВКА

Максим, эн эппитинг:
"Модун санаабын чабытыма,
Уоттаах тылгын ыһыктыма,
Өлүмэ-сүтүмэ", — диең...
Эн этэргинэн буоллун,
Эн алгыһын туоллун!

П.Ойуунускай

ААҢААЧЧЫЛАРГА

"Кыһыл Ойуун" манпайгы харата суруллубута 1918 сылаабы ахсынныы 28 күнүгэр Казанка диең дэриэбинэбэ.

Онно билбитим тыл илбиһэ күүстээбин. Суруйар бириэмэ-бэр, аһы олорон испэр ыллы-ыллы, тылларын дьүөрэ-лээн тупсара-чочулуу олорор буоларым. 1919 сыллаабы сэттинньи ый 26 күнүгэр дылы түөрт тогул харатын уларытан, кизэргэтэн суруйбутум. Түүннэри-күннэри суруйар этим. Доруобуйам онно ордук алларыйбыга. Ол эрэри тылынан айар илбистээх мунгуттан, хомуһуннаах дьайыттан куттаннаахха, дьулайыахха төрүт сөбө суох. Айар тыл абыгар ыларбыт, этигэр-хааныгар илбистээх хомуһун игмит киһи бу сир үрдүгэр бэйэтин дьоллообунан аабынаах тустаах. Күөдүйбүт тыл, дьүһүннэммит санаа биирдэ этилибэт, нарын үчүгэйдик сурулубат. "Кыһыл Ойуун" маннайгы үрүнүн суруйбутум Якутскайга кэлэн баран, 1920 сыллаабы атырдьах ыйыгар. 1921 сыллаабы сайын собуруу дойдуттан иккис кэлиибэр иккиһин үрүнэр таһаарбытым, быһыытын көннөрбүтүм. Ол да буоллар, санаам толору астыммат этэ. Онон 1922 сыллаабы сайынга, Сэргэлээххэ ыарытан сытаммын, тылларын көннөрө-көннөрө, хат чочулаабытым, идэтин толору эпитим.

Айар тыл төлөнө, умулла-умулла, күөдүйэр эбит. Саныыр идэн суруллар дьүһүнэ күлүмнүү-күлүмнүү, сүтэ-сүтэ, хат төрүүр эбит. Биир бириэмэбэ этэр тылынан илбиһирэн, хомуһуннаах тойугу туойан баран, күүһүн-күдэбинг баранан, өйүн-санаан ыаммыт курдук кураанахтанан, хат ыанньыйааххар дылы элбэх бириэмэбэ дьүөрэ тылы эппэккэ, хомуһуннаах тойугу туойбакка сыдьяабын. Сынньана-сынньана, саһы-саны тылларын чочулуугун, дьүөрэ-хоһоон быһыытын тупсарабын, дьүһүнүн нарынныытын. Сага үөскүүр хоһооннорун дьүһүнэ күлүмнээн көстө-көстө сүтэр, илбистээх дьүөрэ тылларын төлөнө умулла-умулла күөдүйэр, ыанньыйааххар дылы. Ол бириэмэбэ саһыыр санаан айманар-алдыанар, киниг холлор, майгынг-сигилинг уларыар.

Онтон кэннинэн кэхтиэххэ сатамат...

"Кыһыл Ойууну" бүтэрдэбим дии санаабытым. Крымга олорон, тупсара-тупсара, үрүнэр таһааран баран. Иккиһин көрөн кыра-кыратык көннөрбүтүм уолна эпитим эрэ дииэн баар — "Аан маннайгы көстүүтүн" ити кэинэ "Бүтүүтүн" суруйбутум быйылгы 1925 сыллаабы олунньу ыйга.

Бэрдимсийэн, үөрэтэн бу тыллары суруйбатым, аабар,

суруйар дьон, тыл эрэйиттэн дьулайбакка, илбис күүһүттэн куттаммакка, суруйдуинар-үлэлээтиннэр диэн суруйабын. Саха тыла сайдыан баҕарабын, сайдыа диэн бэркэ эрэнэбин.

1925 с. олуһуу 8 к.
Якутскай к.

ООННЬУУР ДЬОНО

Кыһыл Ойуун.

Оруос баай.

Айыы Куо.

Саһыл Ойуун.

Эбэ Хотун.

1-гы отчут.

2-с отчут.

3-с отчут.

Хатан Тэмизэрийэ.

Кутурҕан Куо.

От-мас иччилэрэ.

Арыалдьыт кыргыттар.

Уруу дьоно, тойоттор, хотуттар, кулут уолаттар, кыргыттар.

ААН МАННАЙ КӨСТҮҮТЭ

Сайынны, былыттаах, борук-сорук киэһэ. Этинг этэр, чабылбан күлүмнүүр. Кыһыл Ойуун отуутун иннигэр, хара аас тэллэххэ агар атабынан илин диэки тобуктаан, дүгүрүгэр тайанан туран, кэп туонар. Домнууругар дүгүрүн охсор. Түптэлээх уота убайан кыламныыр.

Кыһыл Ойуун
(кэп туонуута)

Алдьархайдаах аан дайдыбар,
Адырҕаннаах абыс аартыгар
Кырыыстаах сата кынагтаах
Кыһыл Ойуун, улуу дьаалы,

Хааннаах далай ытыспынан
 Хара норуот харабын аһан,
 Көрбөт харабын көрдөрөн,
 Көңүлүн уотун уматыам дуо?!
 Истибэт икки кулгаабар
 Имэннээх илбиһи ингэрэн,
 Соххор-доһолон сордорун
 Солбонутар-сотор сокуонун
 Иирэр илбис имэгинэн
 Истэр-билэр гына этиэм дуо?!
 Хааннаах хабала дьайдаммыт,
 Хара кырыыска хайыгнаспыт
 Кулут-кумалаан олоһо
 Кубулуйар сокуонун этэр,
 Хааннаах хапсар айабыттан
 Хаһытыыр хагыл дьай төрөгөн,
 Өлбөт төлөн өрөгөйдөөх,
 Өбүллүбэт өргөс тыллыам дуо?!
 Орто аан дойдум олоһо
 Оһоллоох уйата долгуйар
 Хааннаах дапсыыр турдабына,
 Хаантан харбат, бөлүөхтэн бошпөт,
 Күрсэр илбис сүлүһүннэммит,
 Күлэр эмэгэт күүстэммит,
 Охсор обот уот болотунан
 Оонһуур болуо сүрэхтиэм дуо?!
 Доом-эрэ-доом!!!
 Ким, саныыр санаатын саргы иннигэр,
 Кырыыска ыларбыт кыра дьонун
 Өлбөт өрөгөй өйүн сырдатан,
 Өрө котөбөн, ылығын ыйбыт,
 Өркөн-төлөн илбистээх идэнэн
 Өлбөт өрөгөй тылын тыыннаабыт,
 Айар санаатын күүһүн көрдөрбүт —
 Аан дайдыбар аата ааттанья дуо?!
 Доом-эрэ-доом!
 Хааннаах далай ытыспынан
 Хара норуот харабын аһан,
 Көрбөт харабын кордорон
 Көңүл уотун күлүмнэтиэм дуо?!

Алгыстаах тылбынан албаан,
Алдырхайдаах айыы аймабын
Оһоллоох одун олобун
Огдолутар онорторуом дуо?!
Доом-эрэ-доом!!!
Алдырхайдаах аан дайдыбар
Ахтар айыым дыно
Ытыыр-ынчыктыыр күнүгэр,
Ымыы чыычаах буолан,
Алдырхайтан аралдыгтар
Арчылаах алгыһым
Дорбоонноох тойугу туойан,
Домноох илбис буоллун!
Хамначчыт хара норуотум
Хараба сырдаатын!
Тобус добун маган халлаан
Тогсук-илбис биийин
Салбанар-сараһын дыайын
Сарбанныы олорор
Түптүэйэ үөдэн түгэбэр
Түһнэри тэптэбим...
Өбүргэннээх уот төлөһнөөх
Өбүрүэйэр-үөдэн
Адырай биис аймахтарын
Аппанныыр дыайдарын
Оһоллоох орто дойдугтан
Ойор одун халлаан
Үрдүгэр өрө үтэммин,
Үллэр үрүн илгэ
Алгыстаах атыыр дыайданан,
Аан ийэ дайдыбын
Аһыйан-албаан көрдөбүм...
Доом-эрэ-доом!!!
Дүрбүөннээх дүгүр дүрбүэйэн,
Дүрбүөн-сата туран,
Дьаргыл таас былаайах оонһуур
Дыааһык кизһэтэ дыайдын!
Ханыл дыай иирбит илбистээх,
Хааннаах аях хапсар
Үс үллэр үөдэһи аһан,

Үстэ өбүрүтэн,
 Оһоллоох орто дойдуну
 Очурун тоһутар,
 Баайдарын барыкка тэбэр,
 Батталларын барыыр,
 Дүрбүөннээх дүгүр дүрбүйдүн,
 Дүрбүөн-сата турдун!!!
 Дьаргыл таас былаайах оонһуур
 Дьааһык кизһэтэ кэлин!
 Доом-эрэ-доом!!!

МАННАЙГЫ ООННЬУТА

Сайын. Түүн ааһан, халлаан сырдаан эрэр. Этинг этэр, чабылбаһ кү-
 лүмнүүр. Кыһыл Ойуун Амма кытылыгар, Тэйэр хайа анныгар,
 кэлтэгэй отуута угуйа сытар.

I

Талах быһыһтан дойду иччитэ Эбэ Хотун тахсан кэлэр.

Эбэ Хотун
 (уруйдуу-уруйдуу)

Уруй-айхал улааттын!!!
 Уйгу-быйан тутуурдаах
 Орто дойдум олобун
 Очурдарын тупсарбыт
 Отун-маһын иччитэ,
 Күлүм-илим көтөнгүт,
 Күлэн-көтөн кэлээхтээн.

(Отунан далбаатыыр.)

II

Сир симэбэ таһастаах от-мас иччилэрэ ирбэһиньиктэһэн кэлэн-
 нэр, Эбэ Хотунга сиргэ тийэ сүгүрүйэлэр.

От-мас иччилэрэ
(сизттихэ сылдьан)

Эбэ Хотун эдьийбит!
Эбэрдэлээн этэбит —
Эргэлиирэ үйэбит
Эргийбэккэ эһиннэ,
Котөр-сүүрэр кыылардаах,
Көбөрөөхтүүр хонуулаах
Сирдэригэ дойдубут
Симэхтэрэ ситтилэр.
Кутар быйанҥ ардахпыт
Курулааччы кутаахтаан,
Дьоллоох олох тубуста,
Дьоллоох соргу улаатта.

(Үнкүүлүү-үнкүүлүү)

Үөрүүлэрбит үрдээтэ,
Үнкүүлүүрбүт үксээтэ,
Өрөгөйдөөх олохпут
Өрө үллэн табыста.
Таастаах хайа хаххалаах,
Таалар хонуу олбохтоох
Улуу хочом көбөрдө,
Унаар-тунаар долгуйда.
Үргэл сулус үктэллээх,
Үгүс-өлгөм күүстэрдээх
Кыһыл Ойуун обургу
Кытаанахтык утуйбут.
Орой-буурай охсуста,
Орто дойду долгуйда.
Үүнэр үйэ долгуна
Үллэн-түллэн табыста.
Чэйин-чэйин, добогтоор!!!
Тэйэн-тэбэн сылдьаммыт,
Орто дойду олобун
Огун-маһын симизбиҥ.

Бары
(оһуохайгаан)

Ойон-ойон, оһуохай!
Орой-буурай охсуста.
Уйгу-бийан тубустун!!!
Уруй-айхал улааттын!!!
Ойон-көтөн, оһуохай!
Орой-буурай охсуста.
Орто дойду олобун
Отун-маһын симиэбинг.

(Дьизэрэнкэйгээн)

Тэйэр-тэбэр дьизэрэнкэй,
Тэйэн-тэбэн тэлээрий!!!
Күлэр-көтөр элбээтэ,
Күлүм-чабыл үксээтэ...

Бары, тэлээрэ-тэлээрэ, от-мас быһыгар түһэллэр.

III

Кыһыл Ойуун, уһуктан, отуутун ааныгар кэлэн, уотун иннигэр тааска олорор.

Кыһыл Ойуун
(уотугар умса көрөн олорон)

Үс сыл буолла түүл түһээбитим,
Үс сыл буолла ойуун буолбутум,
Онуоха дылы ойуумсуйбаг этим,
Онуоха дылы битгэммэт этим...
Түһээмин, эркинэ-иитэ библибэтэх,
Түгэбэ-тордо төрүт костүбэтэх
Хааннаах хайаҕас ааныгар,
Хара туманым ортотугар,
Хотой обото буоламмын,
Кубулунаан сыттаһына,

Түүлээх төбөлөөх эриэн кыылым,
 Түллэннии-түллэннии сыылан кэлэн,
 Түөһүм үрдүгэр төбөгүн уурбута,
 Түгэбэ биллибэт хара харахтарынан
 Тыбыс-тымныытык, чыпчылыйбакка көрбүтэ...
 Онуоха, уһукта быһыытыйаммын,
 Олустук уөлүйан-куттанан,
 Икки кынаппын хамнаган көрбүтүм —
 Икки дабыдалым, дырылыы-дырылыы,
 Уотунан убайбыгтара,
 Утуйан, улук буолбуттара.
 Куйахам куйута-хайыта тарпыта,
 Куйахам, итийэ-итийэ, дырдырбаабыта.
 Сүүһүм, тымныйа-тымныйа, убайбыта,
 Сүүһүм көлөһүнэ аһый-аһый хаарыйбыта.
 Сүрэбим тинг-тинг тинтиргээбитэ,
 Сүрдээхтик дыр-дыр хайыта барбыта.
 Онуоха эриэн кыылым түллэс гыммыта,
 Обуруо курдук тымныы харахтарынан
 Өнөйөн көрбүтэ, тылын таһаарбыта...
 "Өллүүм-өллүм", — дии санаабытым,
 Икки чабырбайбынан харабым уута,
 Илибирии-илибирии, таннары сүүрбүтэ.
 Түөһүм, ньирилии-ньирилии, ньүөлүйбүтэ,
 Түөһүм улам-улам тымныйбыта.
 Хамнаан, хабынайан көрбүтүм —
 Хамнаабат гына кун буолбутум...
 Эриэн кыылым уһуктаах тылынан
 Эмийим кэрэтиттэн сыһаахпар дылы,
 Уот курдук, дьукку салаабыта,
 Унньулус гыммыта, сүтэн хаалбыта...
 Сыһаабым, итийэ-итийэ, бабыгыраабыта,
 Сыһаабым, итийэ-итийэ, хабдыгыраабыта...
 Онтон, титирии-титирии, энэлийбитим,
 Онтон түлэй-балай түспүтүм...

(Тохтуу-тохтуу)

Уһукгубутум — энэлийэн, экирээн эрэр эбиппин,
 Уһукгубутум — дьалыһыйан, албаан эрэр эбиппин...

Онтон ыла ойуун аатырбытым,
 Онтон ыла кыыраp буолбутум.
 Үс түүннээх күнү мэлдьи кыыраммын,
 Үөһээ өрөгөйдөөх халлаанга тахсаммын,
 Тобус туос тордуйаны толору
 Тонсуктаах илбискэ хааммын тохторон,
 Сизмэх илбистэнэн, хара дьайданан,
 Сир ийэ дойдубар таннары түспүтүм...

(Тохтуу-тохтуу)

Орто дойду баһылыга буолбут
 Оруос Баай улуу дьаалыны,
 Күлэ-күлэ, күлүн таптайаары,
 Күдэннэ көтүтээри, күлүгүн сүтэрээри,
 Мөккүөр бөбөнү мөнгүрэттим,
 Мөккүөр бөбөнү төрөгтүм...
 Үс төгүл, үөрбэ буоламмын,
 Үөлэһин үүтүнэн таннары дьайдым...

(Дьааһыйар.)

IV

Оруос Баай отчуттара кэлэлэр. Бары торбос сыалыйалаахтар, ку-
 гас кулун кутуруга дэйбиирдээхтэр, былыргы хотуурдары сүкпүттэр.

Б а р ы

(сугуруйэ-сугуруйэ)

Улуу тойон убайбыт,
 Уруй-айхал этэбит!!!

К ы н ы л О й у у н

Олоро түһүг, сынньаныг.
 Оруос Баай обургу
 Одун дьоло оччуо суоҕа.

Отчуттар, хотуурдарын ууран барап, бары уоту төгүрүччү олороллор.

1 - гы отчут

Куолайым куурда,
Куртабым ньүөлүйдэ...
Кыһыл Ойуун убайым,
Кымыстааххын дуо?

2 - с отчут

Аата, Оруос Баай обургу
Аһа-арыгыта бараннаба,
Аһаабатахпыт алта хонно.
Атабым дьарбата улаатта,
Аһый-аһый тарта...

3 - с отчут

Сырам-сылбам быһынна.
Сытан-олорон сынньаныха...

Кыһыл Ойуун отуутуттан улахан чороонго кымыс аҕалан отчуттарга биэрэр, отчуттар олорон эрэ, абылы-абылы, иһэллэр.

1 - гы отчут

Сааһым тухары тылым миннийбэтэбэ,
Сааһым тухары сүрэбим үөрбэтэбэ,
Дьэ, тылым миннийдэ,
Дьэ, сүрэбим үөрдэ...
Уоспутун хомоҕой салыаба,
Уоспутун Оруос Баай көрүөбэ,
Уоран аһабыккыт диэбэ.

Бары уостарын күлүнэн соттоллор.

2 - с отчут

Аһаатабым-сиэтэбим миннийгэһин!
Атабым дьарбата аһыйара ааста...

(Ойон тура-тура)

Улуу хочом, кизг эбэм
 Унаар-тунаар төлөнө түспүтэ,
 Ото-маһа күлүмнүү көбөрбүтэ,
 Онон-манан, көлүйэ күөллэрим
 Көмүс мөһүүрэ долгуннара оонньоон,
 Көрө-күлэ турар курдук,
 Күндээрэ-күлүмнүү түраллара
 Тобо бэрдэй, тобо үчүгэйэй!
 Тохтор уулаах харахтанаммын,
 Тотору билбэт истэнэммин,
 Ыгыыр-ынчык дьайданнабым, —
 Ылыам-гуойуом баара дуо!
 Ылыыр оннугар ынчыктыы турдабым,
 Ымангыыр оннугар ытыы сырыттабым...

*(Көхсун эшитэр, хомойон-куруйан, сукус гына олорон
 баран, өттүгэстии түһэр.)*

3-с отчут

Ким билэрэ-көрөрө буолуой,
 Ким этэн иһитиннэриэй —
 Отчут-масчыг олобо тупсарын,
 Отчут-масчыг дьолу тутарын?

Отчуттар бары

Эрэй-буруй элбээтэ,
 Эрэй-буруй үрдээтэ...

Кыһыл Ойун

Бэл диэтэр, билигини билбэспит,
 Бэл диэтэр, баары корбөспүт.
 Оруос Баай баар орто дойду баһылыга,
 Оруос Баай баар орто дойду тагарата...
 Эрэй-буруй элбээтэ,
 Эрэй-буруй үрдээтэ...

Орто дойду олобо тупсуоѳа,
 Орто дойду дьоло улаатыаѳа —
 Соло-сокуон сууйулуннаѳына,
 Соло-сокуон уларыйдаѳына.
 Оруос Баай кутун-сүрүн көгүттэххэ,
 Оруос Баай кутун-сүрүн өлөрдөххө —
 Отчут-масчыт олобо тупсуо этэ,
 Отчут-масчыт дьоло улаатыах этэ.

Отчуттар бары

Кыһыл Ойуун убайбыт!
 Кылааннаах-өргөстөөх
 Кырыыскын көтөѳөн,
 Күлэ-күлэ, күлүн таптай,
 Күлэ-күлэ, күдэн көгүт!

Отчуттар бары сыталлар, Кыһыл Ойуун, тура-тура, ытыһын үрдүнэн отчуттары үрэр. Отчуттар бары, хаччыгыны-хаччыгыны, угуйан бараллар.

Кыһыл Ойуун

Орто аан дойдум үрдүгэр
 Оруос Баай кутун-сүрүн,—
 Үөһээнэн көттөбүнэ, обүрүүйэн ыламмын,
 Үллэр өлүүгэ тиэрэ тэбизѳим,
 Аллараанан бардаѳына, албаан ыламмын,
 Атыыр алдьархайга умса охсуѳум.
 Мөккүөр бөѳө мөнгүрээтин!
 Мөккүөр бөѳө төрөөтүн!!!

1-гы отчут (Үлугунэйэр.)

Олорбуппут оччо,
 Омурѳаммыт буолла.
 Оруос Баай отгооботоххут диэбэ,
 Оруос Баай оройбутун охсуѳа.
 Чэйинг-чэйинг, туран барыаѳынг!
 Чэйинг-чэйинг, баран өттуѳуог!

2-с отчут
(туһээн)

Көхсүм эрэйдээх күүгэннийэр дылы,
Күүгэннийэ-күүгэннийэ, күрдүргүөр дылы,
Иирбит-итирбит курдук,
Итийэн-кутуйан туран,
Сир аппатын-дьаппатын билбэккэ,
Силис-мутук диэн ингнибэккэ,
Тэлэн-тэллэйдээн иһэрбэр
Тэһнээх бэрди көрбөтүм...

Кыһыл Ойуун
(собуруу диэки чарачыланан көрө-көрө)

Орто туруу аан ийэ дойдубун
Одуулаан көрөн турдахпына,
Уу испит сылгы курдук,
Уһуутуу-уһуутуу, хаанынан ытаан,
Хагдарыйа кууран, хараара убайан,
Хааннаах хара буруо ортогугар
Төхтөлө суох тогүрүйэ көтөн,
Төлөнө күндээрэн, убайан эрэр.

(Тохтуу-тохтуу)

Кэнэбэски кэскил кэлэн истэбэ,
Кэлэр кэммин иэччэбэ эргийдэбэ...

(Олорор.)

3-с отчут
(илиитин ууна-ууна)

Көрүң эрэ! Көрүң эрэ!
Күөх төлөнүм иһигэр,
Хара буруом ортогугар
Хааннаах хара моҕой кыыл
Этгээх-хааннаах икки атахтаабы,
Эриллэ сылдьан, эмэн эрэр...

Ынчыктыыр дуу?
Ыгырар дуу?!

Кыһыл Ойуун

Сордоох-муннаах, соххор-доболон
Соргута орто дойдуга маннык,
Ону билэн-көрөн, орой охсуһар
Одун-дохсун санаа улааттын!

(Тура-тура илиитин уунар.)

Уһугун, өйдөн, икки атахтаах!
Уһугун, өйдөн, хара кырыыстаах!!!
Эн хаанһар хахай хаана хамнаатын,
Эн кырыыскар конүл уота убайдын...
Хааннаах алдьархай кэлэрэ буолла,
Хааннаах кырыыс дьайа туолла.

ИККИС ООНЬУТА

Күһүңгү киэһэ. Кыһыл Ойуун дыэтэ — суоруу мас балаһан. Дьыэттин бастыг баһанатыгар, далаахтыы олорор курдук, хотой эмэгэтэ көхөҕө аннылыбыт, дьыэттин ортоку тулааһыныгар кэрэх куочайа аннылыбыт, ол аһыгар хаппыг сылгы баһа ыйаммыт. Биир атахтаах төгүрүк остуолга чороон турар. Кыһыл Ойуун оһобун иһнигэр, кырар таһаһып кэтэн, дүгүрүн тайанан, олорор.

I

Кыһыл Ойуун

Эрэй-буруй үксээтэ,
Эрэй-буруй элбээтэ...
Дьоллоох олох диэн сымыһа,
Дьоллоох киһи диэн албын...
Түгэбэ-төрдө көстүбэтэх,
Түүрт эркинэ биллибэтэх,
Хааннаах хайаһас ааныгар,

Хара дьаарын ортотугар
 Ыллаан баран ынчыктыыр,
 Ытаан баран ымагныыр
 Күлүмнүүр күнүм аймаҕа
 Күлүк курдук көстөн,
 Күлэ-күлэ, ааһар...
 Одун халлаан оноруута
 Орто дойдуга маннык!

(Кыыран дьаһыһыйан барар.)

Үөһэттэн үһүллүбүт,
 Үрдүктэн ыйыллыбыт,
 Үргэл сулус үктэллээх,
 Өрөгөйдөөх халлаан өксөкүтэ
 Өлбөг үнэр тагаралаах,
 Алдьархайдаах аан дайды
 Алгыстаах атыыр оҕуһа,
 Аам-дьамаан дьаһыһыйдым...
 А-а-а!!! А-а-а!!! А-а-а!!!

(Дунгурун охсо-охсо)

Өрөгөйдөөх халлааным өксөкүтэ,
 Өлбөг үнэр үрдүк тангарам,
 Үс бараа-хара күлүккэр
 Үстэ үнэн сүгүрүйдүм...

(Сугуруйэ-сугуруйэ)

Чачыгырыыр таас таналайгын
 Чаллырбас хара хаанынан сотуохпун —
 Чагыргыы-чачыргыы тардый!
 Чучугуруур туус тумускун
 Чуллырбас субай хаанынан сотуохпун —
 Чучугуруу-чачыгырыы тардый!

Эмэгэтэ, далааннаан баран, чагыргыыр.

Салбанар эмэгэтим сайдаата,
 Сараһын кынатым сараадыйда,
 Адырбаннаах аартыгы арыяр
 Анай туомуйум буолла...

(Уотугар чороонноох, кымыһын кута-кута, алгыыр.)

Алаһа дьизэм алын киинэ,
 Аал уотум иччитэ,
 Хара буруом харалдыта,
 Хатан Тэмизерийэ оҕонньор!
 Сизэн-аһаан сирдьигинээ,
 Сирилий-бурулуй,
 Лачыр-бачыр өрө кытыастан,
 Лачыр-бачыр умса буруйан,
 Кыымнаах кытыас мингэбэр
 Кытарар уот кынаттарбын
 Кырыыстаах сатанан кыйыылаа,
 Орто дойдуттан уларыйар
 Оһоллоох одун олохпун
 Охсор холорук кынаттаа.
 Доом-эрэ-доом!!!

Дүнгүрүп охсо-охсо, уотугар сүгүрүйэр, оһохтоох уоттан бырдыа бы-
 тык Хатан Тэмизерийэ оҕонньор, быһаҕаһыгар дылы былтайан
 тахсан, Кыһыл Ойууну күөх төлөнүнэн саба ибиирэр.

Алаһа дьизэбинэн,
 Аал уоппунан,
 Аан ийэ дойдум
 Айыыгынан-кырыыһынан
 Моккүөр бөбөбүн мөнгүрэттим,
 Мөккүөр бөбөбүн төрөгтүм.
 Көтөр ыллыгым көмүлүннүн,
 Көһүүн харахтаах көрбөтүн,
 Татаар тыллаах таайбатын,
 Табыр атахтаах таарыйбатын...

(Дүнгүрүн охсо-охсо)

Доом-эрэ-доом!!!
 Орто дойду баһылыга буолбут
 Оруос Баай обургу дьаалыны,
 Кэрэх маспар кэп туойаммын,
 Куочай маспар хомуһун этэммин,

Түөрбэн үтэһэ буоламмын,
 Түөрт соххор холоругунан
 Өрөгөйдөөх дьайбар көтөммүн,
 Өрө күүрэн, умса түллэн,
 Таалар быарын, үллэр сүрэбин
 Таба түһэммин, дьөлө сүүрэммин
 Өлөр өлүүгэ умса оҕустабым,
 Өлөр өлүүгэ тиэрэ тэптэбим...
 Кыыс дьахтар кыһыл субайынан,
 Кырыыс этинэн кыырмабым буоллун...
 Хара быарын хаанынан дьайданан,
 Хара суордуу хаабырбаан туран,
 Өрөгөйдөөх халлааным өксөкүтүн —
 Өлбөт үрдүк үнэр тангарабын
 Таналайын тансыйтардабым,
 Тонгсук илбиһи түһэрдэбим...

(Дунурун охсо-охсо)

Доом-эрэ-доом!!!

II

Таһыттан Саһыл Ойуун киирэр, кутуруксут добор уоллаах.

Саһыл Ойуун уолунаан
(Сугурус гынан уруйдуулар.)

Уруй-айхал нии!!!
 Уруй-айхал нии!!!
 Улуу тойон убайбыт,
 Уордайбыккын убарыт.

Саһыл Ойуун

Улуу тойонум, убайдаах доборум,
 Уруйдаах айхалым кэнниттэн
 Этэр тылбын истэн туруй...
 Эрэй-буруй элбээтэ,

Сор-мунг үксээтэ,
 Соло-сокуон сууйуллара,
 Эргэ үйэбит эстэрэ
 Энгэрдэһэн-эргийэн кэллэ.
 Одун хаан оноруугун толороору,
 Орто дойду олобун тупсараары,
 Орто дойду баһылыга буолбут
 Оруос Баай убайбыт обонньор
 Кыра кыыһын, Айыы Куону,
 Кыырай халлаан кылаан бэрдигэр,
 Орой-буурай Орулуос Дохсунна,
 Ойох биэрээри, аях тутта,
 Төлкө түһэрдэ, түөрэх олорто.
 Төрөөбүт дойдун төлкөгүн санаан,
 Моккүөр бөбөбүн мөлтөгүй,
 Моккүөр бөбөбүн төннөрүй!
 Икки атахтаах, иннинэн сирэйдээх
 Иирэр илбиһэ, хара кырыыһа,
 Солото-сокуона суох буолбат,
 Соро-муна суох сылдыбат...
 Кини — өлөр өлүү күлүгэ,
 Кини — эрэй-буруй элэгэ!

Саһыл Ойуун уолунаан иккиэн
 (сүгүрүйэ-сүгүрүйэ)

Уруй-айхал нии!!!
 Уруй-айхал нии!!!
 Орто дойду баһылыга буолбут
 Оруос Баай, убайыг обонньор,
 Өрөгөйдөөх өксөкү көтөр
 Өлбөг үгэр тангаралаах,
 Кыгарар уот кынаттаах
 Кыһыл Ойуун обургута,
 Үс бараа-хара күлүккэр
 Үстэ үгэн сүгүрүйэр...
 Бэрт бэрдэ, ойуун улуута,
 Бэгтэх көрөн, мичик гыный!

(Олоролмор.)

Кыһыл Ойуун

Алдьархайдаах айыым аймабын
 Ат гынан айааһаабыт-мииммит,
 Эрэйин-буруйун элбэппит,
 Эрийэн-мускуйан олорбут,
 Орто дойду баһылыга буолбут
 Оруос Баай обургуну,
 Сирдээх-халлааны илиитигэр туттараары,
 Сиигин-симэһинин куртабар куттараары,
 Сатыы соллоҥо санаа буллардаба.
 Саллайар сааспар саха манныгын,
 Күөн көрсөн, күрэстэһэ илигим...
 Күн сирин күүстээбин кытта
 Күрэс былдьаһар одун санаабын,
 Мөккүөр бөбөбүн мөлтөппөппүн,
 Мөккүөр бөбөбүн төннөрбөппүн!
 Күрэс былдьаһан, күөн көрсөн,
 Күлэ-күлэ, күлүн таптайыабым,
 Күлэ-күлэ, күдэн ыһыабым...
 Кырдыаҕас дьаалы, улуу убайым!
 Кырдыан-бохтон, этин эмэхсийэн,
 Көрөр харабын көрөрө мөлтөөбүт,
 Көтөр-сүүрэр күдэбин быстыбыт.
 Хоргута санаама, хойутаан кэлбиккин,
 Хоолдуктаах бэйэм хонкуйан турабын...
 Орто дойду баһылыга буолбут
 Оруос Баай обургу дьаалыны
 Умсары уурдум, тизэрэ тэптим,
 Уодьуганын туттум, тэһинин тартым,
 Кыыс оботун кыһыл субайынан
 Кыыл тангарам кыркабын көөнньөрдүм...
 Дьылба Тойон тыыннаах буолабына,
 Дьылбаа манган хаттыгастаах халлааным
 Орой-буурай Орулуос Дохсунун,
 Одун халлаан оноруутун кэспитин,
 Тон суолун тордуобум,
 Толбон ньуурун көрүөбүм.

(Чачыгыраччы кулэр.)

Саһыл Ойуун
(уолуйан тура-тура)

Дьылба Тойон тыыннаах!
Дьылба Тойон күүстээх!

(Тахсан иһэн)

Бэбэһээнни бэтэнээски
Бэрдимсийимэ!
Чугастаабы чугуччу,
Чуубурбаама!!!
Оруос Баай суон буруотун
Умуруоруон суоҕа,
Өлбөт үрдүк сөргүтүн
Өлөрүөн-өһөрүөн суоҕа.

(Тахсалар.)

III

Кыһыл Ойуун
(тура-тура)

Оруос Баай суон буруотун
Умуруорар оноһуулаахпын,
Өлбөт үрдүк өрөгөйүн
Өлөрөр үрдүк ыйаахтаахпын,
Мин үөскүүр үйэ кынатабын,
Мин тимир үйэ хахайабын...

(Чачыгыраччы кулэр.)

Икки атахтаах өйө кыайбатах,
Икки атахтаах санаата сиһпэтэх,
Өлөрү-өлбөгү үөскэспит
Өлбөт үрдүк дьөһөҕой — түүл!!!
Үөскүүр үйэ тагарата — атын,
Үөскүүр үйэ баһылыга — туспа...

ҮНҮС ООННЬУТА

Күһүн. Оруос баай дьизэтэ. Суоруулаах балаҕан. Айгыраабатын дьизэн эркинин аайы аҕыстыы баараҕай-балтаххай баҕаналардаах. Айгыраспыт-хангыраспыт, оһуор ойуулаах алтан көхөлөрдөөх. Ойуулаах-оһуордаах сүлүүдэ түннүктэрдээх. Бастын оронноро бөрө тириитэ олбохтоохтор, атах оронноро эһэ тириитэ сабыылаахтар. Үстүү атахтаах төгүрүк сандала манган остуоллар туругуран тураллар. Ханас дьэки хара дьизэ аана көстөр.

I

Оруос Баай (Соботобун олорор.)

Орто дойду олоҕо уларыйда,
Одун хаан ыйааҕа умнулунна,
Тимир үйэ тийиэн кэллэ,
Тиистээх-тыннырахтаах элбээтэ.
Сир-халлаан ыйааҕын тутаары,
Сир-халлаан оноруутун холбоору,
Кыра кыыспын, Айыы Куону,
Кыырай халлаан кылаан бэрдигэр,
Орой-буурай Орулуос Дохсунна,
Ойох биэрэн, уруулаһан эрэбин...
Тиистээх-тыннырахтаах тимир үйэнэн
Тилэх тэпсэн, күөн көрсөн,
Биирбит өрөгөйө үрдээтин,
Биирбит соргута умустун!

(Тохтуу-тохтуу)

Саһыл Ойуун сааһым тухары
Санаабын билэрэ, суолбун ыйара.
Кини кэллэр, кэпсээнин истэн,
Кэскили тэринэн, олоҕу онорон,
Санаабыт санааны салайыллыа этэ,
Саргы-дьаалыны тупсарыллыа этэ.
Угары көрбүтү умсары көрдөрөрүм,
Улуу бэртэри уодьуганнарын тардарым.

Унуктаахха түбэһэн уолдыастабым,
 Үйэм аастаба, кэскилим кэбиннэбэ,
 Үүнэр үйэ өркөнө үтүрүйдэбэ...
 Түүлүүн-биттиин түлэгэдийдим,
 Түлүөс-балаас түһэн бардым...

II

Таһыттан Саһыл Ойуун киирэр, сүгүрүс гынан уруйдуур.

Саһыл Ойуун

Уруй-айхал, улуу кырдыабас!!!
 Уруй-айхал аҕа баһылык!!!
 Сылдыбыт сырыым сытаммакка,
 Сыгынах сырбана сырайданан,
 Кэпсэпит кэпсэтиим кэскиллэмэккэ,
 Кэлэбэй-тардыас тылланан
 Кэлэн турабын, улуу тойонум...
 Бэбэһэнни бэтэнээски
 Бэрдимсийбэтин,
 Чугастаабы чугуччу
 Чуубурбаабатын,—
 Дьылба Тойон тыыннаах!
 Дьылба Тойон күүстээх!
 Өлөр бииһэ өрө көрбүтүн
 Өрөгөйдөөх өлбөт халлаан,
 Уодьуганын тардан, убарыгыа диибин,
 Уһун тускул туругуруо диибин...

Оруос Баай

Улуу ойуун, уруйдуубун!!!
 Уһун тускул туругурдун!!!
 Түһээбит түүлбүн төлкөлөөн кулу,
 Түүл-биппин билэн, билгэлээн кулу.
 Күөх дьарбаалаах, күлүмнүүр кытыылаах,
 Күндээрэр эрэлик убайар уоттаах,
 Арабас толбонноох арылыар кустук
 Арбаа күөлбэр алаарыйан түстэ,

Күндээрэн көһүннэ, күлүмнүү убайда,
 Күөх оттоох көлүйэ күөлүм
 Көмүс мөһүүрэ долгунун ортотугар
 Куба кыылым долгуйа устан,
 Куоҕанньы-куоҕанньы, туналыйа сырытта.
 Килбиэннээх халлааным кэтит изнигэр,
 Кини үрдүнэн, хоодуот хотой,
 Төгүрүйэ-төгүрүйэ, чангырбаата,
 Түөрт төгүл чачыгыраата.
 Хотой обургум куорсуна тыаһаат,
 Куба кыылбар куугунаан түстэ,
 Кучугуруу-кучугуруу, куду харбаата,
 Өрөгөйдөөх халлааным кэтит изнигэр
 Өрө көттө, өрөһөлөнөн табыста.
 Куба кыылым хааннаах сүрэбин
 Куолайын үүтүнэн сулбу тарта...
 Хотой обургу чангырбаата-чачыгыраата,
 Куба кыылбын ыһыктан кэбистэ.
 Куба кыылым хааннаах этэ,
 Хардыргы-хардыргы, таннары түстэ,
 Хара суорум, хаабыргы-хаабыргы,
 Тула көттө, тобулута тонсуйда...
 Ону көрөн тураммын,
 Олустук куттаным,
 Оҕобун санаатым...
 Тойон болуо сүрэбим долгуйда,
 Толоостук көрдүм, туоратык санаатым...

(Ойуунун тобулу корон олорор.)

Саһыл Ойуун
(олоро-олоро)

Кыһыл Ойуун кэллэбэ,
 Кыыспыт кутун илтэбэ...

(Оруос Баайга.)

Эн бэйэн билэн олоробун —
 Эрэллээх-эбэрдэлээх эргэ үйэбит

Тиэрэ тэптэрэр, тилэх бэрдэрэр
 Тиксиилээх күчүмэбэй күнэ кэлбитин...
 Ол эрэри, Оруос Баай тойон,
 Орто дойду урукку баһылыга,
 Санаабыт санаатын салайа турдун,
 Сангарбыт тылын толорон истин.

(Тохтуу-тохтуу)

Түһээбит түүлүн төлкөтө маннык:
 Түргэн салгын көтөр кынатгаах
 Орой-буурай Орулуос Дохсун,
 Орто дойду кыыс оҕотун
 Кугун тутаары, тыына түспүт,
 Кугун-сүрүн ильдэ барбыт...
 Түһүлгэни түһэриэххэ,
 Түөрэби олордуохха...

III

Оруос Баай айгырас алтан тайабынан сири тонгсуйбутугар, икки эдэр сорул-боллур уоллаах кыыс, хаҥас хара дыяэттэн тахсаннар, сиргэ тийэ сүгүрүс гыналлар.

Оруос Баай

Ытык-мааны ыалдыт дьоннорбун,
 Ыччат оҕолорбун ыныра охсун!!!
 Ыһыабы тэрийин, түһүлгэни түһэрин!

Уоллаах кыыс, сүгүрүйэн баран, тахсан бараллар.

IV

Оруос Баай

Одун халлаан туйгун бэрдэ,
 Орой-буурай Орулуос Дохсун,
 Хотой буолан кубулунан сылдыарын
 Хаһан даҕаны истибэт этим.

Моонньугар мойбордоох, кутуругар хоболоох
 Мохсоѳол кыылым түспүтэ буоллар,
 Төлкө турдаѳа, түөрэх оlorдоѳо,
 Түһүлгэм түөнэтэ түстэѳэ диэн,
 Эрэх-турах оlorуом этэ...

V

Уон улуус бэртэрэ — бастын баайдара, куба курдук үтүө хотуттара, кыталык курдук мааны кыргыттара, туруйа курдук туйгун уолаттара киирэллэр. Бары сиргэ тийэ сүгүрүс гыналар, уруйдуулар.

Бары

Уруй-айхал, улуу кырдыѳас!!!
 Уруй-айхал, аѳа баһылык!!!
 Үнэр-сүктэр үксээтин!
 Үөрүү-көгүү үрдээтин!
 Орто дойду дьоллоох,
 Оруос Баай соргулаах...

Оруос Баай

(Алтан тайаѳар тайанан туран, унга илиштин уунар.)

Уруй-айхал, ураанхай сахалар!!!
 Уруй-айхал, үтүө хотуттар!!!
 Этэр эѳэрдэѳит элбээтин,
 Эдэр ыччаккыт үксээтин...
 Дьылѳа Тойон тыыннаах!!!
 Дьылѳа Тойон күүстээх!!!

Бары

Уруй-айхал!!!
 Уруй-айхал!!!

Бары, сиргэ тийэ сүгүрүйэн баран, оlorоллор. Кулут уолаттар-кыргыттар кыдьымахтаах кымыһы, чороонго кута-кута, аѳалаллар, алтан тэриэлкэлэргэ эти тардаллар, иккилии киһи котөѳөр кытыа иһиттэ-

рин, мадьялытан аҗалан, остуолларга туруораллар. Саһыл Ойуун алта кырыылаах тунал-манган оһох иннигэр алҗаары олорор.

Оруос Баай

(Тайанан туран, чороону туппунт.)

Уон улууһум удьуор дьонноро,
 Уон улууһум улуу бэртэрэ!
 Эниги бэйэҕит билэҕит,
 Эниги бэйэҕит көрөбүт —
 Эрэй-буруй элбээбитин,
 Эрэй-буруй үрдээбитин.
 Сир-халлаан соргутун холбоон,
 Сир-халлаан ыйааҕын тутан,
 Икки атахтаах эрэин аччатаары,
 Икки атахтаах дьолун тупсараары,
 Кыра кыыспын, Айыы Куону,
 Кыырай халлаан кылаан бэрдигэр,
 Орой-буурай Орулуос Дохсунна
 Ойох биэрэн, атааран эрэбин...
 Үтүө дьоммун үөрүүбэр ыңырдым,
 Үөрэ-көтө алҗаан хаалыаҕын.
 Дьол-соргу улааттын!
 Дьон олоҕо тубустун!

Бары

(Тура-тура, чорооннорун өрө ууна-ууна)

Уруй-айхал!
 Уруй-айхал!
 Дьол-соргу улааттын!!!
 Дьон олоҕо тубустун!!!

(Бары олороллор.)

Саһыл Ойуун

(Алгыыр.)

Уруй-айхал нии, доҕоттоор...
 Уолар уулаах, охтор мастаах,
 Күндү көбөрөр кырыстаах,

Күөгэйэр налыы хонуулаах,
Симэҕэ-силигэ сипшит
Сир ийэ орто дойдум
Уйгу-быйана улааттын,
Урусхал саҕа уруйданнын.
Доом-эрэ-доом нии!!!

(Ыһыах ыһар.)

Уруй-айхал нии, доҕоттоор...
Унаар туманнаах, улуу дорҕоонноох,
Күндээрэр күөх уот чолбон
Күлүмнүүр көрөр харахтаах
Орой-буурай Орулуос Дохсунга
Орто дойду ураанхай сахаттан
Алгыстаах ачыр анһаммыт,
Аат ааттаан, айхаллаан көрүөбүг,
Доом-эрэ-доом нии!!!

(Ыһыах ыһар.)

Күлүмнүүр көмүс таҕастаах,
Күлүм-чабыл кынаттаах,
Одун дорҕоон айаннаах
Орой-буурай Орулуос Дохсун!
Чабылыа күлүмнээн, таҕнары даһсыйан,
Чачыгыраан-дарылаан, этэн-ньиргийэн,
Түһүлгэбитин чүөмчүлээн көрүй.
Түөрэхпитин олордон, уруй-айхалынан
Хотун ойоһун кутун-сүрүн
Хоолдуктаах бэйэбит
Хонкуһан тураммыт,
Алгыстаах арчынан атаарар күммүт
Айхаллаах бэйэтэ адаһыйан кэллэ,
Доом-эрэ-доом нии!!!

(Ыһыах ыһар.)

Сир-халлаан хайҕалын холбоору,
Сир-халлаан соргутун туттаары,
Орто дойду улуу баһылыга,
Оруос Баай, аҕа тойоммут,
Санаабыт санаата салаллан кэлин,

Сахабыт сиригэр саргыбыт сайыннын,
Балкыырдаах байҕалым баалын курдук,
Бараммат баайбыт барҕаран таҕыстын.
Уһун уруй! Асхам айхал!!!
Уһун уруй! Асхам айхал!!!

(Ыһыах ыһар.)

Б а р ы
(тура-тура)

Уруй-айхал улааттын!!!
Уруй-айхал улааттын!!!

(Кымыс иһэллэр.)

VI

Айыы Куо, көстө-сүөргү, олус үчүгэй кыыс оҕо, уон икки кыталык курдук кыргыттары кытта тахсан, барыларыгар сиргэ тийэ сүгүрүс гынар.

Б а р ы
(тура-тура)

Уруй-айхал, Айыы Куо!
Уруй-айхал, кыыс хотун!
Кэлэр кэрэ кэскил үрдээтин!
Кэлэр кэрэ соргу үксээтин!
Уруй-айхал!
Уруй-айхал!

(Сугурус гыналар.)

К ы р г ы т т а р
(сизэтиһэ сылдьаннар)

Тырымныыр чыычаахныт,
Тыкаарар далбарбыт!

Алаарыйар халлааммыт
 Арылыйар кустуга
 Күндээрийэ күлүмнээн,
 Күлэр-мичик эргийдин.
 Күлүмнүүр көмүспүт,
 Күөгэйэр нусхалбыт!
 Сундал маҕан халлааммыт
 Сулустара тырымнаан,
 Дьоллоох олох үрдээтин,
 Дьоллоох соргу үксээтин.
 Субуруйар долгун
 Суһуоххун тарааный!
 Орой-буурай обургу
 Орто дойду дьоннорун
 Сорун-мунун оччоттун,
 Соло-соргу тубустун.
 Тырымныыр чыычаахпыт,
 Тыкаарар далбарбыт!
 Өрө түллэн долгуйан,
 Өрө үллэн дьалкыйан,
 Уйгу-быйан улааттын,
 Уруй-тускул соноотун.

Бары

Уруй-айхал!
 Уруй-айхал!

VII

Этинг этэр, үөлэс үүтүнэн күөх уот таҕнары күлүмнүүр. Дьинэ орто-тугар Кыһыл Ойуун дүнгүрэ дар ғына олоро түһэр. Айыы Куо, часкыйбытынан, дүнгүргэ умса кэлэн түһэр. Бары, соһуйаннар, олоро түһэллэр.

Айыы Куо
 (көбүөхтүү-көбүөхтүү)

Өлүүм...
 Өлүүм...

Оруос Баай
(тура-тура)

Кыайтардым дуу?!
Кыайдым дуу?!

Саһыл Ойуун
(Чарапчыланан көрөр.)

Кыһыл Ойуун дүнгүрэ...
Кыһыл Ойуун дүнгүрэ...

(Умса көрө-көрө)

Кыайтардыбыт...
Кыайтардыбыт...
Үллэр өлгөм күүстээх
Үүнэр үйэ кыайда...

ТӨРДҮС ООНЬУУТА

Кыһын. Киэһэ буолбут. Кыһыл Ойуун бастах утуйа сытар. Охоттоох уота убайан бачыгырыы турар. Бырдаа бытык Хатан Тэмиэрийэ, быһаҕаһыгар дылы былтайан тахсан, күчүгүрээччи күлэр.

I

Хатан Тэмиэрийэ

Ха-ха-ха!!! Һы-һы-һы!!!
Халлаан халлан хабылынна...
Хара буруо харалдыта
Хатан Тэмиэрийэ обургу,
Күлэ-күлэ күчүгүрээтим,
Күлүмнүү-күлүмнүү күөдүйдүм,
Умулла-умулла убайдым...
Одун күүстээх, төлөн тыыннаах,
Тарбанар дьарык, кыгыас минэ,
Таннары буурай, чабыл-күлүм
Мин буолабын, мин олоробун...
Икки атахтаах, оҕом эрэйдээх,

Итиибэр иттэн, сылааспар сытан,
 Күүһэ үрдээтэ,
 Күдэбэ үксээтэ.
 Күннэри-түүннэри күлүмнүү убайбыт
 Күтүр манһабын хаһан эрэ
 Күлүкпэр үнэн, күлбэр ууран,
 Махтал этэн мах гыннарар,
 Мах гынар мангалайбын толорор?

(Мунгатыйа-мунгатыйа)

Сылааспар тартаран сынһана түһээри,
 Сыыгыны-сыыгыны, нуктаан бардахпына —
 Ойон тураннар, оройбун хаһаллар,
 Оҕолуун-дьахтардыын бары мөҕөллөр...

(Абаран)

Ха-ха-ха!!! Хатан Тэмиэрийэ, күлүм...
 Халлаан хатан дьыбарданнын!

(Уотунан тибирэр, тимирэн хаалар.)

II

Кыһыл Ойуун, ухуктан туран, уот иннигэр баран, аргынньахтаан олоор.

Кыһыл Ойуун

Сир ийэ иэнигэр
 Сидьин быһыы сириэдийдэ,
 Орто дойду уолуйда,
 Олох-дьаһах дьадайда,
 Чабыйда-чачайда,
 Чаллахсыйар кэмэ кэллэ.
 Саҥа үйэ саргылаах баһылыгын,
 Саллан баран, салбанартан бэрди
 Сатыы соллоҥо билбэтэ,
 Үөлэн баран, үтэртэн бэрди
 Үөмэр соллоҥо көрбөтө.

Ким баарый хаанынан ыгтабатах?
Ким баарый хабалажа киирбэтэх?

(Тохтуу-тохтуу)

Үйэлэр быыстарыгар үөскээн төрөөбүт
Үллэр күүстээх, өлгөм өйдөөх
Соҕотох туйгун, икки атахтаах,
Солону-сокуону, сору-муну
Солбонутар сокуона суох эбит.
Чабылбан курдук күлүмнүү-күлүмнүү,
Чабырыйбаг-чачайбат бэйэтэ,
Кулут дойдутун, кырыыс сирина,
Кулугугун тардаат, өһөр эбит.

(Тура-тура)

Солону-сокуону, сору-муну
Солбонутуоҕа сордоох-муннаах,
Соххор-доҕолон кулут аймаҕа.
Тимир үйэ кэхтэр кэмэ,
Тимир үйэ көгөр күнэ
Син-биир үтэн-үллэн кэлиэбэ,
Син-биир тимир үйэ өлүөбэ.

Кыһыл Ойуун, кыырап таҥаһын кэтэр, дүнгүрүн, былаайабын ылар,
былыргы үс харыстаах быһабы ылан, туора тутан баран, олоҕор оло-
рор. Алгыыр.

Күөттээни ууһа күөттээбит,
Күөх төлөһнө үтүллүбүт,
Баалтааны ууһа балталаабыт,
Барык-сарык илбискэ этилибит,
Оһол-моһол соллон инмит,
Обот-соллон олуй-молуй,
Хааннаах дьаргыс бадаайы быһабым!
Хара хапсык ханһыл дьайын,
Хааннаах илбиһин инэрдэбим буоллун.
Сараһын эмэгэт обото түстүн,
Салбанар эмэгэт имэнгэ иннин...
Хахай хаана хааннанан,
Хамначчыт аймаҕа туран,

Солону-сокуону, сору-мунгу,
 Соххор-доболон кулут кырыыһын
 Солбонутар күнүгэр субай хаанынан
 Имэнгнээх илбискин хаахтатан хаһытаар...
 Инниргэн иннибэт, чоруунтан тостубат,
 Хааннаах хабалаттан халтарыйбат-хангыбат
 Хара дьайданаар, хаан олбохтоноор.
 Тойоттон толлумаар, баайтан бахтымаар,
 Тоһута көтөөр, тоһута охсоор...

*(Үһүүрэ-үһүүрэ, силии-силии, оһобун холумтаныгар
 туруору анһар. Дунурун охсо-охсо гомнуур.)*

Доом-эрэ-доом!!!
 Доом-эрэ-доом!!!
 Доом-эрэ-доом!!!
 Хамначчыт аймаҕа, хара норуот
 Хааннаах хара көлөһүннэринэн
 Халын хаһаламмыттары харыстаамаар.
 Соххор-доболон кулут аймағын
 Сорунан-мунунан суон саалламмыттар
 Сололорун-сокуоннарын солбонутаар.
 Доом-эрэ-доом!!!
 Доом-эрэ-доом!!!
 Доом-эрэ-доом!!!

(Андаҕайар.)

Алдьархайдаах аан дайды
 Алгыстаах атыр оһуһа,
 Андаҕайабын — аал уотум
 Аалы көмүс кыымынан,
 Көбөрөр торҕо төлөнүнэн,
 Көтөр күкүр кынаппынан,
 Аан дайды айыллыбыта бэйэтэ
 Ахсаана биллибэт сылларынан...

(Дуһурун охсо-охсо)

Доом-эрэ-доом!!!
 Андаҕайабын аан дайды
 Ахсаана биллибэт алдьархайынан,

Айманар сага салгынынан,—
 Айбыттан-тапгараттан аккаастанным,
 Андафартан-айыыттан арабыстым,
 Орто дойду олобун
 Оһолун-сорун ордордум,
 Оһолун-сорун итэбэйдим...

(Дунурун охсо-охсо)

Доом-эрэ-доом!!!

Туох-баар анныллан-ыйанан турар эмэгэттэрэ, турута баран,
 сиргэ умса түһэллэр.

Андабайабын алаһа дьиэбинэн,
 Алаһа дьиэни билбэтэх
 Соххор-доһолон сорунан,
 Соххор харабын уутунан,—
 Соло-сокуон сууйуллоуба,
 Сор-мун умнуллоуба,
 Кэрэ кэскил кэлиэбэ,
 Кэрэ соргу элбиэбэ...

(Дунурун охсо-охсо)

Доом-эрэ-доом!!!
 Андабайабын айыы аймабын
 Ааспат-арахпат айыытынан,—
 Батталлаах олох уларыйыаба,
 Баайа-дьаданыта бараныаба.
 Эрэйдээх-буруйдаах икки атахтаах
 Эрэли-итэбэли эргитиэбэ,
 Алгыстаах олобу аҕалыаба,
 Аан дойдуну абырыаба...

(Дунурун охсо-охсо)

Доом-эрэ-доом!!!
 Андабайабын ача күөбүнэн,
 Ахтар-тапгыыр дьахтарым
 Күндү-мичик дьүһүнүнэн,
 Күлэр-көрөр харабынан,—
 Хара кырыыс халбарыйыаба,

Хааннаах хабала алдыныаба,
Икки атахтаах — улахан,
Икки атахтаах — тагара...

(Дунгүрүн охсо-охсо)

Доом-эрэ-доом!!!

БҮТҮҮТЭ

Этинг этэр, чабылбан чабыллар, аан дойду саныыр санаата Кутурбан Куо кестөр. Санныгар эрэн кылы таггары сүкпүт, уоттаах чолбонноох алтан тайахтаах. Кыһыл Ойуун сиргэ тийэ сүгүрүс гынан тобукутур.

Кутурбан Куо
(илиитин өрө ууна-ууна)

Эрэн-итэбэй икки атахтаах
Эрэйэ-буруйа өлөрүн,
Өлөртөн өлбөт өйүн,
Өйүнэн өлбөт бэйэтин.

Кыһыл Ойуун

Эрэнэбин-итэбэйэбин икки атахтаах
Эрэйэ-буруйа өлөрүн,
Өлөртөн өлбөт өйүн,
Өйүнэн өлбөт бэйэтин.

(Дунгүрүн охсо-охсо)

Доом-эрэ-доом!!!

Кутурбан Куо
(үөһэ көрө-көрө)

Икки атахтаах тилиннэ!
Икки атахтаах тилиннэ!
Өлөрү ойүнэн кыайда,
Өлөртөн өлбөт буолла.

Кыһыл Ойуун
(уоһэ көрө-көрө)

Эрэнэбин-итэҕэйэбин!!!
Эрэнэбин-итэҕэйэбин!!!

(Дунгурун охсо-охсо)

Доом-эрэ-доом!!!

Иккиэн
(Ылмыллар.)

Имэннээх илбистээх
Иккичэй атахтаах!
Өрөгөй төлөннөөх
Өйгүнэн өлүмэ!
Дьоллоох олох кэлэр,
Дьохун соргу тупсар,
Сордоох-муннаах дьоммут
Соргута улаатар,
Самныбат саргыбыт
Саһарҕата тахсар,
Көрөр харах сырдыыр
Көмүс көңүл кэлин!
Хааннаах хабаланан
Хамначчыт аймаҕы
Хаанынан ытаппыт
Хара дьай, халбарый!
Кыргыһыылаах олох
Кырыыстыын кыйданан,
Батталаах олохпуг
Баайдардыын баранан,
Эрэй-бурун эстэн,
Эҕэрдэбит элбээн,
Уһун тускул турдун!!!
Уруй уруйдуубут!!!
Күлүм-чабыл түснүт,
Күндү симэх үүммүт
Көбөрөр хонуулаах,
Костөр туруу дойду
Ытыыры көрбөгүн,

Ынчыгы билбэтин.
 Имэннээх илбистээх
 Иккичэй атахтаах!
 Өрөгөй төлөннөөх
 Өйгүнэн өлүмэ!!!
 Өркөн төлөн өйдөн,
 Өрөгөй үрдээтин!!!

Кутурбан Куо, сүгүрүйэн баран, буруо буолан сүтэр.

Кыһыл Ойуун
(тобуктаан туран, гунгурун охсо-охсо)

Доом-эрэ-доом!!!
 Доом-эрэ-доом!!!
 Доом-эрэ-доом!!!

*(Туох баар туруттан туснут эмэгэттэрин,
 кыылар тананын, гунгурун, былаайабын — барытын
 уокка бырабар.)*

Оһоллоох орто аан дойду
 Одьунаас улуу ойууна
 Ойууннуурбуттан уурайдым.
 Үөһээ-аллараа биистэрэ
 Үөлэспин онгөйбөгүннэр,
 Кырыыс кыйданнын,
 Кыылар уурайдын.
 Абааныга да суох — айыы аймабар
 Алдырхай бөбө бэрдэ адабыйда...

*(Сылайбыт киһи быһыытынан баран
 иттэнэ түһэн сытар.)*

Бырдба бытык Хатан Тэмиэрийэ офонньор убайа турар оһох-тоох уоттан быһаҕаһыгар дылы былтайан тахсар.

Хатан Тэмиэрийэ
(уотунан тибиирэ-тибиирэ)

Аан дойду атыыра,
 Ааттаах ойуун өлө.

Мугатыйдым,
Мунгурданным...
Ким кэлээхтээн,
Кини курдук,
Кэрэх маска
Кэп туойуоҕай?
Минньигэс сыт
Мэлийдэбэ...
Айбытгыын аттанар
Аддьархайбыт кэллэ...

(Тумирэ-тумирэ)

Аан дойду атыыра,
Ааттаах ойуун өлө...

(Көбөн тахсар.)

Абааны аймаҕа
Айманнын даҕаны,
Кэрэх мас кэнсигин,
Кэнэрдиитин сытын,
Бэкиһэ сытыйан,
Бэрсибэт эгилэр...
Аал уот обургу,
Аһырым элбэх...

(Кучугурэччи кулэр.)

ТУНАЛҒАННААХ НЬУУРДААХ ТУЙААРЫМА КУО
(норуот олонхотуттан)

КЭРИЭС

Таптыыр, ытыгылыыр доборум
Татыйаана Ойуунускай аатыгар
Тыл кэриэһэ
Тыыһнаах буолуоҕа.

П.Ойуунускай

ООННЬУУР ДЬОНО

Саха Саарыһ тойон.
Сабыйа Баай хотун.
Күн Дьырибинэ.
Туйаарыма Куо.
Ньургун Боотур.
Үрүг Уолап.
Уот Уһутаакы.
Кыыс Кыскыйдаан.
Симэхсин эмээхсин.
Дьэс эмэгэт.
Илбис кыһа.

Айыы бухатыырдар, абааһы бухатыырдар, уруу дьоно,
хампаччыт уолаттар, хампаччыт кыргыттар, дьизэлээх тойон,
дьизэлээх хотун, Олонхолоон оҕонньор.

ААН ТЫЛА

Саха балаҕана. Дьизэлээх хотун остуолун комуйан бүтэн эрэр.
Икки оҕо — уоллаах кыыс — үс атахтаах остуолга мас ынахта-
рын, мас аттарын тэлгэтэн эрэлэр. Ааттаах Олонхолоон оҕон-
ньор уга диэки оролго торуоскатыгар таһанан олорор. Баттаҕа хаар
маган буолбут. Дьизэлээх тойон, кэтэбиринн оронуттан туран,
уот иннигэр кэлэн олорор.

ДЪИЭЛЭЭХ ТОЙОН

Дъэ кырдыаҕас,
 Кырдыар сааспытыгар,
 Кэхтэр кэммитигэр,
 Көрсүспүччэ,
 Өлбүт өбүгэлэрбит
 Өлбөтөх идэлэрин,
 Аарыма кырдыаҕастарбыт
 Айан хаалларбыт тылларын
 Ахта-саныы сылдыахпытын, —
 “Олонголоон оҕонньор барахсан
 Олонголообута”, — диір гына, —
 Олонхолуу түһүөҥ дуу?

Олонголоон оҕонньор
 (Уот иннигэр кэлэн олорор.)

Ээ, сэгэриэм,
 Этиэххин эттэбин:
 Эһиилги дьыл баччатыгар эн биһикки
 Көрсөбүт эрэ, көрсүбэппит эрэ...
 Көмүс бизбэйдэрбиттэн, үтүө дьоннорбуттан
 Көҕөнө-гардына олоруом дуо?
 Күүһүм кыайарынан,
 Күөмэйбин көбүөхтэтэн,
 Өрөөбүт уоспун
 Өһүлэн,
 Хоммут уоспун
 Хоигнорон,
 Оҕолорбор-бизбэйдэрбэр
 Олонголоон да көрүүм...
 Олонголоон оҕонньор эрэйдээх
 Олонголообута эбээт диэн, баҕар,
 Өлбүгүм да кэннэ
 Өйдүү-саныы сылдыаххыт.

(Холтуунун ылан, тонсуйа-тонсуйа, сыллыр.)

Кыыс ийэтигэр сүүрэр, уол абатыгар кэлэр. Иккинэн: "Иэхэйбитин да иэхэйбитин... Олонхо истэбит дуо?!" — дэһэ-дэһэ, көтөхтөрө түһэллэр.

Дьиэлээх тойон
(улаханлык)

Ноо! Дьэ, хайдах этэй!

Олонхолоон обонньор
(Силлиир-сыынтыыр, куомэйин огостор,
баттабын имэринэр.)

Былыргы былдьаһыктаах дьылларым
Быралыйар быраман мындаатыгар,
Урукку охсуһуулаах дьылларым
Уларыйар улаба өттүгэр,
Алдьархайдаах аасыгыт дьылларым
Ангаарыйар анараа таһаатыгар,
Орто туруу дойду
Отут биэс биис ууһа,
Ол-бу улуус диэн,
Иннинэн сирэйдээххэ,
Ичээн этгээххэ,
Икки атахтаахха
Иһиллэ илигинэ;
Алдьархайдаах алараа дайды
Ап-Салбаныкы абалара-ийэлэрэ буолбут,
Арбабаһын бүрүммүтүнэн үөскээбит
Атара Кутурук Арсан Дуолай аймахтара,
Адабатын кэппитинэн торөөбүт
Ала Буурай Аан Дьааһын удьуордара —
Отут алта биис ууһа,
Ол-бу бииһин ууһа диэн,
Көхсүттэн тэһииннээх,
Көрбүөччү харахтаах
Күн-өркөн ууһугар
Аат аатганан
Ахтылла илигинэ;
Үөһээ үлүскэннээх үрдүк мэигийэ халлаан
Үөтүүлээх үрүт өгтүгэр үөскээбит,

Аныардаах алып-чаалай халлаан
 Алдбархайдаах аймахтарын ажалара-ийэлэрэ
буолбут
 Улуутуйар Улуу тойон уоѳан-хаан удьуордара,
 Уораан-аараан Хотун Куохгуйа
уйуһу-хаан улуустара —
 Ордоотуур отут тоѳус биистэрэ,
 Ол-бу бийһин ууһа диэн,
 Арѳаһыттан тэһииннээх,
 Аһыныгас санаалаах
 Айыы-хаан аймаѳар,
 Үөрбэ-чаѳаан тылларыгар
 Үөтүллэ илигинэ;
 Аѳыс хартыгастаах араѳас сабыдал халлаан
 Алгыстаах арѳаһын аллараа кырыытыгар,
 Үс хартыгастаах үүт манган халлаан
 Үрдүк кырыытыгар үктэллэнэн үөскээбит,
 Үкэр куйаас тыыннаах,
 Үрүн илгэ үктэллээх,
 Үс киис кыыл тириитэ
 Өллүргэлээх,
 Үрдүк нуоѳай бэргэһэлээх
 Үрүг Аар тойон күн-өркөн уустара,
 Айыга Сизэр хотун айыы-хаан аймахтара—
 Арѳаһыттан тэһииннээх,
 Арчылаах тыллаах
 Айыы-намыһын удаѳатгара,
 Кохсүттэн тэһииннээх,
 Көрбүөччү харахтаах
 Күн-дьөлльүт ойуутгара
 Баалара-суохтара
 Барѳалана илигинэ;
 Түөрт саха төрөөн,
 Түһээн көрө илигинэ,
 Үс саха үөскээн,
 Үөгүтэ иһиллэ илигинэ,
 Дьулусханнаах дьолуо манган халлаан
 Дьураатыттан тутулан турбута биллибэт,
 Сэтгэ дьэллигирэр илбис тэһииниттэн
 Ситимнэнэн күөгэйэ кошпүтэ көсгүбэт,

Үс күөгэйэр-күлүм сындыһытган
Үктэллэнэн үөскээбитэ биллибэт,
Үлүгэрдээх үс ньүкэн-үтүгэн
Үлүскэннээх үрүт өтгүнэн
Көй-сата салгынынан көтөбүллэн
Көтөр кыната көтүтэрэ көстүбэт,
Энэлгэннээх тойуктаах, ынчыктаах ырыалаах,
Эргийэр изччэбэ эргитэрэ биллибэт,
Улаҕата көстүбэт,
Угуоргута биллибэт,
Уорааннаах уораҕайдаах
Улуу байҕал уллуҕахтаах,
Оргуйа түллүбүт
Оруһуоллаах уулаах
Оһоллоох Одун байҕал
Огдолуйбат олбохтоох,
Сүллэр этин Һиригирдэммит,
Сүлүһүн-илбис дугуйдаммыт
Сүн байҕал түгэхтэммит,
Тунаах-былыт урсуннаах,
Тумарык-күдэн оргуйбут
Туустаах байҕал тулалаах,
Алдьархайдаах аан өлүү аарыктаммыт
Абалаах-аһы байҕал алыннаах,
Чэлгиэн-сата саатаабыт
Чэн-муус сиксиктээх,
Кыйыра-кырылы көппүт
Кыһыл кумах кырдайдаах,
Алтан от далбардаах
Араҕас туой буор ардайдаах,
Үрүн күдэн оргуйбут
Үллэр туран буор үрүттээх,
Сыралҕан куйаас сыламнаабыт
Сытар хайа сындыыстаах,
Будулҕан туман оргуйбут
Буор хайа модьоболоох,
Оллорута ойон тахсыбыт
Очуос таас хайа оройдоох,
Баттаатахха маталдьыйбат
Баараҕай таһаалаах,

Үктээтэххэ өбүлдүйбэт
 Үрдүк мындаалаах,
 Кэбизлээтэххэ кэйбэлдыйбэт
 Кэтит киэлилээх,
 Абыс иилээх-саҕалаах,
 Атааннаах-мөнгүөннээх,
 Алта киспэлээх,
 Айгыр-силик бэйэкэлээх,
 Араҕас айыы далбардаах,
 Алаҕаркаан-тэтэгэркээн
 Аан ийэ дайды диэн
 Ананан айылан,—
 Ойон тахсар күннээх,
 Охтон баранар мастаах,
 Уолан баранар уулаах,
 Уостан сүтэр уйгулаах
 Орто туруу дьабыл дойду диэн
 Оноһуллубута эбитэ үһү.

Сайынҥы сандал манан күнүм,
 Саабылаан батас изнин курдук,
 Сардангара ойон тахсар;
 Кыһынҥы кылбаа манан күнүм,
 Кыыбалаан батас кырыытын курдук,
 Кылбалдьыйа көтөн тахсар,
 Ох кырсын курдук оломноох
 Орто курбуу түһүлгэ дойдуга,
 Үрдүк, үөмэр өрөһөгүгэр,
 Үллэр көмүс буоругар,
 Араҕас туонатыгар,
 Алтан-ньээкэ далбарыгар,
 Сырдык-ыҕай киинигэр,
 Сылам-далбар быарыгар,
 Көрдөөх-нардаах
 Көмүс-көй киэлитигэр,

Тоҕус уон тоҕус
 Дуолан улуу үрэхтэрим
 Холбоһон-куугунаан киирбит
 Холборон манан хочолоох;
 Абыс уон абыс
 Аараҕай улуу үрэхтэрим

Айманан-айгыстан киирбит
 Аатырбыт-аарыгырбыт алаастаах;
 Сэттэ уон сэттэ
 Силбиктээх сирэм үрэхтэrim
 Сиэттиһэн-сириэдиһэн киирбит
 Унаар-мунаар урсуннаах
 Уһун-дураар хонуулаах;
 Тингэһэ ынах саҕа
 Дэриэспэ таас тибиилээх,
 Кунан оҕус саҕа
 Лочугурас таас буурҕалаах;
 Лачыгырыы тохто турар таастаах,
 Өрөкүйэ көтө турар
 Үрүн туой буордаах,
 Кыйыра көтө турар
 Кыһыл кумахтаах;
 Тулларытгаҕас хатырыктаах
 Томороон мастардаах
 Эргэнэ хара тылаах,
 Энээр халдыайылаах,
 Оройугар чуоччактаах
 Очуос таас булгунньактаах;
 Туруйа кыылым тоҕус хонугу мэлдьи
 Туораан тахсан тумулулар тохтооботох,
 Кырыылаах тумустаах, кылдьыылаах харахтаах,
 Кылбархай түүлээх, кынталдьыгас быһыылаах
 Кыталык кыылым кырыяа көтөн
 Кытыытын булбакка кынкыныы ытаабыт,
 Улаҕата-унуоргута биллибэт,
 Устата-туората көстүбэт,
 Унаар-мунаар урсуннаах,
 Уйаар-куйаар толоонноох;
 Торҕо-түргэ оттоох
 Томоон-имээн дойду,
 Хампа-түрбэ мастаах
 Хамаан-имээн дойду, —
 Сир киинэ буолан,
 Сириэдийбит-сишпит эбит,
 Дойду долгуруута буолан,
 Торолуйан тупсубут эбит.

Маннык бэйэкэлээх
Мааны мандардаах,
Түһэрбэккэ этгэххэ —
Түорт уон кос төгүрүмтэлээх,
Омуннаабакка этгэххэ —
Отуг көс усталаах,
Уорбакка этгэххэ —
Уон көс туоралаах,
Тобурах тохтооботох
Толомон манган ньуурдаах,
Хомурах хоммотох
Холборон манган хонуулаах,
Көтөн көрбөт
Көччөхтөөх,
Баран биэрбэт
Бараахтаах,
Өрөөн көрбөт
Өгөннөөх,
Хаары-хаһыгы билбэтэх,
Хагдарыйан көрбөтөх,
Күөбэл-нусхал бэйэлээх
Күөх отгоох-масгаах,
Күлүм-чабаан күннээх,
Самаан сайын саргылаабыт
Сандал маган дойдуга,—
Кири-куру киллэрбэтэх
Киэн Кыладыкы эбэ хотуигна,
Килбэчийэр киинигэр,
Чогдойор саалыгар,
Чонойор кэтэбэр,—
Тобус өргөстөөх
Толомон манган күн
Толоно киирдин диэн,
Тобус уолбан-чуолбан түннүктээх,
Отут уорбалаах
Обуй-бараан ордуу,
Күннүк сириэнэн
Күлүмүрдээн костөр
Когдой көмүс балабан,
Тобус бэчээтинэй сириэнэн

Тобуоруйан-туругуран,
 Тэлгэһэ мунунан
 Тэнийэн-тэлгэнэн,
 Үөлэһэ дьэрбэйэн,
 Үөскээн-үөдүйэн,
 Оноһулан-орчулан
 Олохсуйбут эбит...

Үллэ-түллэ турар
 Үрүн илгэ олохсуйбут,
 Улуу тунах туругурбут,
 Тобус толоһой сэлэ
 Тобуоруйан төрөлүйбут,
 Арыы чаллах тыа саҕа
 Араҕас чэчир анньыллыбыт,
 Чөһөрө чүөмнэ саҕа
 Диринг-далай түһүлгэ турбут.

Эттээх аты
 Иэччэх тэбэринэн
 Иэдьэгэй бадарааннаах,
 Сүүрүк аты
 Сүһүөх быһарынан
 Сүүмэх тураннаах,
 Күннэри-түүннэри
 Күөрэгэй чыычаах ыллаабыт,
 Көрдөөх-нардаах
 Көнүл-үтүө дойдуга —
 Үс саха төрдүн
 Үөскэтэргэ ыйыллыбыт,
 Түөрт саха төрдүн
 Төрөтөргө төлкөлөммүт,
 Саха төрдө буолбут
 Саха Саарын тойон,
 Сабыйа Баай хотун диэн,
 Баһа-атаҕа биллибэт
 Баараҕай-барҕа баайданан,
 Байан-гайан олохсуйтара эбитэ үһү.

Кинилэр диэтэх дьон,
 Киһи-сүөһү буолан,
 Аҕыс кыыс оҕо
 Анна буолан айыллыбыт,

Тоѳус уол оѳо
Тобоѳо буолан үөскээбит,
Тагас бүтэй
Талба-нарын
Тамана сандаарбыт,
Эт бүтэй
Эттэр-эриэккэс
Силиитэ дьалкыйан көстүбүт,
Сардангалаах халлаантан
Саппаҕырыа диэннэр,
Саарбаҕа саһыаран үөскэппит,
Килбиэннээх халлаантан
Киртийиэ диэннэр,
Киискэ кистээн ииппит,
Чабыл-күлүм курдук
Чараас-чараастык
Чапчылыйбыт,
Мичил-күлүм курдук
Миигэс-миигэстик
Мичилийбит,
Өркөн-төлөн курдук
Өгүрүк-төгүрүк көрбүт,
Долгун курдук, субуруйар
Тоѳус былас суһуохтаах,
Туналѳаннаах ньуурдаах
Туйаарыма Куо диэн,
 Көрүөхтэн көрө-сүөргү
Көмүс күөрэгэйдэрин,
Ахтыахтан алыс-наһаа
Алтан далбарайдарын
Үтүө аатыгар,
Үрдүк сураҕар —
Үс биис үтүөлэрэ,
Үнүү-багас үктэллээхтэрэ,
Өргөс-кылаан тыллаахтара,
Өлбөг-сүппэт бэйэлээхтэрэ;
Алдырхайдаах аллараа дайды
Анаарыйар ааттаахтара,
Аҕыс уон аҕыс
Аһар албастаахтара,

Хара күлүктээхтэрэ,
 Хааннаах айахтаахтара;
 Үлүгэрдээх үөһээ дойду
 Үлүскэннээх бэртэрэ,
 Тобус уон тобус
 Куотар кулабайдаахтара,
 Куодалаах санаалаахтара,
 Уһун илиилээхтэрэ,
 Уоруйах тарбахтаахтара;
 Оһоллоох орто туруу дойду
 Оройунан оонньообут
 Одьунаас бэртэрэ,
 "Өргөс диэн тугуй,
 Өлөр диэн хайдабый?" — диэн,
 Халыг тириилэрин хайыгтаран,
 Хара хааннарын тохторо сатаабыт
 Ураанхай бэртэрэ,
 Уһук туйгуннара —
 Ойох ылан бараары —
 Ол дойдуга
 Үс сылы мэдэи
 Үмүөрүһэн түмсүбүттэр эбит...

Дьиэлээх тойон
 Ноо!!! Дьэ хайдах этэй?!!

МАННАЙГЫ ООННЬУТА

Саха төрдө буолбут Саха Саарын тойон, Сабыйа Баай хотун икки-үс монгол ураһалара көстөллөр. Тобус сэргэ аннылыбыт сизэлээх сэлэ оҥоһуллубут, арабас чэчир аннылыбыт. Дириг далай түһүлгэ туру-гурбут. Оонньоу-көтүү улааппыт.

I КӨСТҮҮТЭ

Уолаттар, кыргыттар
 (сизттиһэн сылдьан)

Чэйинг-чэйинг, чэкийдээр!

Чэчир курдук тэнийэн,
Кытган курдук кыттыган,
Кырдал хонуу үрдүгэр,
Үрдүк-үөмэр ньууруттан,
Үллэр-мөнгөр буоруттан,
Көлүөһэли эргийэн,
Көтөн-мөнгөн биэриэххэ.
Торбо-түргэ тулалаах
Томоон-имээн дойдубут —
Сэттэ чэчир анныллан,
Сэлэ-тобой тугулан,
Уйгу-бийан баһынан
Улуу тунах салалан —
Дьоллоох ньуура тупсубут,
Дьолун дьолу тутуспут.
Унаар-мунаар урсуннаах,
Уйаар-куйаар толоонноох
Орто туруу дойдубут
Орой-гөбө саалыттан,
Сырдык-ыбай кииниттэн,
Сылам-далбар быарыттан
Тэтим-чэгиэн эрдэххэ
Тэйэн-тэбэн биэриэххэ...
Күлэр-тырым дьүһүннээх,
Күлүм-чабаан бэйэлээх
Туйаарыма барахсан,
Туспа дойду ньууругар,
Көбүө-көмүс буоругар
Көтөн-сүктэн бараахтаан,
Алтан-далбар чыычаахпыт,
Алгыс баһын тугустун!
Хампа-түрбэ хатыннаах
Хамаан-имээн дойдубут
Дьоллоох ньуурун үрдүттэн,
Тобой сэлэ иһиттэн,
Үрүг илгэ үрдүнэн,
Үөмэр-чүөмэр үктэнэн,
Ойон-көтөн биэриэххэ,
Оонньоон-күлэн иһиэххэ!

Уолаттар, кыргыттар дьизэрэнкэйдии-дьизэрэнкэйдии атах тэп-сэллэр. Онтон, иккилии-түөртүү буола-буола, чохчоохойдоон баран, ойон туран, кулун куллуруһан эрдэхтэринэ, дэриэспэ таас дэлбэритэ ыстаммытын курдук, тыас тыаһа дэлбэритэ барар да, уот күлүпүччүйэр, буруо оргуйар. Уолаттар, кыргыттар хаһытаһа-хаһытаһа сырсаллар.

II КӨСТҮҮТЭ

Уот иһиттэн, буруо ортотуттан үс хос тимир килиэ куйахтаах, тимир нангнаһын сэлээпэлээх, тимир олоччума этэрбэстээх, хахай тириитин хаалтыстаммыт, сотуун тириитин бүрүммүт, соботох харахтаах, балларыттыбыт-сылларыттыбыт сирэйдээх Уот Уһутаакы аданкысына түһэр.

Уот Уһутаакы

(өттук баттанар, халлаан аниһынан хантаигнаан көрөн кэбиһэ-кэбиһэ)

Ар-дьаалы! Аарт-татай!
 Алаатыгар, эминэ-туомуй!
 Адьархайдаах алараа дайдыттан,
 Үлүгэрдээх үс күлэр-ньүкэнтэн
 Үтүө ааккытыгар,
 Үрдүк сураххытыгар
 Үөлэскиг үүтүн өнөйбүтүм
 Үһүс сыла туолла эбээт...
 Эһиги бэйэлээхтэр
 Эппит тылгытын толорон,—
 Эмис-этиргэн бэйэкэм,
 Этирик түөстэнним,
 Суон-дуулаба бэйэкэм,
 Суолларга дылы буоллум...
 Халлаанныт сырдыгыттан
 Харабым харалбан буолла,
 Эккит-арыыгыт убаһаһыттан,
 Эчикийэ, ис ыарыы буоллум,
 Салгыгныт кураанабыттан
 Сахсайа хаттым быһыылаах...
 Үс саха төрдүн
 Үөскэтэргэ аналламмыт,

Түөрт саха төрдүн
Төрөтөргө төлкөлөммүт
Саха Саарын тойон кынныһах!
Сабыя Баай хотун кынныһах!
Суһуоҕа долгуйбут,
Субата туртайбыт,
Туналбаннаах ньуурдаах
Туйаарыма Куо кыыскытын,
Сыалаах сыллырыкпын,
Сыабайдыырым оҕотун,
Ньыгы-ньыгы ньыгыйыкпын,
Ньыкырдыырым оҕотун —
Сарсынны халлааным
Сардангата тахсыыта
Танара табатын курдук,
Таныннараран намылытангыт,
Сир симэбин курдук
Симээннит, сэнньэлитэннит,
Туналытан-чэмэлитэн,
Туттаран көрөөрүн эрэ...
Кэтэхэрбэр —
Кэтэҕим ыарыйда,
Көһүтэрбэр —
Көхсүм дьөлөрүйдэ.
Сарсынны халлааным
Сардангата тахсыытыгар
Хотун ойохпун,
Холоонноох доҕорбун
Туттарбат буоллаххытына,
Тугу хоргутуоххутуй!
Абыс иилээх-саҕалаах
Аан ийэ дайдыгытын,
Атыйахтаах уу курдук,
Атахпынан аймыабым,
Тоҕус тоҕойдоох
Толомон манан дойдугутун,
Тордуйалаах уу курдук,
Тоҕу кэһиэҕим;
Түннүккүтүнэн-үөлэскитинэн
Түптэни оргутуобум;

Барынгныыргытын
 Барыафым,
 Сүөдэннииргитин
 Сүтэриэфим;
 Уйаламмыт уоруккутун
 Уоттары умуруоруом,
 Күлэ-күлэ, күллэри таптайыам.
 Күнтэн сүтэриэм,
 Күдэн көтүтүөм!
 Хаа-ха-хаа!
 Хаа-ха-хаа!

Өттүгүнэн таһынан, чачыгыраччы күлэ-күлэ, умса холоруктаан, дэриэспэ таас курдук дэлби ыстанан, буруо бурбайар, уот субуруйар.

III КӨСТҮҮТЭ

Саха Саарын тойон тобус уол добуһуолланан, Сабыйа Баай хотун абыс кыыс арыаланан, ураһаттан тахсаннар, тобус сэргэ турбут, араҕас чэчир аннылыбыт тобой сэлэ ортотугар олбохторго оло-роллор. Дьон эрэ буоллаллар, киэн көбүстэрэ кыараабыт, уһун санаалара татыарыйбыт. Айыы бухатыырдара, ураанхай туйгуттара, санаалара түһэн, туох да саната суох обонньордоох эмээхсингэ сүгүрүс эрэ гыналар.

Саха Саарын тойон
(бар дьонун тула көрө-көрө)

Көр-бу... Көр-бу... Көр-бу...
 Көмүс бүөбэйдэриэм,
 Алтан далбарайдарыам!
 Аламай манган күммүт
 Алта дьиримниир тэһииниттэн,
 Арҕаһыттан тартаран үөскээбит
 Ахтар айыым аймаҕа,
 Албан ааппыт алдьанан;
 Күлүм-чаҕаан күммүт
 Күлэр-тырым быатыттан,
 Көхсүттэн тартаран үөскээбит

Көстөр күнүм аймаҕа,
 Үрдүк ааппыт алдьанан,
 Үгүө сурахпыт суураллан,—
 Көрдөр харахпыт дьүккэтин,
 Көтүрдэр тииспит билэтин —
 Тоҕус былас
 Долгуйар суһуохтаах,
 Туналҕаннаах ньуурдаах
 Туйаарыма Куо оҕобутун,
 Тойон-болуо сүрэхпитигтэн
 Тосту харбаан ыламмыт,
 Адьарай уолун айаҕар
 Анньан биэрэбит дуо?!
 Аһыныгас санаалаах
 Айыы-хаан аймаҕар
 Халын хахха буолуох
 Ханна баар буолуой?!

Улахан уоллара Күн Дьирибинэ бухатыыр, көмүс аалытын курдук үс хос үрүң көмүс куйахтаах киһи, сэлэ ортотугар киирэн, кырааскалаах уктаах кыырыктаах үнүүтүн таннары тайахтанан туран, сага сагарар.

Күн Дьирибинэ

Дьээ-буо! Дьээ-буо!
 Араҕастыйбыт астаах,
 Алтан-көмүс хоноруулаах,
 Айан төрөппүт
 Аар тойон аҕаккаам,
 Күрэгсийбит астаах,
 Күндү-көмүс ньуурдаах,
 Күнүм сырдыгын көрдөрбүт
 Күбэй хотун ийэккээм!
 Барыахха —
 Баҕана үүгэ баранна,
 Кэлиэххэ —
 Кэлии үүгэ буюлэннэ:
 Үөһээ боҕо
 Үөрэҕэстэннэ,

Аллараа бөҕө
 Аранастанна,
 Ураанхай бөҕө
 Урусхалланна.
 Көрдөр харахиыт дьүккэтин,
 Көтүрдэр тииспит билэтин,
 Туналҕаннаах ньуурдаах
 Туйаарыма Куо балтыбын
 Тангара табатын курдук
 Тангыннаран намылытын,
 Сир симэҕин курдук
 Симээн сэнньэлитин!
 Бото-болдьох туолла,
 Барар кэмэ буолла.
 Арҕаһыттан тэһииннээх
 Айыы-хаан аймаҕын
 Араҕаччылыырга анаммыт,
 Көхсүгтэн тэһииннээх
 Күн-өркөн ууһун
 Көмүскүүргэ ыйылыбыт,
 Дьулусханнаах дьолуо маган халлаан
 Дьураатыгар тура төрөөбүт,
 Дьулусхан субуйа сүүрүк
 Дьураа хара атгаах
 Дьулуруйар Ньургун Боотур обургу,
 Кини көмүскүөх этэ диэбиттэригэр,—
 Алдьархайдаах аллараа дайдыны,
 Агыйахтаах уу курдук,
 Аймаан тахсан баран,
 Үөһээ үрдүк-мэңгийэ халлаан
 Үөтүүлээх үрүт өттүгэр тахсан,
 Соҕуруу соххор-холорук халлаанга
 Соххор-содуомун онгорбута,
 Баһа-атаҕа биллибэт
 Балай-бардамын таһаарбыга
 Үс төгүрүк сүл буолла диэбиттэригэр,—
 Үс төгүл эккирэтэн корон бараммын,
 Кини бэйэлээх уһун чүөмчүтүн,
 Киэҕ хардыытын сишэккэ,
 Үсүһүн төннөн түспүтүм
 Үһүс күнэ буолла.

IV КӨСТҮҮТЭ

Күн Дьрибинэ бухатыыр, бөтөн, көксүн этитэр. Дьон сана-та: "Оо, үлүгэр эбит! Оо, сор эбит!" — дэхэллэр. Бу биризмэбэ кэнники ураһаттан уон икки тыһы кыталык курдук кындьа манган кыргызтар арыаллаан таһааран, Туналбаннаах ньуурдаах Туйаарыма Куону аҕалаах ийэтин икки ардыгар туруораллар. Оҕолоро барахсан — таһас бүтэй этэ сандааран, эт бүтэй силиитэ дьалкыйан, ньуура туналыйан, сирэйэ сандааран, көрөртөн кэрэ сүөргү үчүгэй бэйэкэтэ — бар дьонугар, чараас-чараастык чапчылыйан, миигэс-миигэстик мичилийэн сүгүрүс гынна.

Туйаарыма Куо

(Икки харабын уута, уруускай чөмчүүк курдук, мөлбөрүс гынна.)

Көр-бу... Көр-бу...
 Көрдөөх күнүм сырдыгын көрдөрбүт
 Күндү көмүс хонгоруулаах
 Күбэй хотун ийэккээм!
 Аламай манган күммүн көрдөрбүт
 Алтан-араҕас хонгоруулаах
 Аар тойон аҕаккаам!
 Сардаҕалаах халлаантан
 Саппабырыа диэннит,
 Саарбаҕа саһыарангыт,
 Саататан үөскэппиккит;
 Килбиэннээх халлаантан
 Киртийиэ диэннит,
 Киискэ кистээннит,
 Кичэйэн иишиккит —
 Алын өттө
 Абыс илии ардахтаммыт,
 Үрүт өттө үс илии түүнүктэммит
 Аллараа адьарай аймабын
 Адьархайдаах айаҕар
 Ананным буолбатаа?!
 Кимнээх буоламмын,
 Киэнэр кистээн,
 Киһи оҕоруой!

Сүрэбим долгуйдаба,
 Сүрүм-кутум хамсаатаба
 Сүрүккэтин нии оѳолоор!
 Куйахам күүрдэбэ,
 Куйута-хайыта тартаба
 Курулѳанын нии оѳолоор!
 Айылан үөскээбит
 Аан ийэ дайдым,
 Аламай манган күнүм,
 Алаһа бараан дьизм,
 Аалыы көмүс кыымнаах
 Аал-уотум — бука барыгыт,
 Быдан дьыларга
 Быралыйа бырастыыларын!
 Арѳаһыттан тэһииннээх,
 Аһыныгас санаалаах
 Айыы-хаан аймахтарым,
 Көхсүттэн тэһииннээх,
 Көмүскэс санаалаах
 Күн-айыы дьоннорум,
 Кыталык курдук
 Кытыан манган эдьийдэрим,
 Туруйа курдук
 Туруу-билэ убайдарым —
 Бука барыгыт,
 Быдан дьыларга
 Быралыйа бырастыыларын!

Туйаарыма Куо бар дьонугар үс төгүл эргитэн, сиргэ тийэ сүгүрүс ғынар. Бар дьоно ол аайы хардары сүгүрүс ғыналар. Уон икки кыыс, оѳолорун бууктаах сонун, бэргэһэтин устаннар, баттаҕын аҕыс салаа ғына суһуохтуулар, суһуобун аайы киистэ баайаллар. Түөс симэбин кэтэрдэллэр. Өттүк уонна кыабака симэхтээх куру кэтэрдэллэр. Симэхтэрин хоболоро, иилэбэстэрэ тыһаан кыгыһынылар, күн уотугар күлүмнүүлэр.

Туйаарыма Куо

Дьээ-буо... Дьээ-буо...
 Кылдыылаах харахтаах,

Кырыылаах тумустаах,
Кырааскалаах атахтаах,
Кынкыныыр куоластаах
Кыталыгым курдук
Кытыан манган эдьийдээр!
Сир симэбин курдук
Симээтигит да,
Тангара табатын курдук
Тангыннардыгыт да, —
Аллараа адьарай сирин
Алдырхайдаах аргыара аргыйдабына,
Хаардаах хаһына хаарыйдабына,
Хагдарыйа хатан, кубарыйа кууран,
Хаппыт хатын курдук,
Хагкыйа хатан түһүөбүм.
Арабас далбардаах,
Алабаркаан-тэтэгэркээн
Аан ийэ дайдым
Сирэм күөх кырсыгар
Силигилээн үөскээбит
Сиик-туман тыыннаах
Сир симэбэ барахсан
Ол оһоллоох улуу дьүөкэт дойду
Одурууннаах кырсыгар,
Муустаах болуо буоругар
Уот-буурба тыынын
Уйан тулуйуо диэтэххит дуо?
Си буолуохтаабар
Симээн хаалаххыт,
Кэриэс буоллун диэннит,
Киэргэтэн хаалаххыт.
Кимнээх буоламмын,
Киэнэр-куонгар кистээн,
Киһи онгоруо баарай?
Аай-аайбын! Ый-ыйбын!
Аанай-туонай абам эбит!

Сабыяа Баай хотун
(Харабын уутун соттор.)

Эрдын даа, биэбэйиэм!
Эрдын даа, көмүһүөм!
Ир суолгун
Ирдэппэт буолуохпут суоҕа,
Тон суолгун
Тордоппот буолуохпут суоҕа.
Көхсүттэн тэһииннээх,
Көмүскэс санаалаах
Күн уустара
Көмүскүөхтэрэ диэммин;
Арҕаһыттан тэһииннээх,
Аһыныгас сүрэхтээх
Айыы аймахтара
Аһыныахтара диэммин;
Илиэһэй уола
Илпитин да иһин,
Оҕом барахсан
Орто дойдутугар
Эргийиэҕэ диэммин,—
Эрэх-турах олоробун!

V КӨСТҮҮТЭ

Ханас диэкиттэн, күрдьэхтээх уоту өрө ыһан күдээриппитиһэн, тор-
бос сонноох, онһуунан барбыт, быата соһуллубут этэрбэстээх, икки
дьэс алтан ытарҕалаах, быччаччы көрбүт Симэхсин эмээхсин өрө
татыакаланан кэлэн, тыл быһаҕаһын этэн, сана быһаҕаһын сангаран,
өрө умайыктана түстэ. Дьон бука барылара, соһуйан, өрө көрө түстүлэр.

Симэхсин эмээхсин
(өттүгун охсуна-охсуна)

Алаатан-улаатан!
Аҕаккам оҕотоо!
Ийэккэм оҕотоо!
Истиэхпин — иһиттим,
Көрүөхпүн — көрдүм даа!

Көрөбүөт-көрбөккүөт:
 Киэһээнни халлааным
 Килбиэнэ диэбитим —
 Киһиччэй эбит даа,
 Сандаархай халлааным
 Сандала диэбитим —
 Сахаччай эбит даа!
 Үстээхэй быластаах
 Үөрбэйэр өттүктээх,
 Биэстээхэй быластаах
 Биэкэйэр бииллэрдээх,
 Үс үүт бүтэйи
 Үрдүнэн көстөөхтүүр
 Үрүмэччи манан аттаах
 Үрүн Уолан бухатыыр,
 Өгүрүк-төгүрүк үктэнэн,
 Өрөкүтэн-чөрөкүтэн, иһээхтиир.
 Аанһытын астарын!
 Аяхта тутгарын!
 Сүрэбим мөбүстэ,
 Сүһүөбүм хамнаата.
 Абытай-халахай!
 Айакка-дьойокко!
 Удьяабар —
 Ууларда...

Ытыһын таһынан, өрө эскирзэн иһэн, этэрбэһин быатыттан иһнэн, умса баран түһэн, атаба чороголоон, этэрбэһин быата изини таһы-йан салырбатта, күрдьэбэ, мүлчү ыстанан, сэлэ ортотугар түстэ.

Сабыяа Баай хотун

Эн эппэтэбинг буоллун —
 Иэйэхсит эттэбэ буоллун!..
 Кыталык курдук
 Кытыан маһан кыргыттар!
 Туруйа курдук
 Дохсун уолан уолатгар!
 Ити күтүр өстөөбү
 Икки харахтаах корбөт сиригэр

Илдэ охсон кэбининг —
 Омук үтүөтэ кэллэбинэ,
 Омос көрдөбүнэ,
 Одуулуу саныаҕа...
 Омук үтүөтэ иһэрэ буолуо!—
 Олбохто уура охсун,
 Тэһиннэ тутун,
 Дэбдиргэтэ бырабынг!

VI КӨСТҮҮТЭ

Сорох уолаттар, кыргыттар Симэхсин эмээксини үс-түүрт күрдэбинэн көтөбөн баралар. Алта кыыс айах тутар чороонно кымыс кутан, арыаллаан тураллар. Сорох уолаттар тэһин тута сырсаллар. Сорох уолаттар дэбдиргэ уураллар. Ат таныыта тардыргыыр, тыбыыран дырылатар. Баһыттан атабар диэри үс хос үрүг көмүс кутуу куйахтаах, унуохтаах көнөтө, дьүһүннээх үтүөтэ, кырдык даҕаны, бухатыыр босуоннаах, быһый быһыылаах киһи кэлэн, оҕонньордоох эмээксиннэ, уоллаах кыыска, бар дьонно үстэ сүгүрүс гынар. Бука барылара хоруйдаан сүгүрүс гынааларын кытта алта кыыс кэлэн, айах туталлар.

Үрүг Уолан

(Чороонноох кымыһы бииргэ айаҕар умса тутан кэбинэр.)

Дьиз-буо... Көр-бу... Көр-бу...
 Үс саханы үөскэтэн тэниттин диэннэр,
 Үөһээ дойдуттан үтүмэхтэнэн түспүт,
 Түүрт саханы төрөтөн элбэтэргэ
 Төлкөлөнөн ыйыллыбыт,
 Саха төрдө буоларга
 Саргыланан айыллыбыт
 Саха Саарын тойон,
 Сабыйа Баай хотун!
 Үрдүк ааккытыгар,
 Үтүө сураххытыгар,
 Тоҕус тоҕойдоох
 Толомон маҕан суолу
 Тобулан, кэлэн турабын;

Абыс адаардаах
Аартык ийэ хотуну
Арыйан, кэлэн турабын...
Кимтэн кииннээх, хантан хааннаах
Киһи кэлин буолла диэтэргит:
Атын алаас алгыстаах далбарыгар
Айыллан үөскээбит,
Туспа дойду дьоллоох туонатыгар
Туругуран олохсуйбут,—
Дьулусханнаах дьолоу манган халлаан
Дьураатыгар тура төрөөбүт,
Дьулусхан субуйа сүүрүк
Дьураа хара аттаах
Дьулуруйар Ньургун Боотур диэн
Үөһээ дойдуга
Үөрбэ быстан үөгүлээбит,
Аллараа дойдуга
Арбыйа онгостон айаатаабыт
Улуу бухатыыр
Убайдаах этим;
Абыс былас суһуохтаах
Айталыын Куо диэн
Аҕастаах этим;
Саха киһи көрөр
Сатыы манган халлаанын
Саргылаах далбарыгар дьайыгнаммыт
Үрдүк өрөһөгүгэр үөскээбит,
Үллэр бүүрүгэр олохсуйбут
Айына Сизэр тойон аҕалаах,
Айыы Нуоралдьын хотун ийэлээх,
Мүлүрүйбэт өргөстөөх
Мүлдьү Боҕо убайдаах;
Абыс халлаанна аатырбыт
Айыы Умсуур удабан аҕастаах —
Үс үүт күрүөнү үрдүнэн көстөр
Үрүмэччи манган аттаах
Үрүн Уолан бухатыыр диэн
Илэ бэйэбинэн кэлэн турабын.
Суол киһитэ
Сорукпун эттэхпинэ,

Айан киһитэ
 Амаан өспүн амалыйдахпына:
 Тобус уолун
 Тобоҕо буолан төрөөбүт,
 Аҕыс кыыһын
 Ардайа буолан айылыбыт,
 Тобус былас
 Долгуйар суһуохтаах,
 Туналбаннаах ньуурдаах
 Туйаарыма Куо диэн оҕобугун, —
 Кэргэнинэн
 Кэмчи буоламмын,
 Дьахтарынан
 Дьадыах буоламмын, —
 Хоойго сытар холоонноох добор,
 Хотун ойох кэпсэтэ кэлиим...
 Ахтар айыыһыптыт, эдьээн изэйэхсиппит
 Анаабыт анала оннук үһү...
 Үөһээ бөҕө
 Үтүрүйдэ диэнгит,
 Аллараа бөҕө
 Адабыйда диэнгит,
 Киһи гынар киһитэ буолабына,
 Киэнэр кистээтин диэнгит,
 Күлүмэх сырыылаах,
 Күүрээннээх айаннаах
 Күн Дьирибинэ бухатыыры ытаангыт:
 Үөһээ буоллаххына
 Үс илии намтаа,
 Аллараа буоллаххына
 Алта илии үрдээ, — диэн
 Ыгырбыт санабытын истэммин,
 Ыраах дойдуттан
 Ырыалаах ох курдук,
 Быдан дойдуттан
 Быыра ох курдук
 Быралыйан кэлиим.
 Бизэрэр-биэрбэт тылгытын
 Биллэрэ охсун эрэ.

(Үгүүтүгэр ойонон турар.)

Саха Саарын тойон

Ээ, сэгээр! Этиэххин эттэбин
 Эйиэхэ биэриминэ —
 Кимизэхэ биэриэхпитий?
 Киһи гынар киһигин
 Киэнгэр кистээ!
 Саргылаах саҥалаах,
 Сайаҕас санаалаах,
 Ойулгулаах күөмэйдээх,
 Олохтоох тылаах
 Оҕо киһи эбиккин.
 Ытык ыал
 Ыччата дэтэн,
 Төрүт ыал
 Төрүөбэ дэтэн,
 Тусна дойду
 Туйгуна дэтэн,
 Атын алаас
 Ааттааҕа дэтэн,
 Аатырдаххын аатырбыт эбиккин
 Кырдык даҕаны,
 Быыра ох курдук
 Быһый быһыылаах,
 Бөҕө мөссүөннээх,
 Бөдөн көрүҥнээх
 Киһи эбиккин.
 Ол эрэри,
 Оҕо киһи буолангын,
 Былыргы миигиттэн
 Быһыыгынан-тутуугунан,
 Сүүмэрдээн көрдөхпүнэ —
 Сүөм намыһах,
 Тура холоон көрдөхпүнэ —
 Тутум синньигэс эбиккин...

Сабыйа Баай хотун

Аа, аҕаккайбыт эрэйдээх,
 Аны-аныаха диэри,

Киһи кыбыстыах,
 Киһиргиирэ хаалбат эбээт!
 Быһыытын-таһаатын көрдөхпүнэ:
 Былыргы эйигиттэн,
 Сөмүйэбинэн холоотохпуна —
 Сүөмүнэн үрдүк бадахтаах,
 Тутумунан холоотохпуна —
 Туоратынан тутум ордук быһыылаах...
 Үгүстүк көстүбэт
 Үтүө киһи эбит!

Саха Саарын тойон
 (Торуоскатын күүрэнгэтэр.)

Аны-аныаха диэри
 Аччата сатыырын бараммат!
 Сирэй-харах аспыккын,
 Сирэ-мыына олорбуккун —
 Сирэйгин быһа охсуом ээ!

Сабыйа Баай хотун

Улуу күтүөр, тохтоо-болбой!
 Уорда-намырыя түс!
 Омук үтүөтэ баарына
 Ол-бу буола олорума.

(Урун Уоланна)

Дьэ, сэгэриэм, бэйэн көр:
 Туналбаннаах ньуурдаах
 Туйаарыма Куо диэн оҕобут
 Илэ бэйэтинэн
 Ити турар...
 Сүрэбинг сөбүлүүрү биллин;
 "Сөп" диэтэххинэ —
 Сөп буолуо,
 "Ээх" диэтэххинэ —
 Эйиэнэ буолуо...

Үрүн Уолан
*(Туйаарыма Куо диэки көрбүтүгэр
 Туйаарыма Куо "аһын" диэххэ айылаах көрөр.)*

Ээ, мин сөбүлээн турабын...

Сабыя Баай хотун

Көрдөр харахпыт дьүккэтэ буолбут,
 Көтүрдэр тииспит билэтэ буолбут
 Көмүс түөстээх күөрэгэйим оҕото,
 Аламай манан күнүм
 Атылыыта буолан көстүбүт
 Туналбаннаах ньуурдаах
 Туйаарыма Куо биэбэйиэм!
 Туспа дойду ньууругтан
 Туһааннаан кэлбит доборгор
 Тугу дииргин биллэр!
 Кистээбэккэ эттэххэ, —
 Киһи буолар кэскиллээх буолангын,
 Киһи килбиэннээбэ кэлэн,
 Киэнэр кистээри гынна быһыылаах;
 Ураанхай саха барахсан
 Улуу туйгуна,
 Өлөр-хаалар күнүгэр
 Өрүһүйэн ылан,
 Иэримэ дьизни иччилэтээри,
 Иитэр сүөһүнү күрүөлэтээри,
 Алаһа дьизни тэриннэрээри,
 Аал уотун отуннараары кэллэ быһыылаах.
 Ол эрэри, оҕом барахсан,
 Ойох барар киһи, бэйэн
 Сүрүн-кутун сөрүөстэрэ,
 Сүрэйин сөбүлүүрэ биллин.

Туйаарыма Куо

Айан үөскэппит
 Аар тойон аҕаккаам!
 Күн сырдыгын көрдөрбүт
 Күбэй хотун ийэккээм!

Алдырхайдаах адьарай аймабын
 Ардахтаах айабытган
 Абырыы кэлбит
 Ахтар-айыы оѳетутган
 Антах анныныам этэ дуо?
 Түрбүөннээх түптүр-үтүгэн
 Түөкүнүттэн төлөрүтэ кэлбит
 Туһааннаах доборбутган
 Туора хаамыам этэ дуо?
 Илиэһэй илиититтэн арааран,
 Иэримэ дьиэни иччилэтэн,
 Иитэр сүөһүнү күрүөлэтэн,
 Көндөй уоругар,
 Комүс уйатыгар,
 Киэнэр-куонгар кистээн,
 Киһи гынаарай диэммин,
 Үөрэ-көтө турабын.
 Үс бараа-хара күлүгэр
 Үгэн-сүктэн эрэбин...

(Үрүг Уолагга сугурус гынар.)

Үрүг Уолан
(Үөрэр, үгүүтүн өрө тутар.)

Көөр!!! Уруй-айхал!!!
 Көөр!!! Нарын-наскыл!!!

Дьон
(Хаһытаһа түһэллэр.)

Көөр!!! Уруй-айхал!!!
 Көөр!! Нарын-наскыл!!!

Саха Саарын тойон

Дьэ, сэгээр, күтүөг оѳо!
 Үс биис үрдүк ыйаахтарынан —
 Үөмэн тийибэт үрдүк сололоохтор,
 Үгүс киһи өлө, элбэх киһи эһиннэ,
 Ахса-аана биллибэт
 Алдырхай элбээтэ диэннэр,

Туналбаннаах ньуурдаах
Туйаарыма Куо кутун-сүрүн
Кыһыл көмүс сыабайга инэрэннэр,
Кылапачыйбыгынан кэлэн
Кырылаан ааһар гына
Ап-чарай ситимэр силбээннэр,
Абыс хартыгастаах халлаан
Аллараа өттүгэр ыйаабыттара;
Үс сыл иһигэр
Үлтү ытар киһи көстүбэтэбинэ,
Оҕоҕун, охсуһууга суох,
Ойох бизэрэн атаараар диэбиттэрэ.
Онон-аллараа дойду ааттаахтара,
Үөһээ дойду үлүскэннээхтэрэ,
Үүтэ-аана биллибэт
Үлүгэри тэрийбэккэ эрэ,
Сүгүнүнэн сүктүбэт
Сүдүөр дойду оҕолоро;
Аанһанан арахсыбат
Адьарай аймахтара буулуохтара.
Мүччүргэннээх күннэ
Мүлгүннээх дабыдалын
Дьоло-дьолуота биллин,
Кыһалбалаах сахха
Кырабы харабын
Көрүүтэ биллин;
Этингии ньиргийэр
Эрбэбин эрчимэ,
Таастыы лачыгырыыр,
Тарбабын талаана биллин!
Эдьээн изйэхсиккит
Эккитин-хаангытын эйэлээбитэ,
Хорон айыыгыт
Холбоһорго уурбута,—
Эдьээн изйэхситин
Эрбэххин эрчимнээтин,
Таалар айыыһытын
Тарбаххын талааннаатын!
Уруй-айхал буоллун!
Уруй-туску буоллун!

VII КӨСТҮҮТЭ

Хос быыс аһылар. Ыраах баҕайы таас хайа төбөлөрө кестөлөр. Ар-
 ҕаа хайа анныгар уон алта атахтаах араҥаска абааһы бухатыыра —
 Уот Уһутаакы өттүгэстии түһэн сытар. Улуу булгунньах саҕа ку-
 таа уоту оттон кэбиспит, алта кур обуһу таннары үөлэн, уотугар тула
 анньан кэбиспит. Илингилии соҕус туой-күрүн булгунньах кестөр,
 төбөгүтүн аҕыс салаалаах аар-дууп мас өрө үүнэн тахсыбыт. Ох саа-
 лаах диэн, чаачар саалаах диэн, муос саалаах диэн мунһустан ту-
 раллар эбит. Харахтара халлаан диэки. Аңар харахтаах, тобугуттан
 икки салаа атахтаах, тоҕонобуттан икки салаа илиилээх, тимир-ки-
 лиэ куйахтаах, тимир-нэнкэли сэлээппэлээх Абааһы уола күтүр ти-
 мир чаачар саанан атын сир диэки тиэрэ кыҥаан турдагына, биир
 Айыы бухатыыра кэлэн, муннугар, хантас гына түһүөр диэри,
 хокуоска биэрэр.

Абааһы уола
(Соһуйан саатын төлө таргар.)

Но... Татат-татат! Баһах!
 Тоҕус туруйа баһа тосту сытыйдын...

*(Саатын сиргэ бырабар, экириш-экириш,
 өттүгүн таһынар.)*

Бу буор дойду богдолоро,
 Бу күдэн-салгын көлдүүннэрэ!
 Көхсүгүт хаанын,
 Көнүс уутун курдук,
 Көнүрү сүүртэрбиккит итэҕэс буолан,
 Биһиги бэйэлээхтэри —
 Биэс тарбах мэнэгэйдээхтэри,
 Уон тарбах уунуулаахтары
 Утары көрөнгүт,
 Хааннаах хокуосканан
 Ханталдыгыта оонһуугут дуо?!
 Сип-сибилигин сиһин үөһүн
 Силбиктээх илибинэн
 Быһа харбааммын,
 Былчары тутаммын,

Тыиннаах ыгы,
Тыыгнын иһиллээтэбим...

(Адакыс-адакыс ойон кэлэр.)

Айыы бухатыыра
*(Халпарыттан тыс утулук саба бабаны
сулбу тардан ылар.)*

Диринг дойду
Дьирибинэ,
Түгэх дойду
Түөкүнэ,
Тохтоо-болбой эрэ!
Тобус туруйа баһа тостубата.
Кыһыл көмүс сыабай,
Кылапачыйбытынан,
Кырылыы туойан,
Түһэн иһэр,—
Түүлээх ытыскын тоһуйа обус!
Уо, дьэ, уол оҕо, эр киһи,
Уоттаах харах, уһун илии—
Хайдах сыыһыанг эбитэй:
Хайа ытан кээспиккин...

Абааһы уола
*(Өс киирбэх, ытыһын тоһуйбутунан хантас гынан,
үөрэн, алларасты түһэр.)*

Һа-Һа-Һаах...
Һа-Һа-Һаах...
Ол иһин даа —
Улахан тыас тыаһаабыта...

(Чулчуруйар.)

Айыы бухатыыра
*(Бабаны сирэйгэ пьалк гыпа бырабар уонна
соһуйбута буолар.)*

Пахай, пахай... атын күтүр...
Пал-пыл... баҗа-бахчас...

Дьон сангата
(кулэ-кулэ)

Үтүө да дьахтары
Үлтү ытан ылбыт...

Абааны уола, саатан, умса холоруктаан баран, сиритингилэктиир, сир, дэриэспэ тыаһын курдук, дэлби ыстанар да, кутаа өрө ыһылыбытынан дьөлө ыстанар. Абааны уола соҕотохто сулугур гынан хаалар.

VIII КӨСТҮҮТЭ

Үрүң Уолан, Саха Саарын эпититин быһыытынан, сыаҕай ыта барар. Үрүң көмүс куйаҕа күн уотугар өрө күлүмнүүр.

Үрүң Уолан
(унгүүтүн өрө тутан туран)

Буо-буо!!! Дьэ-буо!!!
Бу үөһээ үлүскэннээх халлаан
Ордоотуур отут тобус бийин уустара,
Орто туруу тумаан-имээн дойду
Оһоллоох отут биэс бийин уустара,
Аллараа адырай аймаҕын
Адырайдаах отут алта бийин уустара!
Үс үллэр-кирбии дойду
Үөмөн тийбэт үтүөлэрэ,
Тобус уон тобус
Куотар кубулуҕатгаахтара,
Кулахай-өлүү илбистээхтэрэ,
Абыс уон абыс
Аһар-былыт албастаахтара,
Үөһээ дойду
Үлүскэннээхтэрэ,
Аллараа дойду
Адырҕалаахтара,

Орто дойду
Одьунаастара! —
Дэри-дэхси истэн турун эрэ:
Көрөр икки кырабы хараххыт
Көрбүтүнэн сабылыннаба, эминэ-туомуй!
Тутгар илбистээх икки илиигит
Туттубутунан сарбылыннаба, эминэ-туомуй!
Бизс тарбаххыт
Бизриитэ мэлийбит эбит,
Уон тарбаххыт
Уунуута уурайбыт эбит,—
Бука барыгыт
Бу буор туруу дойдуттан,
Үөһээ суорумньулаахтар,
Үрдүк үлүскэннээх халлаанныгытар
Өрө көтөн кэбэлийин!
Аллараа суорумньулаахтар,
Алдьархайдаах аллараа дойдугутугар
Дьөлө дьуоҕарын!
Орто дойдуттан суорумньулаахтар,
Оһоллоох орто дойду
Усталаах-туоратынан
Удьяара устун!..
Кимтэн кииннээх
Ким-хайа кэлин диэтэргит,
Хантан хааннаах
Хайа-дьаалы даххаһыйдын диэтэргит:
Үөһээ үс хаттыгастаах
Үөмэл манан халлаан
Үрүт өггүгэр үөскээбит,
Сарпахтаах сатыы манан халлаан
Сабарай далбарыгар олохсуйбут
Айына Сизр тойон аҕалаах,
Айыы Нуоралдын хотун ийэлээх;
Тоҕус халлаан
Домньута буолбут,
Аҕыс халлаан
Арчыһыта буолбут
Айыы Умсуур удабан аҕастаах;
Мүлтүрүйбэт өргөстөөх

Мүлдү Бөбө убайдаах;
 Одун хаан онгоһуутунан
 Орто туруу дойдуга
 Олохсуйа киирбит,
 Дьулусханнаах дьолоу манан халлаан
 Дьураатыгар тура төрөөбүт,
 Дьулусхан субуйа сүүрүк
 Дьураа хара аттаах
 Дьулуруйар Ньургун Боотур убайдаах;
 Абыс былас суһуохтаах
 Айталыын Куо эдьийдээх, —
 Үс үүт бүтэи үрдүнэн көстөр
 Үрүмэччи манан аттаах
 Үрүн Уолан бухатыыр диэн,
 Суол-суол ахсын
 Суон сурахтаммыт,
 Сир-сир ахсын
 Сибизн буолан иһилибит,
 Аартык-аартык ахсын
 Албан ааттаммыт киһи,
 Илэ бэйэбинэн, чахчы дьүһүммүнэн,
 Илбис энгээрдэнэн, изнигийдим курдук...

Айыы дьонун саҕата

Көр эрэ...
 Чин саҕалаах,
 Дорҕоонноох тойуктаах,
 Толуу быһыылаах,
 Толбонноох ньуурдаах
 Айыы оҕото, аат ааттаан,
 Албан улкуйан, кэлбит ээ...
 Тулуйдабына да —
 Тулуйуох дьүһүннээх,
 Кыайдабына да —
 Кыайыах корүһүннээх,
 Сүгүнүнэн сүктүбэт
 Сүөл дойду оҕото,
 Аанньанан атаммат
 Атын алаас оҕото кэлбиг...

Абааһы уолаттара
(атын сипи көрө-көрө)

Аньыа-ньы — оболор...
 Алаатыгар — эминэ — туомуй...
 Аахтаха, кутургуйа эмиэ төрүттээх...
 Көрдөххө, харахха табыллыбат бэйэтэ —
 Көхсүгэр баппат күйгөөннээх,
 Туттахха, илиигэ биллибэт бэйэтэ—
 Тумсун тууһа сүрдээх.
 Уот Уһутаакы обургу
 Уонна уобара биллибэт,
 Биирдэ мэһиэстэрэ биллибэт.
 Биһиги убайбыт оҕонньор
 Оннооҕор буолуохтары
 Омуһахтаата. Эминэ — туомуй?!

*(Айахтарын саба туттан, өттүктэрин охсунан,
 ырдьас ғына-ғына, күлэн лаһыгыраталлар.)*

Үрүң Уолан
*(аңар атабынан тобуктаан олорон,
 муостаах саатын ылан, оноҕоһун уган, кыңгы-кыңгы)*

Көр-бу... Көр-бу...
 Көхсүттэн тэһииннээх,
 Көмүскэс санаалаах
 Күн-айыы оҕото,
 Арҕаһыттан тэһииннээх,
 Аһыныгас сүрэхтээх
 Айыы-хаан удьуора,
 Эдьээн изйэхсишин
 Эбэрдэлээн эрэбин,
 Ахтар айыыһылпын,
 Аат ааттаан,
 Амалыйан эрэбин...
 Окко түспүт
 Огоруубун толорон,
 Сиргэ түспүт
 Сэрэбизэйбин ситэрэн —

Хоойго сытыарар
 Холоонноох доборум,
 Хогун ойоҕум
 Кутун-сүрүн
 Кубулутан ингэрбит
 Кыһыл көмүс сыаҕайы
 Кыраҕы харахпынан
 Кыһаан эрэбин...
 Дьоллоох илии
 Дьолуота биллин!
 Эрчимнээх эрбэх
 Эбэрдэтэ биллин!
 Уруй-айхал буоллун!
 Уһун тускул буоллун!

Кыһыл көмүс бэрбээкэй собуруу халлаан түгэбиттэн кылапаччийбытынан дьиримнии сүүрэн эрдэбинэ, эрбэбин тыаһа, этинг этэрин курдук, өрө ньирилии түстэ. Оноҕос тыаһа өрө уһуугаата, сыаҕай тыаһа тас гына түстэ.

АЙЫ ДЬОНО
 (Хаһытаһа тунһэлэр.)

Уруй-уруй!
 Уруй-уруй!
 Саргы-дьаалы
 Салалынна...

Үрүн Уолан
 (Ойон туран, кыһыл көмүс бэрбээкэй агарын
 ытыһыгар тап гыһаран ылар.)

Уруй-айхал!
 Уруй-айхал!

IX КӨСТҮҮТЭ

Кыһыл көмүс сыаҕай анара, оноҕору кытта өрө ыстанан баран, дьиримнээбитинэн түһэн истэбинэ, арбаа халлаан анныттан үс салаа кутуруктаах Уот Садаҕа моҕой кыыл субуруйан кэлэн, айаҕар түһэрэн ылар да, буруо буолан, арбаа диэки субурус гынан хаалар

Абааһы уолаттара

Һэ-һээ... Ол иһин да!
 Биһиги оҕонньорбут —
 Бизс тарбах мэнэгэйдээбэ,
 Уон тарбах уунуулааҕа
 Уот Уһутаакы обургу —
 Хайдах халты харбатыа эбитэй?
 Хайаатар да, хаана суох
 Сүгүнүнэн сүктүбэт
 Сүдүөр ыал оҕото,
 Аанһанан аттаммат
 Амырыын ыал оҕото буолуохтаах...

Сорохторо

Алдьархай буолаары гынна...
 Ангарды харахпытыттан мэлийиэхпит —
 Хаххалаах сиргэ
 Халбарыйа охсуохха,
 Күлүктээх сиргэ
 Күрэнэ охсуохха...

Абааһы, айыы уолаттара бука барылара ол-бу диэки күөрэ-ланкы ойолор. Сорох күрүүр, сорох саһар.

Үрүн Уолан

(үнгүүтүн өрө туһуутунан дьилээхтэргэ кэлэн)

Самнан биэрбэт
 Саргы-дьаалым
 Салалынна курдук,
 Өлөн биэрбэт

Өрөгөй-дьяалым
 Үрдээтэ курдук.
 Тобус былас суһуохтаах,
 Туналбаннаах ньуурдаах
 Туйаарыма Куо доборбун
 Алгыс үрдүнэн
 Ажала охсун!
 Уруй үрдүнэн
 Ууна охсун!

Дь и э л э э х т э р
 (бука барылара)

Уруй-айхал!
 Уруй-айхал!

Сүгүрүйэ-сүгүрүйэ, Туйаарыма Куону сизтэн ажалан, илиитигэр туттараллар. Үрүң Уолан Туйаарыма Куону, кууһан ылан, ууруур-сыллыыр.

Ү р ү н У о л а н

Унаар-тунаар урсуннаах,
 Устата, туората кестүбэт
 Уһун-дураар хонуулаах
 Орто туруу дойду
 Оһуордаах ньууругар
 Сирим симэбэ
 Сириэдийэн тахсыбыт.
 Күөх сирэм
 Күлүмнүү убайбыт...
 Көрдөөх-нардаах
 Көмүс-бараан уйабытын
 Үөһээ дойдуттан
 Үргүөр үргүйбэтин,
 Аллараа дайдыттан
 Аргыар аргыйбатын,
 Орто дойдуттан
 Оһол таарыйбатын...

X КӨСТҮҮТЭ

Үрүг Уолан Туйаарыма Куону сизэппитинэн бастыг ураһа дизки ба-
ран эрдэбинэ, дэриэспэ таас дэлбэритэ ыстаммытын курдук, тыас
тыаһа дэлбэритэ ыстанар, уот күлүмнүүр, буруо оргуйар да, кыыс
сапгата часкыйар. Үрүг Уолан саната: "Үоо-татат! Бу тугуй?" — диир.
Уот Садаба моҕой, Туйаарыма Куону уонна Үрүг Уоланы эри-
йэ охсон, субурус гынар. Дьон саната: "Үуу-һуу... Бу туох үлүгэрэй?!
Үуу-һуу... Бу туох алдьархайай?!" — дэһэ-дэһэ, төттөрү-таары сыр-
саллар.

XI КӨСТҮҮТЭ

Күн Дьирибинэ

(Ортоку ураһаттан ойон тахсар.)

Араҕастыйбыт
Аар тойон аҕаккаам,
Күрэнсийбит
Күбэй хогун ийэккээм!
Быдан дьылларга
Быралыйа бырастыыларын!
Арҕаһыттан тэһииннээх
Айыы-хаан аймаҕын
Аһынарга аналлаах,
Көхсүтгэн тэһииннээх
Күн-өркөн ууһун
Көмүскүүргэ оҥоһуулаах,
Дьулусханнаах дьолоу манан халлаан
Дьураатыгар тура төрөөбүт,
Дьулусхан субуйа сүүрүк
Дьураа хара атгаах
Дьулуруйар Ньургун Боотур диэн
Бу буор туруу дойдуга
Буулаҕатын булларбагах
Бухатыыр киһиэхэ,
Уот Уһугаакыны
Уһун суолун ирдэтэ,
Тонг суолун тордото —

Тойон түнгүрбэр бардым.
 Өлбөт дьолбутун,
 Өрүттэр тускубутун
 Өрө көтөхтөр —
 Кини эрэ көтөбүөхтээх этэ,
 Кини эрэ өрүһүйүөхтээх этэ.

ИККИС ООННЬУТА

Аллараа дойду. Арбаа, собуруу өттүгэр Муус Кудулу байбал уотунан өрө кырбаһа олорор. Хайа саба муустар көстөллөр. Хоту, илин өттүгэр өһөх хаан курдук хайалар көстөллөр. Ханан да аана суох төптөгүрүк тимир-килиэ дьиз эргичийэ олорор. Үс салаалаах, тобус сиринэн бөкчөгөр тимир-тинсири сэргэбэ Уот Садаба кыыл, өрө эриллэн туран, Үрүн Уоланы уолугун үүтүнэн хаанын уулуу-уулуу, уотунан тыбыран салбанан кэбиһэр.

I КӨСТҮҮТЭ

Уот Садаба мөбөй өрө хаһыран, часкыа түһэр да, тыас тыаһа дэлбэритэ ыстанар, сэргэлээх кыыл үмтү ыстанан, Уот Уһутаакы бухатыыр илэ бэйэтинэн барыс гына түһэр.

Уот Уһутаакы
(Үрүн Уоланы тэбиэлиин-тэбиэлиин)

Аар-дьаалы!!! Аарт-татай!!!
 Алдьархайдаах Ап-Салбаныкы
 Аһаарыйар ааттааба буоламмын,
 Өһөргөйдөөх Өлүү-Чоркөчүөх
 Өлбөт өрөгөйдөөбө буоламмын,—
 Арбаһыттан тэһииннээх
 Айыы-хаан аймахтарын
 Атахпынан аамайдаан,
 Көхсүттэн тэһииннээх
 Көмүскэстээх күн ууһун
 Умса уураммын,
 Уодьуганнарын тардаммын,—
 Көтөн-сүүрэн,

Көтөбөн-сүгэн,
 Көнөн-тарайан,
 Кэниэрдээх кэрис бараан дойдубар
 Кэлбишпин көрөллөөр-көрбөттөөр!

(Үрүн Уоланна)

Үс үүт күрүөнү
 Үрдүнэн көстөр
 Үрүмэччи манан аттаах
 Үрүн Уолан, нойоон, богдоо!
 Күтүр өстөөх,
 Күөрт ытым,
 Күдэрик мойтоонум,
 Сылдьыйаны сылбырытарга
 Сыыдамнын дуо?
 Сутуруону сулбуруттарга
 Сууххайгын дуо? —
 Үтүө дьахтар үөскээтэ диэбитгэригэр
 Үстээбитгэн ыла үлэспитим,
 Алыс дьахтар айылынна диэбитгэригэр
 Алталаабыттан ыла анаммытым, —
 Былдыһа сылдыбыт буруйгар
 Бытырыыстаах мыаннарык быатын,
 Сүннүүгүн үүтгээн тураммын,
 Сүөрдэрэ оонньоом буолуо.
 Сыһы унуоргуттан
 Сырдаан көстөөхтүүр
 Ытык ыраас этигэр
 Ымсыыгар буолаайабын!
 Көрөр хараххын көрбөт оноруобум!
 Көр, ол — тойонун гизнэ — мизнэ буолар...

*(Уоһун саба туттан, өттүгүн охсунан,
 күлэн алларастыыр.)*

Үрүн Уолан
(Хабырына-хабырына, уһуутуур.)

Көр-даа-бу!!! Көр-даа-бу!!!
 Көстүбэт көлдүнэ,

Буор сирэй,
 Бурбалды сото
 Тумсун тууһун
 Туох истиэ баарай?
 Хааннаах айах,
 Хара түөкүн
 Хабарбатын хаадытын,
 Айабын абатын,
 Бэлэһин бэтэтин!
 Бэлэнныкпэр диэри
 Силбиктээх илиибинэн
 Сиһин үөһүн чиккэлдьиччи тардан,
 Сигиһэр күнүм кэлиэ баара дуо!
 Ытык ыал
 Ыччата эгим,
 Төрүт ыал
 Төрүүбэ эгим:
 Өлөрдөххүнэ-өһөрдөххүнэ,
 Өгүрээбэт өһү өрүкүтүөн буолуоҕа;
 Харыһыктаах хааны тохтоххуна,
 Хараабат алдьархайы ааннатыан буолуоҕа...
 Алдьархайдаах аллараа дайдыттан,
 Арбаҕастаах адырай аймаҕыттан
 Туоххунан алыс аатырбыккыный?
 Туоххунан ордук сурабырбыккыный?
 Эрэй-буруй элбии илигинэ
 Эйнэн кэпсэтиэх эрэ:
 Эн даҕаны,
 Эттэр-эппэтэр,
 Ытык ыал
 Ыамата,
 Төрүт ыал
 Төрүүбэ буолабын...
 Түтүм тэллэх,
 Түптэ кутурук,
 Сарыы тагалай,
 Сараһын эрбэбэй,
 Тыгырахтаах тыггылба,
 Тыһы хопчолбо,
 Кыттыый сарын,
 Кытаҕас тарбах,

Кыыс оҕо
 Кыскыйдаан Куо диэн
 Адьарай аймаҕар
 Алыс аатырбыт
 Аатгаах дьахтар балыстаах сурахтаабын; —
 Ол балтыгын
 Ойоҕум оннугар
 Ойох кулу миэхэ...
 Онон тупсуох...

Уот Уһутаакы
 (Өттүгун охсунан, оро котуоккэлиир.)

Аарт-татай!!! Алаатыгар-оҕолор!!!
 Айыы-хаан аймаҕыттан
 Аатырыаххын да аатырбыт
 Аллаах аххан эбиккин:
 Таллан таас оройбун
 Таба да таайдыҥ.
 Өйдөөх киһи барахсан диэн,
 Өлөн-өһөн биэриэн дуо!
 Дьэ, мин да балтым,
 Дьэс алтан курдук,
 Дьэбидийэн-дьиэгэнийэн,
 Тангалайа чангырбаан,
 Таннары кугааланан,
 Үс күлүктэнэн,
 Үтүөкэн дьахтар, нойоон!
 Сириэн суоҕа —
 Сирэйдээх үтүөтэ,
 Силээхтэ бэрдэ:
 Уураһыах диэтэххэ —
 Уон тугум уһун тумустаах,
 Тытыһыах диэтэххэ —
 Дыыбыр-даабыр тынырахтаах;
 Тобус улуу ойуун
 Тобугун унуоҕа
 Илин-кэлин кэбиһэрдээх
 Илбиргэсгээх симэхтээх;
 Абыс улуу удабан

Аллараа сынгаахтарын унгоѳа
 Кылырѳаабыт-халырѳаабыт
 Кылдыылаах симэхтээх;
 Сатыы күннүк сиртэн
 Саңдааран кестөөхтүүр
 Сараһын тириитэ сарапааннаах;
 Сэтгэ кэрэх тириитэ
 Сэгэй-халарык тэллэхтээх...
 Абыраныаг, найаан,—
 Алыс бэрт дьахтар...

Элбэх кэпсэтии суох буолла, эттэ да — сокуон буолла. Үрүң Уоланы кэлгизтии төлүтэ тарта, илиитин-атаѳын босхолоон кэбистэ. Айыы ки-
 нитэ, уһуутуу-уһуутуу, өрө тылланнаата, күүһэ-күдэбэ быстыбыт.
 Илиитэ-атаѳа хампапат гына көһүйбүт. Онон охсуһа-этиһэ барбата.

Үрүң Уолан
 (Хараѳа уоттанна.)

Чэй эрэ, кынныһах,
 Чэгиэн эппит сэймэктэнэ илигинэ,
 Көрдөрүөх буолбуккун
 Көрдөрө оѳус эрэ!
 Туттарыах буолбуккун
 Туттара иликкинэ;
 Биэриэх буолбуккун
 Биэрэ иликкинэ,—
 Кыратык даѳаны,
 Кынныһабым этэ диэммин,
 Дьизэлгин тэлэйэммин,
 Дьизэбэр киирэммин,—
 Биир тылы кэпсэтиэм суѳа,
 Биир хонугу хонуом суѳа,
 Тэрийиэх буолбуккун
 Тэрийэ охсуй эрэ!

Уот Уһутаакы
 (Умса холоруктаан уһуурэн чыскыһытар.)

Үстэ күлэн чычыгырыыр
 Үллэр-күдэн күлүктээх,

Түштэ кутурук,
Түрбүөн атах,
Түтүм тэллэх,
Кураанах куолай,
Куо чамчай,
Кыптыый сарын,
Кытыгырас оҕо
Кыыс Кыскыйдаан обургу!
Үөһээ буолларгын
Үс илии намтаа,
Аллараа буолларгын
Алта илии үрдээ!
Көхсүттэн тэһииннээх,
Көрбүөччү харахтаах
Күн-айыы күүстээбэ,
Арбаһыгтан тэһииннээх,
Алгыстаах тыллаах
Айыы-хаан ааттааба,
Тумаан-имээн урсуннаах
Туспа дойду тойоно,
Айаам-сайаам салгыннаах
Атын алаас аҕата,
Омук үтүөтэ
Ойох ыла кэллэ.
Кэлтэгэй мангаас,
Кэллэргин да — аҕалыам,
Кэлбэтэргин да — аҕалыам,
Кэлиминэ көр эрэ!
Балай мангаас,
Бардаргын да — биэриэм,
Барбатаргын да — биэриэм,
Барымына көр эрэ!
Сириксэн буола сылдыбыккын —
Сиргидэби, сиһинг үөһүттэн
Сиксийэ оонньоом буолуоҕа...

II КӨСТҮҮТЭ

Кулгаах сэргэбэ, истибэт буолуо дуо, этэн баран эбирийиэх иннинэ хоту халлаан түгэбиттэн хара мангаас суор таннары сурулаан түстэ, ол кэннэ дьизни эргийэн күлүккэ түһээт, тыас тыаһа дэлбэри-тэ ыстанна да, сараһын тириитэ сарапааннаах, сото унгоба симэх-тээх, сынаах унгоба кылдыылаах, орой унгоба туһахталаах, уон дьаа-ны хотуурун курдук дэгийэ-хара тынгырахтаах, харалаабыт анныы кур-дук дьойуо-хара тумустаах, сэттэ былас дьүөкэл-хара моонньун моой-турук курдук эриммит Кыыс Кыскыйдаан дьуодьас гына түстэ. Арбаа халлаан аннынан чарапчыланан көрдө, энин араастык хамна-нан, симэбин халырбатта.

Үрүң Уолан

(Мичик гына-гына, утары барар.)

Көр бу! Көр бу — доболлоор!
 Көрүө суохпун көрдүм...
 Онон-манан уһаан-кылгаан,
 Олус да үтүөкэн эбит...
 Харахпынан көрөммүн,
 Хайгы санааммын,
 Хайбахтаах хара быарым
 Хамсаатаба үһү;
 Нохголоох тойон-болуо сүрэбим
 Долгуйдаба үһү.
 Сирэ саныахпын —
 Сирэйдээх үтүөгэ,
 Силээхтэ бэрдэ,
 Кыыс оботтон
 Кылааннаах туйгуна эбит.
 Дьиз киһитэ гыныахха,
 Дьизкэллэн-куохаллан,
 Дьикти бэйэлээх эбит;
 Үлэһит гыныам диэтэххэ,
 Үрэллэн-бураллан,
 Үтүөкэн дьахтар эбит.
 Сүрэхтиин долгуйан,
 Сүһүөхтүүн хамнаан,
 Сөбүлүү санаатым.

Адъарайым кыһа,
 Аналлаах атаһыам!
 Сирэиггин-батаиггин,
 Сирэйбин кытардыма;
 Үүрэнгин-үөбэнгин,
 Үтүө ааптын алдыатыма!
 Үс бараа-хара күлүккэр
 Үнэн-сүктэн, сүөдэлдыйэн эрэбин,
 Сөбүлүүргүн-сөбүлээбэккин
 Биллэрэ тардый!

Кыыс Кыскыйдаан
(Үтүөмсүйэн, уодьас-аадьас гынар.)

Алаатан-улаатан!
 Айыыкам оҕото,
 Алыс да айманан эрэбин...
 Иэдээним-куудааным...
 Эргиэним-урбааным...
 Эйиэхэ тахсаары,
 Элбэҕи сирбитим:
 Кэниэрдээх халлааным
 Кэтэбэр үөскээбит
 Кэкэ Суорун аҕалаах,
 Хаһыра оонньообут
 Хараҥа Нүөрэддын ийэлээх
 Үс Күлүк Бэкийэ Суоруну
 Үүрээхтээн ыппытым;
 Буулаҕатын кэспитинэн үөскээбит
 Буор Маҕалай аҕалаах,
 Мунурун булларбатах
 Муннаах Суналыкы ийэлээх
 Мөдүүйэр Өтгүгү —
 Мөгүрүү Бөбөнү,
 Эйиэхэбэ бараары,
 Эмиэ да сирбитим;
 Кырыыстаах халлааным оҕотун
 Кырбыйа Боотуру,
 Ньаныардаах халлааным оҕотун
 Хаан Чабырҕай бухатыыры,

Өгөгөйдөөх халлааным оботун
Өхүктэй Суодуйа бухагыры,—
Эйиэхэбэ бараары,
Эмиэ да сирбитим...
Үрүнгэй субалаах
Үтүөкэн барахсан
Үөскээтэ диэхтээннэр,
Ороммор уордаян,
Охсуһар буолбутум;
Тэлгэхпэр тэһииккээн,
Тэһийэн сышпакка,
Тэбиэстэр буолбутум...
Кэлэргин кэтэһэн,
Кэлтэгэй буолбутум,
Томтордоох сирдэргэ
Тоһуйа сатааммын,
Токуччу хаппытым.
Иэбэлим-куобалым...
Иһилим-таһылым...
Кырдыга даһаны,
Кыбынан сытыахха,
Дьахтарган талыыкан
Дьахтар да буолабын,—
Дьаралыйа таптыабын...
Сүөһүнү көрөргө
Сүһүллүбүт эрэйдээхин:
Томторук кэтэриит
Торбоһум эрэйдээх,
Тобусчай хоммокко,
Толборук иннигэр
Торгойо тонгоро...
Астаахтыыр астарым,
Аһаахха тийбэккэ,
Абыра сытһиан,
Амтана тупсара...
Үгүһү көрбүтүм:
Үчүгэй эбиккин,—
Сүнһүлүүн доргуйан,
Сүһүөхгүүн дьалкыйан,
Сөбүлүү санаатым.

Обуйуктуур уостаргын
 Уураахтаан, сыллаахтаан,
 Уохтарбын харатыам.
 Алаатан-улаатан!!!
 Абысчай тарабай,
 Абыалай-быгыалай
 Уолаттар-кыргыттар
 Ууһаахтаа инилэр...

Чачыгыраччы күлэн баран, өттүгүн охсуммутунан эргиччийэн,
 дьуодьарыс гынар, киэргэлэ барыта бурал-халыр гыналар.

Уот Уһутаакы
(Иэзэс биэрэн, күлэн алларастыыр.)

Көр-даа-бу... Көстүбэт кыһа,
 Көрдөр харабын дьуккэтин,
 Көтүрдэр тийһинг билэтин
 Көрбүтүнэн мэлитэйэнгий?!

Кыыс Кыскыйдаан

Икки чонойор харабым
 Иккиэн, сүллүгэс үүтүн курдук,
 Онгойо уолахтарына —
 Оччоҕо эрэ куотуоҕа;
 Уон дэгийэ-хара тынырабым
 Уулан тобуннабына —
 Оччоҕо эрэ
 Улуунах устата уларыйыаҕа;
 Харалаабыт анныы курдук
 Хааннаах дьойуо-хара тумсум
 Ортотунан туура сыттыдабына —
 Оччоҕо эрэ мин бэйэлээхтэн
 Халты харбатан,
 Харыс хаамыаҕа.

Уот Уһутаакы
(балтын сирэйин тонсуйа-тонсуйа)

Үс үүт күрүөнү
 Үрдүнэн көстөр

Үрүмэччи манган атгаах
 Үрүн Уолан обургу
 Үөһээнэн көттөбүнэ, —
 Өбүрүйэн ылангын,
 Онолдуйа олорор
 Уолугун үүтүнэн
 Уһуктаах тумсугунан
 Тобулу охсонгун,
 Тойон болуо сүрэжин
 Тообурбаччы обороор;
 Аллараанан тимирдэбинэ,
 Албийан ылангын,
 Хантайар муос хабарбатын
 Хааннаах далай ытыскынан
 Хайа харбаангын,
 Хайбахтаах хара быарын
 Чуучугуруур туус тумскунан
 Чуубурбаччы эмэн көрөөр...
 Куоттар эрэ, хотуой, —
 Кулан алдырхай буолуоҕа...
 Дьулусханнаах дьолуо маган халлаан
 Дьураатыгар тура төрөөбүт,
 Дьулусхан субуйа сүүрүк
 Дьураа хара атгаах
 Дьулуруйар Ньургун Боотур обургу,
 Үрдүк ааппытын ааттаан,
 Үөлэспитин өңойөр күнэ
 Үтүрүйэн кэлиэбэ.
 Сүгүнүнэн сүктүбэт
 Сүдү ыал оҕото,
 Аанньанан аттаммат
 Айыы-хаан оҕото
 Адаҕыйа оонньоотобуна, —
 Сүннүбүтүн үүттээн,
 Сүрэхпитин булкуйан,
 Силбиктээх илиитинэн
 Сиспит үөһүн чиккэддьитэн,
 Уодьугаммытын тутан,
 Умса ууруоҕа.
 Дьэ, хотуой!

Дьэс издэс,
 Дьэбин сирэй,
 Хобуох эмэхэ,
 Хойуос тумус,
 Эппит тылбын умуннардын эрэ,
 Эккиттэн-хаангыттан иэстиэм буолуо:
 Үрүн үөнү
 Үллэннэтэ оонньоом,
 Баҕа бөбөнү
 Бахчанната көтүгүөм,
 Хомурдуос бөбөнү
 Хончонното сүүрдүөм...

(Күтүөтүгэр)

Дьэй эрэ, күтүөг оҕо,
 Дьэлик мэйиигэр,
 Тэппини көрбөт
 Тэбиэс сүрэххэр,
 Имэйг курдук,
 Инэрэн кэбис:
 Кэпсэтиини кэстэххинэ,
 Кэннигэр-иннигэр
 Кэнтиги тэриниэбин, —
 Үрүн тыыгытын
 Үстэ иһилиэбим;
 Кылгыарым тухары
 Кырбас эти,
 Кыырпах уңуоҕу
 Ханан даҕаны
 Хаалларым суоҕа;
 Таналайым диэки
 Тардынарым тухары
 Таммах да хааны
 Тааска-сиргэ
 Таммалатыам суоҕа.
 Күтүөттүү сытангың,
 Күрүүбүн диэнгиң,
 Күнгүтүтэн матаайагың,
 Тыһыгың бизэрбит,
 Тыыгыгың толуйбут

Тылгын кэһэннин,
 Ойох былдыһаннын, уорабын дизэннин,
 Ожо сааскар омуһахтана сылдыһайабын...

(Кэннинэн уодакыс гынар.)

Оһол-моһол төрдө буолбут
 Обуруктаах отут алта бийһин ууһун
 Умса ууран тураммын,
 Урууга-тарыыга аһыыр аспытын
 Була-тала,
 Бултуу бардым.
 Чугастаабы ыалларбын
 Чугдаарда туотарым буолуоҕа,
 Ыраахтаабы ыалларбын
 Ыйманыта ытатарым буолуоҕа.
 Бэрт өтгүлэрэ,
 Биэрэн биэрбэккэлэр,
 Үгүс өтгүлэрин
 Үөрэбэстиирим буолуоҕа.
 Төһо эрэ дьонум
 Төбөлөрө төкүнүйэр?!
 Хас эрэ аймабым
 Хааннара тохтор?!
 Хаарыан дьоннорум...
 Хаарыан аймахтарым...
 Оболоро, обус буолан,
 Ойох ылбытын биллэхтэрэ дии.

Өтгүгүн охсунар, уоһун саба туттар, күлэн лачыгыратар.

(Балтылаах күтүөтүгэр)

Күтүөт оҕобор,
 Күн-айы киһитигэр,
 Хаана суох
 Хаһаны,
 Былчархайа суох
 Быртаны
 Аҕалан-хайаан,
 Аһатаа инибин.

Кыыс оѳобор,
 Кылгык имэнмэр,
 Кураанах куртабын,
 Куурбут куолайын
 Тиирэ тэбэр;
 Тийһин-уоһун
 Ыстаатым ээ дэтэр,
 Ылланната оонньотор
 Интиир-силгэ бөбөнү
 Иннигэр-кэннигэр
 Иннэри анһан биэриэбим.

Инһэ дигэн баран, часкыйбытынан умса холоруктуур да, Уот Садаба буолан, хоту халлаан улабатын диэки субурус гынан хаалар.

III КӨСТҮҮТЭ

Үрүҥ Уолан
 (өрө уһуутуу-уһуутуу)

Көр-даа-бу!!! Көр-даа-бу!!!
 Көрөр харабым күлүмэр тэннээбим,
 Көтөр кынатым күдэбэр холобурдаабым,
 Көмүс далбарайым, күндү чыычаабым,
 Түтүм тэллэх,
 Түптэ кутурук,
 Кытаҕас тынырах,
 Кыыс оѳо Кыскыйдаан Куо!
 Өлөр-хаалар өһөгөйдөөх күммүт
 Өрө сабардаан кэллэ буолбаат?
 Убайын, Уот Уһутаакы обургу,
 Умса ууран, уодьугаммытын тутан,
 Иннибитин имнээн,
 Ибирдээх атахтаан;
 Кэннибитин кэмнээн,
 Кэлтэгэй ыйаахтаан,
 Кулугур кулгаахтаан,—
 Куһаҕанын хомуйтарар
 Кулут-чаҕар онортоору,—

Абыс иилээх-сабалаах,
 Алабаркаан тэтэгэркээн
 Аан ийэ дайдыбыт
 Алгыстаах алтан-арабас
 Дьогдьойор саалыгар,
 Дьоллоох туонатыгар
 Ыыппат санаатын
 Ылыммыт быһыылаах...
 Күрээммит дабаны,
 Күн сириҥ көрөрбүт биллибэт...
 Орто туруу дойдубутугар
 Олох олоббокко,
 Оҕо төрөппөккө,
 Сирэй-харах анныллан,
 Сылдыабым кэриэтэ,
 Холоонноох доборум,
 Хотун ойобум хотон иһигэр
 Кулут буолтун көрүөбүм кэриэтэ —
 Куһаҕан абыһабына, үчүгэй үксүнэ,—
 Өргөспөр үөлүллэн,
 Өлбүтүм ордук буолсу...

(Ойобор)

Эр-ойох да буоламмыт,
 Этиспит аныыбыт суоҕа,
 Холоонноох да доборум, хотун ойобум,
 Хоргуту хаалыма, бырастыый!

Өрө уһуутуу түһэн баран, кэннинэн өрө дьизэрэнкэйдии-дьизэрэнкэйдии, үнүүтүн сиргэ, бэйэтигэр өрө собус, тобулу саайан кэбиһэр. Кыыс Кыскыйдаан обургу, саҥа алайа түһэн баран, эрин үгүүтүн төлө охсон ылар.

Кыыс Кыскыйдаан
(айманар)

Эчикийэ-эчикийэ,
 Эрикэйим-оҕото!
 Айманнабыҥ сүрүккэтин,
 Аралдьыа түһээхтээ!

Иккилээхэй харабым
 Иччилээжин тухары
 Аналлаах атыырбын,
 Атастаах доборбун
 Өлөртөрүөм диэхэйдээн,
 Өйдөөбөккө турабын.
 Харалаабыт анньыны
 Хардарыта аспытты
 Дэгиэчэй тыгырабым
 Дэхсилэнэ илигинэ,
 Уотунан дуксуйар
 Уһуктаахай тумсукам
 Сарбылла илигинэ
 Самнардын көрбөгүм.

*(Күөх сизрэ уотунан оро кулупучүйэн
 түптэлэнэ-түптэлэнэ, холоруктаан ылар.)*

Иэдээнигим... куудааныным...
 Иһилигим-таһылым...
 Аар-дьаалы!!! Аарт-татай!!!
 Аанайым-туонайым!
 Умсубат соргулаах
 Уоттаахай Уһугаакы,
 Ким билбэт киһитэ буолаахтаан,
 Киэбирэн-киһиргээн туоллайар — оҕолоор?
 Үрэллибэт куйабын
 Үлгүрүтэ сынһаахтаан,
 Хаңасчай хоннобунан
 Хайаҕасчай бааһынан
 Силбиктээх илиинэн
 Сисгэрин үөстэрин
 Сиритэ харбаатар,—
 Сыгыган хааннара
 Сырдырҕаччы тэбэннэр,—
 Өрүтэ мэгийэн
 Өлөөхтөөн эрэрин,
 Көмүһүм оҕотоо,
 Корүөхпүт буолуоҕа.

Үрүн Уолан
(үөрбутэ буолар)

Көр-даа-бу!!! Кор-даа-бу!!!
 Көмүс түөстээх күөрэгэйим,
 Алтан түөстээх далбарайым,
 Аналлаах атаһым,
 Самнан түһэр сахха
 Самнан биэрбэт,
 Саргылаах сайаҕас санаалаах;
 Охтон түһэр күннэ
 Охтон биэрбэт,
 Үктэллээх үтүө тыллаах эбит —
 Үөрдэбим ини үһү.
 Тойон-болуо сүрэбим
 Долгуйбут күүһүтгэн
 Тумсугугтан өлөөрү гынным;
 Сүлүһүм убайан,
 Сүһүөбүм хамнаан,
 Тыыным кылгаан,
 Тыгыраххыттан өлөөрү гынным...

Ойоһун, моонһуттан эргитэ тардан, уураары гыммыта буолар,
 тумсуттан иһнэр.

Кыыс Кыскыйдаан
 (Хомойор, тыгырахтарын көрөр,
 тумсун туттунан көрөр.)

Аа, аныаны-алаатыгар...
 Адаарыһа таргараннар,
 Куустуһарга —
 Куһаҕан буолсулар,
 Сыстыһарга —
 Сытаныа суохтар...
 Тыыны харыстаһарга
 Тыгырахтаах эмиэ үчүгэй буолара,
 Тумустаах эмиэ туһалаах буолара.

Үрүн Уолан
(ойоун, эргитэ охсон, көрө-көрө)

Абыс иилээх-сабалаах,
Атааннаах-мөнгүннээх,
Алабардаан-тэтэгэркээн
Алтан арабас далбардаах
Аан ийэ дайдыбар
Айаннаан тийэр күммэр —
Уон дэгийэ-хара тыгырахтаах
Улуу күтүрү ойох ылбыт диэн,
Айыы-хаан аймахтара
Атыгыры көрүөхтэрэ дуо?
Уотгаах харахтаах, уһуктаах тумустаах
Уордаах уот-курбалдыны ойох ылбыт диэн,
Күн-өркөн улуустара
Күөмчүлүү көрүөхтэрэ дуо?

(Санньыйбыта буолар.)

Кыыс Кыскыйдаан

Аа-аньыаны!!! Алаата — оҕолор!!!
Аата, айманыах сир бараннаҕа!
Тыгырахтаах диэннэр,
Тылга-өскө сылдыах кэриэтин;
Тумустаах диэннэр,
Туора көрүллүөх кэриэтин,—
Саныахха эрэ кэрэх,—
Сарбийан кэбиһиэххэ,
Тумус буоллар —
Туура сытыйдын!
Тыгырах буоллар —
Тыра сытыйдын!
Улахан сиэтин! —
Уураспакка сылдыахпыт дуо!

Бокуойа суох эрин сиэтэн идьэн, сымара-хара тааска
илиитин уурбахтыыр, тумсун сыһыарбахтыыр.

Үрүң Уолан

(Болотун кэннигэр туттубута буолар.)

Хайа, добоор,
Халты туттаммыт,
Хааныг тохтон,
Өрөһүйтэрбэккэ эрэ,
Өлөн хаалаайангый?

Кыыс Кыскыйдаан
(Эрин тарган ылар.)

Сангарба-сангарба,
Сарбый-сарбый!

*(Тааска тыгырахтарын тыытыгыратар уонна
тыгырахтарын ортотунан ыйа-ыйа)*

Саманан сарбый!
Санааба-онообо ылларыма,
Уордаах Дьөһөгөйтөн
Уоран-талаан киллэрбит
Өлбөт-мөңө уута
Өрүһүйээ ини, оболор.
Өлөөрү гыннахпына,
Тыһы кырынаас буолагың,
Тырыбынайан тийэнгиң,
Муус суорун уорук
Муналы-дьэллик кунуһугтан
Мултуйа үүнэн тахсыбыт,
Тиэрэ эриллэн турар
Тинсири-тимири тиит
Хоту өттүгэр баар
Хороон устун,
Таннары сүүрэн киирдэххинэ:
Киис кэтэбин унуобар
Өлбөт-мөңө уута
Өрө күлүмнээн көстүөбү;
Агар өттүгэр
Арбахтаах эһэ кэтэбин унуобар

Өлөр-өлүү ууга
 Өлбөөдүйэ көбөрөн көстүөбэ.
 Омурдун мунунан
 Оборон тахсангын,
 Икки-үс таммабы
 Ибиирдэргин эрэ —
 Илэ бэйэбинэн тура охсуобум.

Үрүң Уолан

Илбис кыһа эдьийим,
 Илиибэр имэҥнэ киллэрэн кулу!
 Оһол уола убайым,
 Охсуубар оһолло киллэрэн абыраа!..
 Хоргус, куһаҕан киһи,
 Хотун ойох ньуурун тупсаран,
 Тумус туурарым
 Туһаайда быһыылаах...

Уһун сула-турба батаһын сулбу охсон ылан, Кыыс Кыскыйдаан икки илиитин сымара-хара тааска кэккэлэччи тутан биэрбитин, "һук!" диэ-битинэн, бэгэччэктеринэн лэп гына быһа охсон кэбистэ.

Кыыс Кыскыйдаан
(Сарылыы түһэр.)

Аа-а... абытай-халахай!!!
 Аа-а... абытай-адьархай!!!
 Өллүүм... Өллүүм...

(Өлбүтэ буолан, тааска тиэрэ баран түһэр.)

Үрүң Уолан
(Куттаммыта буолар.)

Һуу! Бу туох үлүгэрин онордум?
 Һуу! Бу туох адьархайын таһаардым?
 Хаарыан доборбун,
 Халты туггаммын,
 Өлөрөн кэбистим дуу?

Өлбүт доборбуттан хаалыам кэриэтэ —
Өргөстөөх үгүүбэр өтөрү түстэбим...

*(Батыйатын ылан, быарыгар тирээн, өтөрү түһээри
гыммыта буолар. Ойоҕо, ойон туран, батыйатын
туура тэбэн кэбиһэр.)*

Кыыс Кыскыйдаан
(Кулэн аларастыыр.)

Аата — оҕолор,
Айманыах сир бараннаҕа?!
Өлбүтү-алдыаммыты,
Өргөскө өтөрү түһэн,
Өрүһүйэр баҕайы дуо?

*(Икки илиштин салаан салапыс гыннарбыта —
мултуччу оһон хаалалар.)*

Эңкилэ суох —
Эриэккэс буолбут...

Үрүң Уолан
(Үөһэ тыыммыта буолар.)

Өлөрдүм диэммин,
Өйбүттэн табыстым ээ.
Тумсугун тууруо суохпун,
Тутгарым холоуна бэрт.

Кыыс Кыскыйдаан
Алаата — оҕолор...
Аньыаны — оҕолор...
Эр киһи буолан барангың,
Эгин-араас буолапгың?
Санардыам суоҕа —
Сарбый-сарбый!

(Тумсунап тааһы чуур-чаар сотор.)

Үрүг Уолан

Кыайбат суолбар
Кыһайдын даҕаны...
Өлбөт-мөнгө уута
Өрүһүйээ нии— оҕолоор!

*(Кэннинэн тэйбэхтээн баран, өрө дьизрэнкэйдээн кэлэн,
уһун сула турба батаһынан ойобун моонньоох-баһын
лап ғыша быһа охсон кэбиһэр.)*

IV КӨСТҮҮТЭ

Үрүг Уолан

Көр-даа-бу!!! Көр-даа-бу!!!
Көхсүгтэн тэһииннээх
Күн-өркөн улуустара,
Күөмчүлэнэн сыдыаммыт;
Арбаһыттан тэһииннээх
Айыы-хаан аймахтара,
Атабастанан сыдыаммыт,—
Самнан биэрбэт саргыбыт
Салалан эрээhtiир.
Уордаах Дьөһөгөйтөн
Уоран-талаан киллэрбит
Өлбөт-мөнгөбүт уутунан
Өрөгөй-төлөн күүстэнэммин;
Аныардаах алааскытын,
Атһахтаах уу курдук, аймааммын,
Түүнүктээх ньүкэн-буурай сиргитин
Түннэри эргитэн тураммын,—
Аламай манган күннээх,
Араҕас-далбар эркиннээх
Орто туруу дойдум
Охсор-мөнгөр күөнүттэн
Уот Уһугаакы обургу
Уоран-талаан киллэрбит
Туналбаннаах ньуурдаах
Туйаарыма Куо доҕорбун

Өгөгөйдөөх өлүү айабыттан
Өрө көбүтэн таһаарыам!

V КӨСТҮҮТЭ

Иннэ дигэн баран, дьиз дигки баран истэбинэ — суос-соботохто тыас тыаһа дэлби ыстанар да, Уот Садаба мобой кыыл биридэ эрийэ охсон ылар, үөһэ эргичитэн-эргичитэн баран, соботохто тааска дэлби бырабар уонна, уолугун үүтүн устун тылын батары биэрэн, хаанын супту оборон ылар.

Уот Садаба мобой

Аарт-дьаалы!!! Аарт-татай!!!
 Арбаһыттан тэһииннээх
 Айыы-хаан аймахтара,
 Көхсүтгэн тэһииннээх
 Көмүскэстээх күн-айыы дьонноро
 Көпшөйбүттэрин тухары
 Күтүр акаары,
 Саллайбыттарын тухары
 Салан акаары,—
 Буйаката-дайаката,—
 Буолаллар да эбит.
 Үрүң бөлөнөххө
 Үөскээтэхпит буоланнар,
 Уу тунаахха
 Улааттахпыт буоланнар,
 Санаалара күүһүн!
 Сангалара чабаанын!
 Ол гынан баран,
 Орто дойду оҕолоро
 Дук гыннахха —
 Тутуохха тийбэттэр,
 Дап гыннахха —
 Таарыйыахха тийбэттэр.
 Мунгурун буларбатах
 Муус Кудулу байбал иччитэ буолбут
 Уот Уһугаакы улуу дьаалыттан,
 Уон тарбаһын иһиттэн,

Халты харбатан,
 Хаанынан ытатан,
 Туналбаннаах ньуурдаах
 Туйаарыма Куо барахсаны
 Былдьаан-талаан бараары,
 Бысталанан эрдэктэрин көр эрэ!

(Кулэн лучугурэтэр.)

Үрүң Уолан

(Тыын киллэрэн, өрө уһуутуур.)

Өлөн көрөн,
 Өлөрү биллэбим...
 Дьулусханнаах дьолоу манган халлаан
 Дьураатыгар тура төрөөбүт,
 Дьулусхан субуйа сүүрүк
 Дьураа хара аттаах
 Дьулуруйар Ньургун Боотур убайым!
 Тон суолбун
 Тордоонгун,
 Ир суолбун
 Ирдээнгин,
 Адьарай уолун айабыттан
 Абырыан баара дуо?!
 Күөх-унаар урсуннаах,
 Күөгэл-нусхал оттоох,
 Алгыстаах алааһым,
 Алаһа бараан дьизэм,
 Аал уотум— бука барыгыт,
 Быдан дьыларга
 Быралыйа бырастыыларыг!
 Айан үөскэспит
 Аар тойон аҕаккам,
 Күн сырдыгын көрдөрбүт
 Күбэй хотун ийэккэм,
 Абыс былас суһуохтаах
 Айталыын Куо эдьийим,
 Тойон убайым, Ньургун Боотур,
 Быдан дьыларга
 Быралыйа бырастыыларыг!

Тобус былас суһоохтаах,
 Туналбаннаах ньуурдаах
 Туйаарыма Куо доборум,
 Быдан дьылларга
 Быралыйа бырастыы!

(Абааһы уолугар)

Кэннибэр хаалар
 Кэриэс тылбын
 Кэпсээн бүтгүм —
 Сизэн буоллар,
 Сии тардый!
 Өлөрүөҥ буоллар,
 Өлөрө охсуй!

Уот Садаба мөбөй
(Кулэн лачыгыратар.)

Тосту сытый! Тойон убайдаах буола-буола!
 Тосту сытый! Туйаарыма Куо добордоох буола-буола!
 Тохтуонг ээ: Туйаарыма Куо — мизэнэ!
 Эмиэ, киһи буолан,
 Этэр тыллаах,
 Кэннигэр хаалардаах,
 Кэриэс тыллаах...

VI КӨСТҮҮТЭ

Үөһэ диэкиттэн туох да холобура суох улахан тыас таннары курулаан түһэр. Тобус холорук добуһуоллаах, абыс сата аргыстаах, сүллэр этинг ньиргирдээх, сааллар чабылбан дапсырдаах ат атабын тыаһа үөһэ дьөлөрү-үтүгэн аартык айабар иһиллэр. Онтон күөх уоттар таннары субурунгнаап түһэллэр да — үс кырыылаах үнгүү кэлэн, күөх уотунан кутааламмытынан, хорос гыһа түһэр. Уот Садаба мөбөй кутаа уотунан үнгүү диэки өрө уһуутуур. Дэриэспэ таас дэлби ыстанарыи курдук тыас дэлбэритэ ыстанар да — Ньургун Боотур илэ бэйэтигэн норүс гыһа түһэр. Комүс аалынытын курдук үс хос дыгдалдыгыс куйаба күөх уотунан сырдыргыырга дылы буолар, хараба уоттанар.

Ньургун Боотур

(Батыйатынан тайахтанан, унгуутун оро тунпугунан
Уот Сагаба могой гизки барар.)

Көр-даа-бу!!! Көр-даа-бу!!!
 Көхсүгтэн тэһииннээх
 Күн-айыы улууһун
 Күөмчүлээбит үһүгүн, нойоон!
 Арбаһыттан тэһииннээх
 Айыы хаан аймахтарын
 Атабаастаабыт үһүгүн, нойоон?
 Күн-айыы улууһун
 Күөмчүлээбит буруйгар,
 Күлэ-күлэ, күлгүн таптайыабым;
 Айыы-хаан аймағын
 Атабаастаабыт аньыыгар,—
 Аал уоккун умуруоран,
 Алаһа дьизэбин алдытан,
 Аан ийэ дайдыгын,
 Атыйахтаах уу курдук,
 Атахпынан аамайдыам.
 Сүгүнүнэн сүктүбэт
 Сүдү ыал оҕото,
 Сүөл дойдуттан
 Сүгүллэн кэлим;
 Аанньанан аттаммат
 Айыы-хаан оҕото,
 Тэҥил дойдуттан
 Тэҥнээбин кэлим.
 Буор сирэй,
 Бурбалды сото,
 Хааннаах айах,
 Хара түөкүн!
 Көрдөр харабым дьүккэтин,
 Көтүрдэр тийһим билэтин,
 Соҕотох инибин,
 Сордоон-муннаан,
 Халыҥ тириитин хайытангыҥ,
 Харьыһыктаах хаанын тохпуккун,—
 Сип-сибилигин сиһиҥ үөһүн

Силбиктээх илиибинэн быһа харбааммын,
Тымыргын баттыабым,
Тыынгын иһиллиэбим...

Иннэ диэн баран, кэнинэн өрө дьизэрэнкэйдээн, үгүүтүнэн өтөрү түһэри гынан эрдэбинэ, тыас дэлби ыстанар да — Уот Садаба моҕой соҕотохто эриллэ түһэр. Ньургун Боотур, өрө тыылан чичигинии түһэн баран, хаһытаабытынан, сымара-хара тааска ит-тэнэ түһэр. Уот Садаба моҕой часкыйбыгынан төлө барар да — сүтэн хаалар. Утаакы соҕус буолар да, сир анныттан тыас өрө курулуур. Ньургун Боотур туора ыстанарын кытта, үс кырыылаах кутаа уот үгүү уһулу ойон тахсар. Онтон тыас дэлби ыстанар да — Уот Уһутаакы бухатыыр илэ бэйэтинэн барыс гына түһэр.

Уот Уһутаакы
(Абарыабынан абарбыт.)

Аар-дьаалы! Аарт-татай!
Арҕаһыттан тэһииннээх
Айыы-хаан аймабыттан
Абыс уон абыс
Ааһар албастаабы,
Тоҕус уон тоҕус
Куотар кубулҕаттаабы,
Кулан-дъэмлик дъайдаабы
Үс аан дойду
Үрдүк мындаатыгар
Көрсүөм дии санаабатабым —
Көрсөр күннээх эбишпин ээ...
Абыс иилээх-саҕалаах
Аан ийэ дайдым
Аллараа-үөһээ өтгүнэн
Албан аатын,
Атыыр оҕус буолан,
Адаардаах абыс аартыкка
Айаатаан лагкынаабыгга,
Алдьархайдаах аллараа дайды
Атыйатынан айдааран ааспыта;
Үөмэн тийибэт
Үрдүк сурабын

Томоон-имээн дойдун
 Тоёойдоох тобус суолун төрдүгэр,
 Алталаах атыыр сылгы буолан,
 Абыс тарабай дьааны үрдүнэн
 Кистээн дырылаппыта
 Кинкиниир киэн халлаан
 Кэтэбинэн кинкинээн ааспыта...
 Дьэ, нойоон, боҕдо,
 Дьэлик-тэбиэс санаабын
 Намтатгабына —
 Намтатыах,
 Тэҕил дойдуттан
 Тэннээххэр,
 Хол дойдуттан
 Холооннооххор,
 Түптүр-үтүгэн түрбүөннээбэр
 Түбэстэбин буолаахтыа буолуо...
 Сүннүм үүтгэнэ илигинэ
 Сүгүнүнэн сүгүннэриэм суоҕа,
 Абыс мүһэм арагастана илигинэ
 Аанньанан аттаннарыам суоҕа.
 Халыг тириим хайдан,
 Хара хааным тохтон,
 Уһун уңуоҕум урусхалланан
 Умса түһэ иликпинэ, —
 Ньыгы-ньыгы ньыгыйыкпын,
 Ньыккырдыырым оҕотун,
 Туналбаннаах ньуурдаах
 Туйаарыма Куо барахсаны,
 Биэстэ сыллыыр
 Биэбэйигим оҕотун
 Биэрэрим аата суох.

Ньургун Боотур

(Өйгөппөккө мунугар хокуоска биэрэн сыһыас гыннарар.)

Мэ, маны биэстэ сыллаа!

Уот Уһутаакы, өрө хаһыгыраап, часкыйа түһэн барап хааннаах
 уот-кыдаайы болотунан охсоп кууһуннарар да — Ньургун Боо-

тур аһара охсон биэрэр уонна хардары охсор. Абааһы уола эмиз аһаран биэрэр. Ол кэнниттэн, кэннилэринэн өрө дьизэрэнкэйдээн тэйсэ-тэйсэ, үгүүлэринэн, аһарса аһарса, өтөрүтэ түсүһэн, тула холоруктуулар.

УҺУС ООННЬУУТА

Уот Уһутаакы дьизтин иһэ. Дьиз оройуттан хабарба кэрдиинин курдук тимир кирилиз таннары дьулуруйан түспүт. Тоһус кырыылаах ньирилэ-хаан, тимир-килиз оһох убайан линкинии турар. Дьиз иһигэр тула килиэ-хара ороннор көлөдүһэн тураллар. Дьиз хаһас өтүгэр тимир-килиз хаппахчы ааныгар Туйаарыма Куо илиитэ-атаба хандалылаһан, көхсүттэн харабаланаһан оһорор.

I КӨСТҮҮТЭ

Туйаарыма Куо
(Ытыы-сонгуу оһорор.)

Ыый-ыйбын! Аай-айбын!
Ытаабатах бэйэкэм,
Ытаахтыы оһордоһум,
Сонуйбатах бэйэкэм,
Сордоһон эрдэһим...
Арбаһыттан тэһииннээх
Айыы-хаан аймабар
Айыһан үөскээбит бэйэм,—
Аламай маһан күннээх,
Алабаркаан-тэтэгэркээн
Аан ийэ дайдыбыттан
Адыархайдаах алһараа дайдыга,
Адыарайга ананан,
Арахсыам дии санаабатаһым.
Көхсүттэн тэһииннээх,
Көмүскэс санаалаах
Күн-өркөн ууһугар
Күлэн-салаһан сылдыбыт бэйэм.—
Унаар-мунаар урсуннаах.
Уйаар-куйаар тоһоһоһоох,

Көбөрөөхтүүр кырыстаах,
Көбүө-көмүс ийэ буорбуттан
Үс күлэн-ньүкэн түгэбэр,
Үүрүллэн киирэммин,
Хааннаах хандалы кэтэммин,
Харана хаайыыга
Хаайтарыам диэбэтэбим.
Аай-айбын! Ый-ыйбын!
Адъарай айабар анаммыт
Аанай-туонай абабыан!
Бу айылаах
Буолуом кэриэтин,
Күрэнсийбит астаах
Күбэй хотун ийэттэн
Төрөөбөгөбүм буоллар,
Төһө үчүгэй буолуох этэй!
Арабастыйбыт астаах
Аар тойон аҕаттан
Айылыбатабым буоллар,
Хайдах үчүгэй буолуох этэй!
Хаарыан сах кэлэбинэ,
Халыг урууларым,
Хаан аймахтарым,
Халыг хахха буоланнар,
Хара тыыммын халлайдабатылар,
Үрүг тыыммын өлөйдөөбөтүлэр.
Үрүг күнүм барахсан
Тобус өргөстөөх
Толбонноох ньуурун көроммүн,
Алаһа уоту отгунан,
Орто туруу дойдубар
Олоруом баара дуо?!
Үрүг субаланан,
Үчүгэй дьүһүннэнэн,
Туналбаннаах ньуурданан,
Туйаарыма Куо аатыран,
Үөскээбит үөрүүбэр
Үгүс-элбэх үөрэбэстэннэ буолбаат!
Айыы-хаан аймабын
Адъаттарыам иннигэр,

Алыс үчүгэй буолан,
 Айыллыбыт эбит буолабым;
 Ураанхай саха удьуорун
 Умсартарыам иһин,
 Ураты үчүгэй буолан,
 Үөскээбит эбит буолабым.
 Үс үүт күрүөнү
 Үрдүнэн көстөр
 Үрүмэччи манан аттаах
 Үрүн Уолан доҕоччукпун
 Килбиэннээх сирэйин,
 Кимнээх буоламмын,
 Көрөн өлүөмүй?!

II КӨСТҮҮТЭ

Тимир-килиэ хаппахчы үөһээ өттө дьөлө ыстанар, куөх уотунан өрүтэ ыһахтыыр. Онтон баччыр оҕо саҕа Дьэс эмэгэт былтас гынан, татынньахты-татынньахты, эргийэн кулугуруур уонна ылаан эйээрэр.

Дьэс эмэгэт

Эһээ-эһээ-эһээ...
 Эһээ-эһээ-эһээ...
 Эчкийэ! Эчкийэ!
 Эргичийэ эйээрээхтээн,
 Кулугуруу кулаһыйан,
 Кубулуҕаттаах-дьибилгэттээх
 Дьэстээхэйдиир эмэгэччэй,
 Дьэргэлдьийэ эргийээхтээн,
 Дьизэһийээхтээн эрээхтиибин.
 Алаатыгар! Улаатыгар!
 Арбаһыттан тэһииннэрдээх
 Айыы-хаанын аймаһыттан
 Буордарыга дойдуларга
 Буулаһатын булларбатах
 Ньургун Боотур обургуну
 Киллэрбиттэр диэхтээтилэр.

(Татынньахты-татынньахты, эргийэн кулугуруур.)

Эһээ-эһээ-эһээ...
Эһээ-эһээ-эһээ...
Иэдээнигим-куудааныгым!
Иһилигим-таһылыгым!
Туналбаннаах ньуурдарыктаах
Туйаарыма сагасчайым,
Күлэр ньүкэн-дьөлөрүкү
Күдэниктиир туманыттан
Күөрэйээхтээн тахсаахтаама!
Аанайыкпын! Туонайыкпын!
Адъарайым аймахтара —
Уһутаакы убайдарым
Умса түспүт сурахтара
Оройдорум сииктэринэн
Охсуллаахтаан ааспыттара,
Уоттарынан куппуттара.

(Уотунан ыһыахтана-ыһыахтана, эргичийэн кулугуруур.)

Эһээ-эһээ-эһээ...
Эһээ-эһээ-эһээ...
Тобус чуоһур туруйакам,
Тойон лонкур туруйакам
Тумса тостон, туллан түстэ.
Абыс далла дайанг куоҕас,
Абыс атыыр далан куоҕас,
Таллан-эбир кыылларыгым
Тараах-дьабыл тоболөрө
Быта курдук бытарыйда,
Быста-быста быралыйда.
Дьэстээхэйдир эмэгэччэй,
Дьэргэддьийэ эргийээхтээн,
Дьизһийээхтии эйээрээхтээн,
Дьизгэнийэн эрээхтибин.
Абыс куоҕас, куоҕал-иэҕэл!
Атыыр куоҕас, кулур-халлыр!
Туналбаннаах ньуурдарыктаах
Туйаарыма сагасчайым,
Үрүг Уолан обургуну,
Үстэ өлөн тиллибитин

Харахынан көрөөхтөөмө,
Хандалыттан тахсаахтаама...
Түптүр-ньүкэн, түлүр-галыр!!!
Күлэр-ньүкэн, күлүр-халыр!!!

Күөх уот ортотугар, сырылыы-сырылыы, эргичийэн кулугуруур. Уонна көбөрчү көрөн олорон, уоһун саба туттан, саһыгыраччы күлбүтүнэн мэлис гына түһэр. Хаппахчы дьөлөбөһо оһон хаалар.

III КӨСТҮҮТЭ

Т у й а а р ы м а К у о
(соботох)

Ый-ыйбын! Ай-айбын!
Ыгаабатах бэйэкэм,
Ыты-сонгуу олордобум...
Үс күлэр ньүкэн-үтүгэн
Үөннээх түктүйэлэрин иччилэрэ,
Дьэргэйэ эргийэр
Дьэс эмэгэттэр
Кыраабатаргыт дабаны,—
Кыраманга этиллибит
Кыыс оҕо сордообу
Аллараа дайдыттан,
Адьярай айабыттан
Айы-хаан аймахтара
Арааран ылыахтара буоллабай?
Үөһээ дойду үтүөлэрэ,
Үрүҥ Аар тойон биистэрэ,
Үтүмэхтээн таһаараннар,
Үрүҥ күн сырдыгын кордороннор,
Орто туруу дойдуга
Олохтуохтара буоллабай?
Ол эрэри, тоҕо эрэ
Бу дойдубут
Буордуун кобүөхгээтэ,
Атыйалыын айманна,
Алынныын дьалкыйда,

Үөстүүн түллэннээтэ,
 Үрүттүүн үллэннээтэ,
 Тоҕо эрэ
 Тосту-бааччы
 Дьэс эмэгэтэ
 Дьэргэлдьийэ эргийдэ.
 Тоҕо эрэ
 Тосту-бааччы
 Тигилэх ньиргиэрэ
 Тибилыйэрэ тохтоото,
 Айдаан ааста,
 Ампаалык уурайда...
 Дьулусханнаах дьолуо манган халлаан
 Дьураатыгар тура төрөөбүт,
 Дьулусхан субуйа сүүрүк
 Дьураа хара атгаах
 Дьулуруйар Ньургун Боотур обургу,
 Убайдаатар убайбыт,
 Аҕалаатар аҕабыт
 Үрдүк бэйэтэ
 Үөһэтгэн өнгөйдөр,
 Ааттаах бэйэтэ
 Аллараа адаҕыйдар,—
 Өһөгөйдөөх өлүү айаҕыттан
 Өрүһүллүөхпүт эбитэ дуу, суох дуу?

IV КӨСТҮҮТЭ

Хабарҕа кэрдийин курдук тимир кирилизэ устун Ньургун Боотур, батыйатын тайахтаммытынан, үнүүтүн умсары туппутунан, тагнарны лабырҕаан түһэр. Үрүн Уоланна холоотохко, ураанхай уһуктааҕа, киһи килбиэннээбэ, саха саарына дьэрбэс гына түстэ. Ус хос көмүс аалыытын курдук дыҕдалдьыгас куйаҕа, кураахтаах бэргэһэтэ, тиһиликтээх этэрбэһэ, үтүлүгэ күөх уотунан оонньоон, өрө күлүмнээн кэлэн, Туйаарыма Куоҕа сүгүрүс гынан барап, сана аллайы турда.

Ньургун Боотур

Көр-бу!!! Көр-бу!!! Көр-бу!!!

Көхсүттэн тэһииннээх,
Көмүскэс сүрэхтээх
Күн-өркөн ууһун
Күндү күөрэгэйэ;
Арбаһыттан тэһииннээх,
Аһыныгас санаалаах
Айыы-хаан аймабын
Арабас түөстээх
Алтан далбарайа,
Туналбаннаах ньуурдаах
Туйаарыма Куо, хотуой!
Ийэнг, абан икки,
Иэримэ дьибит иһигэр
Көрдөр харахпыт дьүккэтэ,
Көгүрдэр тииспит билэтэ
Сардангалаах халлаантан
Саппабырыа диэннэр,
Саарбаба саһыараннар;
Килбизннээх халлаантан
Киртийиэ диэннэр,
Киискэ кистээннэр;
Айыы-хаан аймабыттан
Алыс аатыраннын,
Ураанхай сахаттан
Ураты сурабыраннын, —
Үөһээ бөбөттөн
Үмүөрүһэн түспүттэрэ,
Аллараа бөбөттөн
Адабыян тахсыбыттара,
Орто дойдуттан
Оруоллаан барбыттара.
Үс дойду үрдүнэн
Үтүөлэрэ үөрэбэстэммитэ,
Уһун унуохтара,
Урусхал буолан, тохгубута,
Кылгас угуохтара,
Кыдьымах буолан, устубута,
Көхсүлэрин хаана,
Көнгүс буолан,
Күрүлүү устубута.

Үс саханы үөскэтэргэ
Үрдүк Дьоһоһөйтөн толкөлөммүт,
Түөрт саханы төрөтөргө
Дьылба хаантан ыйыллыбыт
Саха Саарын тойонтон,
Сабыйа Баай хотунтан
Төрөөн-үөскээн түспүтүн иһин,—
Түөрт саханы
Түһнэрэргэ төлкөлөммүт,
Үс саханы
Үгдэритэргэ үөскээбит
Эбит буолабын дуу, хотуой?!
Эн бэйэкэлээх суолгун солоон,
Үс үүт күрүөнү
Үрдүнэн костөр
Үрүмэччи маһан аттаах
Үрүн Уолан обургу,
Чэчэгэйин тэстэрэн,
Чэгийн этин сэймэктэтэн,
Халын тириитин хайыттаран,
Хара хаанын тохторон,
Уһун уһуоҕа урусхалланан,
Умса түспүтүн истэммин,—
Ыраах дойдуттан
Ырыалаах охтооһор түргэнник,
Быдан дойдуттан
Быыра охтооһор түргэнник
Айанпаан кэлэммин,
Аларыйдым быһыылаах:
Отуг түүннээх күнү мэлдьи
Охсуһан көрдүм да,
Уот Уһугаакы обургу
Уйадыбытын көрбөгүм,
Уһугулаабытын билбэтим...
Хол дойдуттан
Холоонноохпун булустум,
Тэһил дойдуттан
Тэһнээһин көрүстүм.
Иккигтэн биирдэспит
Ииннэнэ илигинэ

Арахсыспат атастар,
 Аалыстахпыт буолуо.
 Дьэ, хотуой, Туйаарыма Куо!
 Сүүрүк аты
 Сүһүөх быһарынан
 Сүөгэй тураннаах,
 Алабаркаан-тэтэгэркээн
 Араҕас далбардаах,
 Унаар-тунаар урсуннаах,
 Уйаар-куйаар толоонноох
 Орто туруу дойдуга
 Олохсуйар оһоһуулаах,
 Киһи буолар
 Кэскиллээх эбит буоллаххына,—
 Килбиэннээх сирэйгитин
 Киртитэ оонньообуттарын,
 Сарданалаах ньуургутун
 Саппабырда оонньообуттарын,—
 Бүгүнгү күнгэ
 Бүдүрүтэн түһэрэммин;
 Үс күлэр-ньүкэн үтүөлэрин
 Үлүскэннээх үллэр өһөхтөрүн
 Силбиктээх илибинэн
 Систэрин үөһүн тардаммын;
 Кыыс бэрбээкэйбэр диэри
 Кыһыл хааннарын кэһэммин;
 Тойон-болуо сүрэхтэрин
 Тонголохпор диэри
 Тобулу харбааммын,
 Түөстэрин үрдүгэр
 Түөлбэ күөл саҕа
 Түөрэхпин түһэриэм!
 Чэй эрэ, хотуой, Туйаарыма Куо!
 "Дьулусханнаах дьолуо манан халлаан
 Дьураатыгар тура төрөөбүт,
 Дьулусхан субуйа сүүрүк
 Дьураа хара аттаах
 Дьүлүруйар Ньургун Боотур обургу,
 Чэчэгэйэ тэстиминэ,
 Чэгиэн этэ сэймэктэниминэ,

Анардасты да аатырда,
Аанай-туонай абам да эбит!
Килбиэннээх сирэйбин
Киһи истибэтэх тылынан
Киртитэн табыста,
Эриэн ыт курдук
Элэк гынна,
Күөрт ыт курдук
Күлүү гынна.
Абыс уон абыс
Ааһар-былыт албастаах,
Тобус уон тобус
Куотар — өлүү кубулбаттаах,
Кулан-дьэллик дьайдаах
Уот Уһутаакы,
Уһун сордоох,
Тутан көрдөбүм ахсын
Тулан түһүөх курдук,
Харбаан көрдөбүм ахсын
Хампы барыха курдук буолар дьизн,
Эн бэйэлээби
Элэк-хаады гынар", — дьизн;
"Абыс суол арахсыытыгар
Ат гынан миинизэм,
Тобус суол тобойугар
Тойон-болуо сүрэбин
Тобулу харбааммын,
Тобуктатан тураммын,
Кулугур кулгаахтаах
Кулут уол оностуом,
Куһаҕаммын ыраастатыам;
Күөрт ыт онорон,
Күөдэлитэ сүүрдүөм,
Эриэн ыт онорон,
Энньэнэлэтэ көтүтүөм
Дьизтэ", — дьизн иэйээр-туойаар.
Дирбиэн-дарбаан турдабына,
Тибик-табык буоллабына,
Сэрэнэн көрөөр —
Сэпкэ былдьатаайабын!

Туйаарыма Куо
*(Олобуттан туран сугурус гынар, хандалыта халыгырыыр,
 симэбэ кылыгырыыр.)*

Уруй-айхал буоллун!!!
 Уруй-туску буоллун!!!
 Арбаһыттан тэһииннээх,
 Аһыныгас санаалаах
 Айыы-хаан аймабын
 Ааттаах оботугар;
 Көхсүттэн тэһииннээх,
 Көмүскэс сүрэхтээх
 Күн-өркөн ууһун
 Күүстээх оботугар,
 Үс бараа-хара күлүккэр
 Үстэ сүгүрүйдэбим буоллун!
 Сарпабырбыт, санныыйбыт бэйэкэм,
 Саталаах санабын истэммин,
 Санныыйбыт-саппабырбыт санаам
 Сайбанарга дылы буолла.
 Туртабар субаламмыт,
 Туналбаннаах ньуурдаммыт,
 Туйаарыма Куо аатырбыт
 Аһыым-харам иннигэр,—
 Айыы-хаан аймабын
 Адьарай айабар угаммын,
 Муустаах энэрдэнэммин,
 Муннана олодобум.
 Иэйэхсит ийэм,
 Эргийэ көтөн,
 Эбэрдэлээн биеэрбит
 Эрим оботуттан;
 Айыыһыт ийэм
 Алгыстаах тылынан
 Анаан ыппыт
 Аналлаах доборбуттан
 Арабыстабым дуо?
 Ый-ыйбын! Аай-айбын!

Ньургун Боотур

Ыгаама, хотуой!
 Ытаангын даҕаны,
 Өлбүтү-өспүтү
 Өрүһүйүөнҥ суоҕа.
 Үс үүт күрүөнү
 Үрдүнэн көстөр
 Үрүмэччи манган аттаах
 Үрүң Уолан оҕоком
 Көхсө, түөһэ
 Көбүөхтүүргэ дылы этэ;
 Хараҕа, хааһа
 Хамныырга дылы этэ.
 Өстөөхпүтүн өлөрдөхпүтүнэ,
 Өрөгөйбүт үрдээтэбинэ,
 Саастаахпытын ньаныйдаһпытына,
 Саргыбыт салалыннаҕына,—
 Утуйбуту уһугуннарап
 Улахан буолоуо суох этэ.
 Дьэй эрэ, хотуой, Туйаарыма Куо!
 Мунурун буларбатах
 Муус Кудулу байҕал иччитэ,
 Уот Садаҕа моҕой аттаах
 Уот Уһутаакы обургу
 Абыс уон абыс албаһынан
 Албастанан киирдэбинэ;
 Тоҕус уон тоҕус
 Куотар кубулҕатынан
 Кубулуна кэллэбинэ,—
 Туох иһин, хотуой,
 Туртаҕар ньуурдаммыккынай,—
 Аһыныар диэри
 Аймаммыта буолаар,
 Сүрэбин долгутаар,
 Сүһүөбүн хамнатаар,
 Илэ бэйэтинэн
 Иннигэр кэллэр,
 Абыс уон абыс
 Аһар албаһа

Абыяах этэ;
 Тобус уон тобус
 Куотар кубулбата
 Куччуох этэ.
 Өргөстөөх төбөлөөхпүтүнэн,
 Өрүһүйтэрбэккэ, өтөрү түстэрбин,
 Таба тайанаммын,
 Дапсылыйарым буоллар, —
 Төрөтөр оҕон
 Төлкөлөнүөх этэ,
 Иэримэ дьизэн
 Иччилэниэх этэ.
 Өлөр-хаалар сахха
 Өйгүн-төйгүн булунап олоор.
 Мин киһи,
 Сиик буолан симэлийиэбим,
 Сиригэр-буоругар инниэбим,
 Кэл дьизэн кэбэлийэйэнгий,
 Кэлимэ дьизэн эпсэйэнгий!
 Кэлэр-кэлбэт кэммин
 Бэйэм билиэбим...

Т у й а а р ы м а К у о

Үрдүктэн ыйаннар,
 Үөһэттэн анааннар,
 Айыы-хаан аймабын
 Араначчылата киллэрбиттэрэ,
 Күн-айы ууһун
 Көмүскэтэ түһэрбиттэрэ.
 Өстөөхтөргүн өлөрөннүн,
 Өлбүттэргин өрүһүйэннин, —
 Санныгар дылы
 Саргынан салаллан,
 Өггүккэр дылы
 Өрөгөйүнэн үктэнэн,
 Үрдүк сурахтанан,
 Үтүө ааттанан,
 Аллараа дайдыттан
 Аттанан тахсаар.

Илбис кыыһа эдьийин
 Иннигэр-кэннигэр
 Илэ дьизгэнийдин;
 Оһол уола убайын
 Оройун чуоччабар
 Онолуйа туойдун;
 Айыахсытын аргыастастын,
 Алдьархайын аччаатын,
 Иэйэхситин энэрдэстин,
 Эбэрдэн элбээтин!..
 Уруй, уруй-айхал!!!
 Уруй, уруй-тускул!

(Сугурус гынар.)

V КӨСТҮҮТЭ

Ньургун Боотур, сүгүрүйбүтүнэн, умса холоруктуур да, буруо буолан сүтэр, туман буолан көтөр. Туйаарыма Куо, соһуйбут курдук, олоро түһэр. Эмискэ этин этэн эрэрин курдук тыас тыаһа дэлбэритэ ыстанар. Дьизни тула күөх уот субуруннуур, онтон Уот Уһутаа-кы оронун таһынан Уот Садаба моҕой быһаҕаһа былтас гынан, ону-маны сытырҕалаан, уотунан өрө уһууран баран, сүтэн хаалар. Иккиһин этин этэн эрэрин курдук тыас өрө ньирилии түһэр да — арҕаа орон аннынан убайар уот-кугас эһэ былтас гына түһэн, күп-күөбүнэн көрүтэлиир уонна, сытырҕалаан баран, часкыйбытынан сүтэн хаалар. Үсүһүн тыас тыаһа дэлбэритэ ыстанар да — дьизэ ортотугар сир анныттан уот өрө убайан тахсар уонна, ыһыахтана-ыһыахтана, ытылла олорор.

Туйаарыма Куо
(Уолуйан, аймана туһэр.)

Ыый-ыыйбын!!! Аай-аайбын!!!
 Ыксаатахпын нии, ыксаатахпын...
 Көнньүөрбэтэх көхсүм кыараатабын.
 Көрөр харабым балаҕадыйдабын...
 Эчкикэйэ ини-оһолор...
 Эрэй-буруй бөбөбө

Энгэрбинэн эриллэммин,
 Түптүр-үтүгэн түгэбэр
 Түспүтүм да иһин,
 Адьарай ааттаабар
 Анаммытым да иһин,
 Айыы-хаан аймахтара
 Атабаастаан бардахтара
 Абатын эбитин нии!
 Күн-өркөн уустара,
 Күөрт ыт курдук
 Күлүү гынанныр,
 Күөмчүлээн бардахтара,
 Ама даҕаны
 Абааһыга анаммытым иһин,
 Абатын эбитин нии!
 Мунгурун буларбатах
 Муус Кудулу байбал
 Түгэбэр да түһэммин,
 Түптүрдэммитим иһин,
 Түптээх олөххө
 Түбэспэтим быһыылаах;
 Адьарай ааттаабар
 Анаммытым да иһин,
 Алдьархайым аччаабатах эбит...
 Эрдээхпин диэхпин—
 Эйэргэһэрин көрбөтүм,
 Энгээнниирин билбэтим.
 Хоойго сытар
 Холоонноох доҕорбун,
 Тэлгэххэ сытар
 Тэннээх киһибин
 Кууһан-уураан көрбөккө,
 Курун маһын курдук,
 Кубарыйа куурдахпыан?!
 Төрөтөр оҕону
 Төлкөлөөмөөрү гынным,
 Иэримэ дьизни
 Иччилээмээри гынным.
 Айыы-хаан аймаҕын
 Ааттаабыттан мапшыт

Анай абам эбит!
 Мунг сатаатар,
 Мунгурун булларбатах
 Муус Кудулу байбал
 Иччитэ буолбут
 Илиэһэй уолун
 Сылларытта сытыйбыт
 Сырайыттан сыллыырым
 Баҕалаах буолла!
 Бу айылаах
 Буолуом кэриэтэ,
 Өргөстөөх төбөлөөххө
 Өтөрү түһэммин,
 Өлбүтүм ордук буолсу.
 Алаата-оҕолор!
 Ама мин буолтум иһин,
 Кыырыкгаах биилээх
 Кыайан хоппот үһүө?

VI КӨСТҮҮТЭ

Туйаарыма Куо, олорор сириттэн ойон туран, быһаҕын килбэс
 гыннарар, хандалытын тыаһа өрө кылыгырыы-халыгырыы түһэр. Уот,
 тыаһа дэлби ыстанан, бурҕас гына түһэр да — Уот Уһутаакы бы-
 хахтаах илиитин хам харбаан ылар.

Уот Уһутаакы
(Ымах, ырдьах гынар.)

Аар-дьаалы!!! Аарт-татай!!!
 Араҕас түөстээх
 Алтан далбарайым,
 Көмүс түөстээх
 Көрөр көкөөнөйүм!
 Уордайбыккын
 Убарыт,
 Абарбыккын
 Аралдыт!
 Кыыс оҕо барахсан,

Кыыһырыаххын кыыһырабын,
 Хотун ойох барахсан,
 Хоргутуоххун хоргутабын.
 Көһүттэбэ буолуо диэммин,
 Көгө-сүүрэ сатаабытым;
 Кэтэстэбэ буолуо диэммин,
 Кэлэ-бара сатаабытым.
 Төбөлөрүнэн харахтаах
 Ньүкэн-буурай удьурдара,
 Хабарбаларынан аяхтаах
 Хапса-буурай аймахтара
 Көнүл өттүлэринэн
 Көрдөөбүппүн биэрбэккэлэр,
 Сүүрдэ сылдьаммын,
 Сүннүүлэрин үүттээммин,
 Хотун ойоох,
 Хойутаатабым буолуо!
 Үс үүт күрүөнү
 Үрдүнэн көстөр
 Үрүмэччи манган аттаах
 Үрүг Уолан обургуну,—
 Түптэ кутурук,
 Түтүм тэллэх,
 Кытабас тынырах
 Кыыс Кыскыйдаан Куону,
 Ойох ылыах буолан,
 Оонньоспута буола сылдьан,
 Өлөрбүтүн көрөммүн,—
 Өһөгөйдөөх өтгүкпэр
 Үлтү сөрөөммүн,
 Үрүг тыынын иһиллээн эрдэхпинэ,
 Хол дойдуттан
 Холооннообум,
 Тэҥил дойдуттан
 Тэннээбим,
 Дьулусханнаах дьолуо манган халлаан
 Дьураатыгар тура төрөөбүт,
 Дьулусхан субуйа сүүрүк
 Дьураа хара аттаах
 Дьулуруйар Ньургун Боотур обургу кэлэн,

Орулуур отут хонугу мэлдэи
 Охсуһа оонньоон баран,—
 Сытан-утуйан,
 Сылайбыт эппитин
 Сынньатан бараммыт,
 Чэчэгэйбитин тэсигэн,
 Чэгийн эппитин сэймэктэһэн,
 Күрэс былдыһан,
 Күөн түөспүтүнэн
 Көрсөн көрүөх диэн,—
 Хара тааска хааммытынан суруйан,
 Хааннаах андабары андабайаммыт,
 Утуйбуппут эбээт, доборуом.

Т у й а а р ы м а К у о
 (Уордайбыта буолар.)

Эчийэ, күтүр өстөөх,
 Эн бэйэккэлээби
 Эрдэнэбин диэммин,
 Көхсүм көһүйүөр диэри
 Көһүппүтүм ордугун,
 Куттанарбыттан даһаны
 Кутум-сүрүм тохтууһу;
 Уот Садаба буолангың,
 Уолуган өлөрө сыстың;
 Эһэ буолан часкыйангың,
 Эппин-хааммын эймэнитгин;
 Уот буолан кугааланангың,
 Уңуохпун-сүһүөхпүн хамнаттын.
 Куйахам күүрдэбин,
 Кугтаннахпын-уолуйдахпын...
 Аай-аайбын! Ыһый-ыһыйбын!
 Абытайбын-татаппын!

(Ытаан барар.)

Уот Уһутаакы
(буруйун билинэн)

Эддын да, биебэйиэм,
Эддын да, комүһүөм!
Үтүө киһи буоламмын,
Үтэн көрбүтүм буолуо;
Ааттаах киһи буоламмын,
Анньан көрбүтүм буолуо;
Бэрт киһи буоламмын,
Бэрдимсийэн көрбүтүм буолуо.

Туйаарыма Куо

Алдьархайдаах аллараа дайды
Анаарыйар ааттааҕа буолан барангың,
Акаарыгынан алдьаных эрэйдээххин:
Дьулусханнаах дьолуо манган халлаан
Дьураатыгар тура төрөөбүт,
Дьулусхан субуйа сүүрүк
Дьураа хара аттаах
Дьулуруйар Ньургун Боотур обургуну,
Тобус тумулун үрдүгэр
Тобута сынньан кэбиспэккэ,
Тоҕо эмиэ сынньаппыккынай?
Иэримэ дьизбитин иччилиирбит,
Иитэр оҕону төрөтөрбүт,
Эчикийэ, эминэ-туомуйа,
Эмиэ хойутаатаҕа дии!
Мунурун булларбатах
Муус Кудулу байҕал иччитэ
Уот Уһутаакы уһун сордоох
Уоруяҕынан эрэ бэрт эбит диир;
Харбаатаҕым ахсын
Хампы барых курдук хардыргыыр,
Туттаҕым ахсын
Турута ыстаных курдук туланньыыр,
Аллараа дайды аркаҕа
Албаһынан эрэ аатырар эбит диир.

Уот Уһутаакы
(өттугун охсуна-охсуна)

Бу мангай-сагай аллаах,
Буор дойду богдото,
Булан-булан
Булар киһитэ,
Тыытан-тыытан
Тыытар киһитэ
Мин эбиппин ээ?!

Туйаарыма Куо

Суоҕун эрэ аанһа,
Сугуруккун туттанһын,
Суоһурҕана турар инигин диэбиппэр:
Адьарай кийиитэ — абааһы ойоҕо
Абааһыны көмүскээбэт буолуон дуо?!
Абыс суол арахсытыгар
Аны биирдэ көрсөрүм буоллар,
Ат гынан миинэммин,
Кулугур кулгаахтааммын,
Кулут уол оҕостоммун,
Куһаҕаммын хомуйтараммын,
Күөрт ыт курдук,
Күөдэлитэ сүүрдүөм этэ,
Эриэн ыт курдук,
Эннэнэлэтэ көгүтүөм этэ, — диэн,
Сирэйбин-харахпын саатырдан,
Сирдээн эрэ тимирбэтим...
Ойох киһи истиэр
Олус куһаҕан ээ...

(Эрин диэки көрөр.)

Уот Уһутаакы
(үөрэн)

Кырдьык, кырдьык,
Кылбардырым оҕотоо!

Суоѳум эрэ аанһа,
 Сутуругун туттан,
 Суоһурѳанар буолаѳа дии.

(Ойоѳор чугаһаан, бакык-бакык гына-гына)

Көкөөнөйүм оѳото
 Көмүскэһэр эбит ээ!

Т у й а а р ы м а К у о
(Эрин гиэки игис гынар.)

Эчи, эрбин көмүскээбэккэ,
 Эмиэ кими көмүскүөмүй!
 Хорон айыыбыт
 Холбообута буолуо диэммин,
 Хоойго сытаммын,
 Хотун ойох буолаарыбын;
 Ахтар айыыһыппыт
 Анаабыта буолуо диэммин,
 Көһүтэрбэр —
 Көхсүм кыараата,
 Кэтэһэрбэр —
 Кэтэѳим көһүйдэ...

У о т У һ у т а а к ы
(Уоһун саба туттан, кулэн аларастыыр.)

Аарт-татай!!! Алаата-оѳолор!!!
 Алтан түөстээх далбарайым,
 Ахтыбыт да эбиккин;
 Көмүс түөстээх күөрэгэйим,
 Көһүппүт да эбиккин!

(Үнүүтүн-батыһатын кэннинэн эһэр.)

Ньыгы-ньыгы ньыгыйыкпын,
 Ньыкырайым оѳотун,
 Сырдык-сылаас сырайыттан
 Сылаан-уураан
 Сыланнатан көрүүм...
 Тойон-болуо сүрэѳим
 Долгуйдаѳа сүрүккэтин!

Сүлүһүм убайдаба,
 Сүһүөбүм хамнаатаба,
 Тохтон-уулан түһүөх курдук,
 Тоҕо баҕас сүрэй?!!

Бэйэтиттэн бэйэтэ кэлэйэн, тимир-килиэ курун төлө тардар, үс хос куйабын тимир тиһиликтэрин төлүтэ анһар. Куйаба сииктэринэн аппас гына түһэр.

VII КӨСТҮҮТЭ

Ньургун Боотур суос-соботохто, үнүүтүн тутпутунан, хорос гына түһэр. Уот Уһутаакы: "Һуу! бу тугуй?!!" — дьэбитинэн, охтон түһэр уонна үнүүттэн тутспутунан, төлө мөҥөөрү, күөрчэх курдук ытыллар. Дьэтин агарын тоҕу көтөн тахсаллар.

Ньургун Боотур
(абааһы уолун хам уктээн туран)

Көр-даа-бу!! Көр-даа-бу!!!
 Көрөлөөр-көрбөтгөөр!!
 Түүн сырыылаах
 Түүлээх уллунах,
 Түптүр-үтүгэн түөкүнэ,
 Буор сирэй,
 Бурҕалды сото!
 Арҕаһыттан тэһииннээх,
 Аһыныгас санаалаах
 Айыы-хаан аймабын,
 Абыс уон абыс
 Ааһар-былыт албаскынан
 Атаххар сөрөөннүн,
 Көхсүттэн тэһииннээх,
 Көмүскэс сүрэхтээх
 Күн-өркөн ууһун,
 Тоҕус уон тоҕус
 Куотар кубулҕаккынан
 Кутуруккар сөрөөннүн,
 Уоран-талаан,
 Умсара оонһуурун...

Айыы аймабын
 Аһара алдыаппыт
 Аһыыһыҥ-хараҥ туолан,
 Силбиктээх илиибинэн
 Сиһиҥ үөһүн харбааммын,
 Ситиһэн эрэбин;
 Илбистээх икки илиибинэн
 Иттэнэ уураммын,
 Иэскин иэстээн эрэбин...
 Кэлтэгэй ыйдаах-күннээх
 Кэрис-бараан дойдугун кытта,
 Кэриэс тылгын кэпсээн,
 Өс тылгын өһүлэн,
 Өлүөҥ иннинэ
 Бырастыылаһа тардый,—
 Бысталыырым буолла!

Уот Уһутаакы
 (үөһүн тартаран, хаанынан-уотунан
 өрө уһуутуу-уһуутуу)

Абытайбын-халахайбын!!!
 Айаккабын-дьойоккобун!!!
 Өлөллөрө-өһөллөрө дин
 Өбүөмэр да буолар эбит!

(Ынчыктыыр.)

Ыалдьаллара-ытыыллара дин
 Ыксары да буолар эбит!!
 Кыайарын кыайдын да —
 Кыһыылаахтык кыайдын,
 Хоторун хоттун да,—
 Хомолголоохтук хоттун.
 Ама, аны кэлэн,
 Аат-мингэ былдыһан,
 Аахсар кэлиэ баара дуо!
 Өлөрбүт киһи,
 Өрөгөйүн үрдээтэбэ;
 Самнарбыт киһи,
 Саргын улааттаба.

(Туйаарыма Куо диэки)

Ити ньыламан манган
 Ир-суолун
 Ирдиибин диэн,
 Ииннэнэн эрдэбим;
 Туртайбыт ньууругар
 Тууһурабын диэн,
 Уһун-толуу уңуохтарым
 Урусхалланан эрдэхтэрэ.
 Өлүөх быатыгар
 Өйбүтгэн тахсаммын,
 Албаскытын билбэккэ,
 Арангастанан эрдэбим...

(Байҕалыгар)

Мунурун булларбатах
 Муус Кудулу байҕалым!
 Кэлтэгэй ыйдаах-күннээх
 Кэрис-бараан дойдум!
 Кэниэргэ этиллибит,
 Кэнтиккэ охсулубут
 Кэрэх-куочай танарам!
 Алдьархайдаах Ап-Салбаныкы
 Аҕалара-ийэлэрэ буолбут
 Адьарай-хаан аймахтарым!
 Өһөгөйдөөх Өлүү Чөркөчүөх
 Өлүүлэрин өрө көбүппүт,
 Хаан-салын олбохтоох
 Хапса-буурай удьуордарым!
 Түптүр-үтүгэннэ олохтоох
 Түүнүктээх ньүкэн-буурай улуустарым!
 Саах балбаах саҕа
 Сараһын-эмэгэт дьайдарым!—
 Бука барыгыт
 Быдан-быдан дьылларга
 Быралыйа бырастыыларын!
 Үөһээ өттүгүт
 Үрүн мууһунан
 Үмүрүйэ үлүннүн!

Аллараа өттүгүт
 Арабас чэн мууһунан
 Адаарыйа үүннүн!
 Түөрт өттүгүт
 Түүнүгүнэн бүөлэннин!
 Абытайбын-халахайбын!!!
 Айаккабын-дьойоккобун!!!

(Ньургун Боотурга)

Үтүө киһи буоллабын,
 Үгүстүк эрэйдээмэ диэн,
 Үс бараа-хара күлүккэр
 Үнэн-сүктэн көрдөһөбүн.
 Иккиһин нэмийэр күүстээх,
 Или эрчимнээх күтүр буоллаххына,—
 Сап сабаттан иннэн сытабын,—
 Салгы тардый эрэ, нойоон!

(Өрө мэнийэр.)

Ньургун Боотур
(Сага амайар.)

Көр даа, доболоор!
 Көстүбэт уола,
 Буор сирэй,
 Бурбалды сото,
 Бу буолан сытан,
 Тумсун
 Тууһун,
 Айабын
 Абатын,
 Бэлэһин
 Бэтэтин
 Көрөлөөр-көрбөтгөөр!
 Көстүбэт уолун
 Күн-ый ыһыаға олордобум...

Иннэ диэн баран, Ньургун Боотур үгүүтүн толө охсон ылан,
 кэннинэн илгэр уонна батыйатын сулбу охсон ылар.

Туйаарыма Куо
(Хаһытыы туһэр.)

Тойон убайым,
Тохтоо-болбой!
Иккиһин оҕустаргын эрэ —
Илиэһэй дыбилгэттээбэ,
Иккиһин тиллэн,
Иинэ биллибэт иддьиркэйи,
Аана биллибэт аддьархайы
Арыйбытынан туруоҕа.

Ньургун Боотур
(Чинэрис гына туһэр.)

Аар-татай!!! Алаатыгар-оҕолор!!!
Аддьархай айаҕар киирэ сыспыптын ээ!

Уот Уһутаакы
(Өлөрүнэн хаһытыыр.)

Ҧоо!!! Сорум эбит...
Ҧо!!! Үлүгэрим эбит...
Иккиһин турбутум буоллар,
Иэмэх талах курдук,
Эрийсиэм хаалаҕа.
Ээ!!! Эн хааллабыҥ — мин өллөбүм...

(Өрө түллэгнээн баран өлөр.)

Ньургун Боотур
(Дьахтар хандалытын турута тыытар.)

Дьэ, хотуой,
Туналҕаннаах ньуурдаах
Туйаарыма Куо!
Хааннаах хандалыгыттан
Халбарыггабым буоллун,
Түүнүктээх түрмэбиттэн
Төлөрүттэбим буоллун,
Аддьарай айагыттан
Араардабым буоллун!

Айыы обото,
 Аан дойдугар тахсангын,
 Аал уоту отгунангын,
 Алаһа дьизни иччилээ!
 Күн обото,
 Күнүг сиригэр тахсангын,
 Күннүк сиртэн
 Күлүмүрдээн кестөр
 Көмүс уйата тутун!
 Өһөгөйдөөхпүтүн өлөрдүбүт,—
 Өлбүшпүтүн өрүһүйүөхпүт.

Туйаарыма Куо: "Уруй! Уруй! Уруй!" — дии-дии, үстэ сүгүрүс гынар уонна эригэр Үрүг Уоланга барар. Үрүг Уолан тыыммат даҕаны, хамнаабат даҕаны, өлбүт курдук сытар.

Т у и а а р ы м а К у о
 (сoһуһан)

Тойон убаай,
 Тохтоо-болҕой эрэ!
 Үс үүт күрүөнү
 Үрдүнэн кестөр
 Үрүмэччи манан аттаах
 Үрүг Уолан доборум
 Хааһа-хараҕа
 Хамнаабат буолбут...
 Адьарай айабыттан быһһанаат,
 Айыым оботуттан арабыстабым дуо?
 Көстүбэт уолуттан төлөрүйээт,
 Күнүм оботуттан маттабым дуо?

Н ь у р г у н Б о о г у р

Утуйбут буолабына —
 Уһугуннарыахпыт,
 Өлбүт буолабына —
 Өрүһүйүөхпүт,
 Аата-оҕолор,
 Айманыах сир абыһаатаҕа!

VIII КӨСТҮҮТЭ

Туйаарыма Куо, сааппыт киһи курдук, ах барар. Ньургун Боотур умса холоруктуур да, Уот Уһутаакы буолан, хаҥас хаппахчы айаҕар барыс гына түһэр.

Ньургун Боотур
(Уот Уһутаакы куолаһынан)

Аар-дьаалы!!! Аарт-татай!!!
Абыҕайбын-халахайбын!!!
Халын тириим хайдан,
Хара хааным тохтон,
Үс күдэн-хара тыным
Үрэллэ көгөрө буолла.
Үс күлэр ньүкэн-үтүгэн
Үрдүк өһүөтүн иччитэ,
Кулугуруу ытыллар,
Кулаһыйа оонһуур,
Дьэргэйэ эргийэр
Дьэс эмэгэтим!
Түп гынар түптүрүм
Түүлээх кулугутун
Төлөрүтэ охсуй!
Уордаах Дьоһогойтөн
Уоран-галаан аҕалбыт
Өлбөг-мөһом уугун
Өбүрүйэрим буоллар,
Үс күлэр ньүкэним
Үрдүк өһүөгэ барахсан
Үлтүрүйэн түһүө суох этэ.
Абыҕайбын-халахайбын!!!
Айаккабын-дьойоккобун!!!

Үс күлэр ньүкэн үрдүк өһүөтүн иччитэ — Дьэс эмэгэт былтас гына түһэр. Сыһыгыраччы күлэр. “Эһэ-ээ-эһэ-һэ” — дьэн, татын-һахты-татынһахгы, эргийэн кулугуруур. Онтон тыас тыаһа өрө ньиргийэ түһэр да, тимир хаппахчы икки аҕы ылас гына түһэр. Ньургун Боотур дьөлөрү-үтүгэнгэ киирэр.

Туйаарыма Куо

Дьээ-буо!!! Дьээ-буо!!!
 Арбаһыттан тэһииннээх,
 Аһыныгас санаалаах
 Айыы-хаан аймахтарын
 Алгыстара аргыстаннын!
 Көхсүттэн тэһииннээх,
 Көмүскэс сүрэхтээх
 Күн-өркөн уустарын
 Саргылаах тыллара
 Салайдаһтара буоллун!
 Уруй-айхал!!!

IX КӨСТҮҮТЭ

Ньургун Боотур илэ бэйэтинэн, киис кэтэҕин угуоҕар күлүм-
 нээн-күндээрэн убайа олорор өлбөт-мөҥө уутун өрө тутан, дьөлөрү-
 үтүгэнтэн таһсар.

Ньургун Боотур
(Үрүҥ Уолан үрдүгэр тобуктаан туран эрэ)

Көр-даа-бу!!! Көр-даа-бу!!!
 Көхсүттэн тэһииннээх,
 Көмүскэс санаалаах
 Күн-айыы оҕото,
 Үс үүт күрүөнү
 Үрдүнэн көстөр
 Үрүмэччи манан агтаах
 Үрүҥ Уолан оҕоком!
 Утуйбут буолларгын —
 Уһуктарыҥ кэлэ,
 Өлбүт буолларгын —
 Өндөйөрүҥ буолла.
 Хааһыҥ-хараһыҥ
 Хамнаабытынан бардын!
 Этин-гирийиҥ
 Эппэннээбитинэн бардын!

Уруй, уруй-айхал!
Уруй, уруй-туску!

Үрүг Уоланга өлбөт-мөнгө уутун айабар таммалатар, этигэр,
тириитигэр кутар.

Үрүг Уолан
(*Сохуйбут курдук, олоро түһэр.*)

Уорт-татай-оёолор!
Утуйбугум эбитэ дуу?
Өлбүтүм эбитэ дуу?!
Өлбүт да буолларбын —
Утуйбут курдук,
Утуйбут да буолларбын —
Өлбүт курдук...

(*Ойобун уонша убайыи көрөн баран, ойон туран,
сүгүрус гынар.*)

Тон суолбун тордообут
Тойон убай, уруй буоллун!
Холоонноох доборум,
Хотун ойобум,
Аналлаах атаһым,
Айхал буоллун!

Үһүөн, уураһан-сыллаһан, үөрэн-көгөн, үс төгүл: "Уруй!!! Уруй!!!
Уруй!!!" — дэһэ-дэһэ, хаһытаһаллар. Онтон икки бухатыыр, умса
холоруктаан: "Куру-куру", — дизэн, аттарын хоруутуулар.

Х КӨСТҮҮТЭ

Тыас тыаһа үһээ дойдуттан курулуур, онтон икки ат атахтарын тыаһа тагнары табыгырыыр. Дьулусхан субуйа сүүрүк, уотунан өрө тыбырбытынан, субурус ғына түһэр. Онтон чочумча буолан баран, Үрүмэччи манган ат туналыс ғына түһэр. Ньургун Боотур Уот Уһутаакы төбөтүн булгу эрийэн, тыгалары-сүрэхтэри уһулу тарадан ылар уонна, үгүүтүн төбөтүгэр өрө иилэн туран, илбис кыһын ыгырар.

Ньургун Боотур
(тобуктаан туран)

Көр-көр-бу!!! Көр-көр-бу!!!
 Көмнөхтөөх харыйа саҕа хара дьайдаах,
 Хабылалаһар хааннаах,
 Хамыйах тутуурдаах,
 Хаалдыктаах-куонньай түөрэхтээх,
 Кыңдыа халлаан кыһа,
 Кыргыз-өлүү илбиһэ,
 Хааннаах айах,
 Хара-дапсылба,
 Лачыгыраччы күлэр
 Лабаа-тохтуган,
 Тиил-тилинньэх,
 Куо Холбонной
 Хотун эдьийим!
 Саастаахпын самнаран,
 Саргы-дьаалым салаллан,
 Өһөгөйдөөхпүн өлөрөн,
 Өрөгөй-дьаалым үрдээн,—
 Тыгалаах быарынан
 Тыл этэн эрэбин,
 Сүннүүлээх сүрэфинэн
 Сүгүрүйэн эрэбин,
 Бэтэлээх бэлэскэр
 Бэлэнньигим төрдүгэр дизри
 Бэргэ бэриктээх турабын,—
 Бэттэх-бэттэх буолуй эрэ!
 Тоҕус суол ааргык

Тоёойун буомнарыгар,
 Абыс суол аартык
 Арахсыытын андаарыгар
 Айах тутаммын,—
 Нөрүүннээх көхсүбүнэн
 Нөрүйэн эрэбин,
 Улуу бэйэлээхтэргэ,
 Ураанныктаах сүүстэргэ,
 Хаңдалы тыа саҕа
 Хааннаах айахтарга
 Уһун тускул туттум,
 Уруй-айхал эттим...

ХИ КӨСТҮҮТЭ

Ньургун Боотур, үрүн комүс кураахтаах бэргэхэтин кэбис гын-
 наран, үнүүлээх бэригин үстэ өрө анһар. Тус хоту диэкиттэн кынат
 тагнары кыһыыран түһэр. Тумус тыаһа чуубур гынар, тынгырах тыаһа
 дыбыр гынар. Тимир-чыллырыыт түүлээх, дьойуо-хара тумустаах,
 дэгийэ-хара тынгырахтаах халлаан хара-манһаас суора, дьөлө хаа-
 бырбаан, биирдэ айаҕа кытар, биирдэ атаҕа сарах гынан ааһар.

И л б и с ы р ы а т а

Алаатан-улаатан!!!
 Айыыккам оҕотоо!
 Төрөтөр оҕону
 Төлкөгүн билимэ,
 Хотунчай ойоҕу
 Хоонньоһон көрүмэ...
 Саллайар саастаргар
 Саастааххын ньаныһаар;
 Хайҕахтаах быарынан
 Харыйдыыр буолаахтаар;
 Нохтолоох сүрэбинэн
 Тоһуйар буолаахтаар!
 Саллайар саастаргар
 Саалаахтан самныма,
 Үллэйэр үйэбэр

Үнгүүттэн өлүмэ!
 Бөгүөххэр дылыта
 Бөлүөххэ үктэнээр,
 Кырдыаххар дылыта
 Кыргына сылдыахтаар!

Ньургун Боотур

Көр-бу!!! Көр-бу!!! Көр-бу!!!
 Көхсүттэн тэһииннээх,
 Көмүскэс санаалаах
 Күн-өркөн ууһун
 Күөмчүлүү олоубут,
 Мунурун булларбатах
 Муус Кудулу байбал иччитэ,
 Уоннаабыттан Уот Садаба кыылы
 Умса баттаан мииммит
 Уот Уһутаакы обургу,
 Уһун уңуоҕа урусхалланан,—
 Алдьархайдаах аллараа дайды
 Аргыардаах арҕаа аартыга
 Тоҕус үйэ тухары
 Тобуллан түспэт гына,
 Бүүрэ үүнэн,
 Бүөлэһнэҕэ буоллун!
 Дьулусханнаах дьолоуо манан халлаан
 Дьураатыгар тура төрөөбүт,
 Дьулусхан субуйа сүүрүк
 Дьураа хара атгаах
 Дьулуруйар Ньургун Боотур диэн,
 Үөһээ үөтүүлээх үрдүк-мэнийэ халлаанна
 Үрдүк сурахтаммыт, үтүө ааттаммыт;
 Алдьархайдаах аллараа дайдыга
 Албан ааттаммыт, суон сурахтаммыт;
 Буор туруу дойдуга
 Буулаҕатын булларбатах
 Бухатыыр киһи бэрдэ,
 Кэп этэн,
 Кэнттик охсон,
 Тахсыбыта үһү диэннэр,

Таллан таас оройдоохтор,
Таба таайан, ньабыдыйар буоллуннар!

Үрүҥ Уолан
(*Оһоххо суурэн тиийэр.*)

Кэп этилиннэ,
Кэнтик охсулунна.
Алаһа дьизэлэри, аал уоттары
Алдьатан умуруоруох буолбуппут, —
Күлэ-күлэ, күллэри тапгайдаһпыт,
Күлэ-күлэ, күдэн көтүттэхпит...

Күлү булкуптан, өрө ыһар уонна оһоһу үмтү анньан түһэрэр.

Б ы ы с .

1930 с. от ыйын 29 к.
Якутскай

КОММЕНТАРИЙДАР

I

Таатта обото Дьаралыктыга Былатыан

Автор бу хоһоону олонхо бухатыырдарга бэйэлэрин тустарынан кэпсэниилэрин уларытан, көрдөөх чампыктаан, атын ис хоһоонноон суруйбут. Манна ахтылар Кулукуоскай суруксут — саха литературатын төрүттээбит Алексей Елисеевич Кулаковскай (Өксөкүлээх Өлөксөй). Эдэр Ойуунускай Өксөкүлээх Өлөксөй нуучча норуотуттан үөрэби-билиини, культураны ылынарга ынтырыытын ис сүрээбиттэн өйүүрүн көрөбүт.

Хоһоону поэт Олег Шестинскэй “Сын Таатты, сияющий Былатыан” диэн ааттаан нууччалы тылбаастаабыта (Ойунский П.А. Стихотворения. Вступит. статья С.П.Данилова и Г.Г.Окорокова. Составление И.В.Пухова. Прим. Г.Г.Окорокова и И.В.Пухова. Библиотека поэта. Основана М.Горьким. Большая серия. — Л.: “Советский писатель”, 1978).

Үлэһит ырыата

Ем. Ярославскай сүбэтинэн Петр Лавров айбыт “Үлэһит марсельезатын” (“Рабочая марсельеза” тематыгар) 1917 с. кулун тутар ыйыгар суруллубута. “Организовуйтесь!” диэн Ем. Ярославскай ынтырыы суругун (П.Ойуунускай сахалы тылбаастаабыт) ону кытта бииргэ РСДРП Саха сиринээби тэриятэтин революционнай листовкатыгар бэчээттэнэн дьонно-норуokka тарбатыллыбыта. Кэлин Ем. Ярославскай “Якутскайга тобус сыллаабыта туох буолбутай” диэн ыстатыйатыгар суруйан турар: “Билиги аан бастакынан сахалы тылынан социалистическай литератураны айбыппыт”. Ойуунускай 1934 уонна 1937 сс. юбилейдара бу хоһоон бэчээттэнэн тахсыбыт күнүгэр бэлиэтэммиттэрэ.

Нууччалы тылбааһын “Песня труженика” диэн ааттаан О.Шестинскэй оҥорбута (Ойунский П. Стихотворения).

Син-биир буолбаат?!!

Бу хоһоон поэт чугас доборугар, Саха төлөннөөх революционерыгар Максим Кирович Аммосовка анаммыт. П.А.Ойуунускай уонна М.К.Аммосов 1918 с. алтыннытыгар Киренскэй хаайытыттан мүлчү туттаран баран, үрүгүнэр сойуолааһыннарыттан дьалты буолан Томскай куоракка тийибиттэрэ. Былатыан Ойуунус-

кай 1917 сылан Томскайдаагы учутал институтун студена этэ. Онно тийэн, 1919 сыллаахха, М.К.Аммосов Сибир кистэлэн коммунистическай тэрилтэтин соруудабынан партия Кини Комитетын кытта сибээни олохтуур сыаллаах бэрт мүлчүргэнинээх быһыыга-майгыга кыргыһы кыгыастар фронун икки төгүл туораан турардаах. Кини Москваға Ем. Ярославскайы көрсүбүтэ, КК соруудабын ыла В.И.Ленингэ сылдыбыта. Ойуунускай ити кэмгэ Томскай уеһын Казанка дэриэбинэтигэр олорон суруйбут хоһоонун "Ааспыт күннэр-дьылар" дин ахтытыгар киллэрэн бэчээттэпитэ ("Чолбон", 1928, 5—6 №). Кини хоһоон хайдах айылыбытын туһунан манһык суруйар: "Аммосов Россияға барарыгар кэриэс сурук суруйбут этэ: "Уоттаах тылгын чабытыма, модун санаабын төлөрүтүмэ", — дин. Мин, оччоҕо суруйан эрэрим "Кыһыл ойууну" уонна "Большевигы", ону кини билэр-көрөр этэ. Көскө да барбыт абабар уонна кини да кэриэс суругар хоруйдаан ырыа суруйбутум".

А.Кафанов "Не все ль равно?!" дин нууччалы тылбааһа (Ойунский П.А. Избранное. Составление С.Данилова, предисл. И.Пухова. — М.: "Худож. лит.", 1963), кэлин ити тылбаас (Ойунский П. Стихотворения) бэчээттэммитэ.

Көҕүл ырыата

Ойуунускай бу хоһоону граждaнскaй сэрии саамай тынааһыннаах, үрүн бандыыттар Якутскaй куоракка тула өттүнэн кэриэстэ суоһуур күннэригэр айбыта. Ити кэмгэ кини, губревком председателэ, нуруот көҕүлүн, дьоллоох олобун иһин туруулаһар кыһыллар этэрээттэрин быһаччы салайан олорор этэ. Айымны сотору дьонго-сэргэбэ кизниик биһирэммит революционнай, бойбуой ырыа буолбута. Бастаан "Ырыа-хоһоон" дин киинигэбэ (1922) тахсыбыта, онтон кэлин поэт бары кэриэстэ хомуурунньуктарыгар кирибитэ.

Хоһоону нууччалы бастаан "Песня свободы" дин ааттаан А.Лаврик ("Молодой коммунист", 1956, муус устар 1 к.), онтон А.Кафанов (Ойунский П.А. Избранное), О.Шестинскэй (Ойунский П. Стихотворения) хомуурунньуктарыгар бэчээттэммитэрэ.

Уруйа улааттын

Хоһоон үрүн бандыыттар 1922 сыллаахха хотторбуттарып, Саха Автономнай социалистическай республиката тэрилибитин кэнниттэн, ити кэрэ-бэлиэ күннэргэ анапан суруллубута. Бастаан "Автономия" ("Аптаньамыйа") дин этэ. Бу айымны эмиэ нуруокка кизниик билибит, биһирэммит ырыа буолбута, нуруот мело-

диятын Федор Корнилов тупсаран онгорбута. Бастаан Ойуунускай "Ырыа-хоһоон" (1923) диэн хомуурунньугар бэчээттэммитэ. Бу хоһоон поэт илиинэн (1918—1922 с.) тэтэрээтигэр "29/X 1922 с. Чурапча" диэн бэлиэтэммит.

Нууччалыы магнай саха биллиилээх поэта С.Р.Кулачиков-Эллэй ("Соц. Якутия", 1934, ыам ыйын 15 к.), кэлин "Да вознесется слава!" диэн О.Шестинскэй (Ойунский П. Стихотворения) тылбаастаабыттара.

Генераал тойон

1923 сыллаахха үрүҥ армия генерала А.Н.Пепеляев, Япония уонна Америка баайдарын көмөлөрүнэн этэрээт тэринэн, Саха сиригэр сэриинэн ааннаан киирэ сылдьыбыта. П.А.Ойуунускай "Под маской миролюбия" ("Автономная Якутия", 1923, тохс. 26 к.) уонна "Генерал-provokator" ("Автономная Якутия", 1923, олунньу 22 к.) диэн ыстатыйаларыгар 1918—1919 сыллардаахха Сибииргэ бэрт үгүс рабочайдары, бааһынайдары өлөттөрбүт, дэриэбинэлэри күл-көмөр онгорторбут хаанымсак генерал удаһыннаах кубулуйуутун, албынын саралаабыта, кини дынгэр тугу былааншыырын арыйбыта. Хоһоон Пепеляев этэрээтэ букатыннаахтык урусхалламмытын кэннэ суруллубута. Бастаан Ойуунускай "Ырыа-хоһоон, кэпсээн" (1925) диэн кинигэтигэр бэчээттэммитэ.

Нууччалыы тылбааһын С.Р.Кулачиков-Эллэй ("Соц. Якутия". 1937, кулун тутар 30 к.), "Господин генерал" Г.Юнаков (Ойунский П.А. Избранное), "Генерал-тойон" О.Шестинскэй (Ойунский П. Стихотворения) онгорбуттара.

* Карл Карлович Байкалов-Некундэ (1886—1950) — гражданскай сэрии кэмигэр Саха сирийн Сэбилэниилээх күүстэрин командующайа, үрүҥ бандыыттары, онтон Пепеляевы урусхалаабыт талааннаах кыһыл командир.

** Ефим Иванович Курашов (1892—1946) — "Дед Курашов" диэн аатырбыт, Пепеляевы үтүрүтүспүт биллиилээх кыһыл командир, Илинни бойобуой учаастак начальнига.

На смерть вождя

Саха литературатыгар лениниапаны Ойуунускай төрүттээбитэ. Кини 1924 сыл тохсунньугар буолбут Советтар Бүтүн Россиятаабы XI съезтэрин делегата этэ. Съезд тохсунньу 22 күнүнэби муһуһаар М.И.Калинин делегаттарга Владимир Ильич Ленин өлбүтүн туһунан дириг кутурбашшаах сурабы иһитиннэрбитэ. Нөнүө күнүгэр поэт бу хоһоону суруйбута. Оттон тохсунньу 28 күнүгэр "Ленин өлбүт күнүрүгэр" диэн очерканы суруйан бүтэр-

битэ. Хоһоон уонна очерк "По заветам Ильича" сурунаал 1925 сыллааҕы бастагы нүөмэригэр бэчээттэммиттэрэ. Ойуунускай кэлин В.И.Ленин туһунан "Ааспыт күннэр-дьыллар" диэн ахтытыгар эмиэ суруйбута.

Хоһоону нууччалы бастаан А.Сендык (Ойунский П.А. Избранное), кэлин О.Шестинскэй (Ойунский П. Стихотворения) тылбаастаабыттара.

Тимир көлө

Дойдуну индустриализациялааһын былаанын ылыммыт, промышленность, техника сайдыытын түстээбит партия XIV съезин кэнниттэн суруллубута. 1926 с. "Якутские зарницы" сурунаал 3-с нүөмэригэр тахсыбыта.

Нууччалы "Железный конь" диэн А.Сендык тылбаастаабыта (Ойунский П.А. Избранное), эмиэ кини тылбааһынан (Ойунский П. Стихотворения) иккистээн бэчээттэммитэ.

Андаҕар

Поэт бу айымньытын В.И.Ленин өлбүтэ үс сыла туолуутугар Москва куоракка суруйбута, автор "Ырыа-хоһоон" (1927) диэн хомуурунньугар тахсыбыта. Нууччалы "Клятва" диэн О.Шестинскэй тылбаастаабыта (Ойунский П. Стихотворения).

Былааһы — Сэбиэккэ!

Хоһоон Улуу Октябрьскай социалистической революция уон сылыгар анаммыта. Поэт "Ырыа-хоһоон" диэн 1927 с. тахсыбыт кинигэтэ бу айымньынан саҕаланар. Хоһоон саха норуотугар кизгник биһирэммит Г.Григорян уонна Ф.Аргунов суруйбут музыкаларынан билигин да ыланар ырыанан буолбута.

Нууччалы тылбааһын С.Р.Кулачиков-Эллэй ("Соц. Якутия", 1934, кулун тутар 18 к.), Н.Сидоренко ("Молодежь Якутии", 1958, ахсынны 28 к.), кэлин "Власть — Советам!" диэн О.Шестинскэй (Ойунский П. Стихотворения) бэчээттэммитэ.

Кытай норуотугар

Китай үлэһит-дьадаҥы дьонун, боростуой норуотун 20-с сылардааҕы революционной охсуһуутун өйөөн суруллубута. Автор "Ырыа-хоһоон" (1927) диэн кинигэтигэр бэчээттэммитэ.

Нууччалы тылбаастытара — А.Лаврик ("Полярная звезда", 1956, №2), А.Сендык (Ойунский П.А. Избранное).

* Сунь Ят-сен (1866—1925) — Китай биллиилээх революционер-демократа. Кини салайар революционнай тэрилтэтэ 1911 с. маньчжурдар династияларын сууларбыта. 1912 с. Сунь Ят-сен Китай бастакы президенэ буолбутун дойду феодальной рекционернай күүстэрэ империалистической державалар көмөлөрүнэн утаран, уураппытара. Ити кэнниттэн кини антифеодальной, антиимпериалистической күүстэри түмэн, Китайга демократической республиканы олохтуур иһин охсуспута. Оччотооҕу Советской Союз доҕоро этэ.

** Чан Кай-ши (1887—1975) 20-с сс. бастакы ангардарыгар Сунь Ят-сен диэки этэ. 1927 с. контрреволюционнай эргитии (переворот) онорон, Китайга реакционной диктаторской режими олохтообута, сүүрбэттэн тахса сый дойдутугар мунутуур баһылык буолан сабардаан олорбута. 1949 с. народной революция кыайбытыгар армиятын тобохторун кытары Тайвань арыыга куоппута, АХШ империалистарын көмөлөрүнэн ити арыыга бөбөргөтүмүтэ.

*** У-Пей-фу — 20-с сс. Китайга реакционер-милитаристар баһылыктарыттан биридэстэрэ, армия командующайа.

Кэлэр кэскил ырыата

Поэт "Ырыа-хоһоон" (1927) диэн хомуурунньугар тахсыбыта. Нууччалыы А.Кафанов (Ойунский П.А. Избранное) уонна О.Шестинскэй (Ойунский П. Стихотворения) тылбаастаабыттара.

Эргэ үнкүүлэр — сана хоһооттор

Автор бу хоһооннору "Таатта обото Тааттык Бэргэн" диэн псевдонимынан "Чолбон" сурунаал 1929 с. 3—4 нүөмэригэр таһаартарбыта. Нууччалыы О.Шестинскэй тылбааһа (Ойунский П. Стихотворения).

Турун, турун, туйун!

"Кыһар кыһа" диэн альманахха 1930 с. бэчээттэммитэ.

Өрүөл кэриэһэ

Гражданской сэрии саҕанааҕы исторической чэхчыга олобуран суруллубут хоһоон. 1923 сый олунньу ыйыгар Амма Солобуодатыттан чугас Саһыл-Сыһыы диэн дьобус алааска үс сүүс киһиэхэ тийбэт ахсааннаах кыһыл этэрээтэ (командирдара — гражданская сэрии аатырбыт героя И.Я.Строд) төгүрүктээһингэ түбэһэн бөбөргөтүнүү туттан, бытарҕан тымныыга отгор маһа, иһэр

ууга суох, ангардас сылгыларын этинэн аһаан, уон абыс хонугу быһа Пепеляев генерал сүрүн күүстэрин кытары хоодуоттук кыргыспыттара. Пепеляев Якутскайга кимэн киирэр былаана тохтубута, К.К.Байкалов уонна Е.И.Курашов этэрээттэрэ кэлитэлээн үрүҥнэр сэриилэрин үлтүрүшүттэрэ.

Хоһоон 1930 с. "Кыһыл ыллык" сурунаал 2-с нүөмэригэр бэчээттэммитэ. Нууччалыы тылбааһын маннай С.Р.Кулачиков-Эллэй ("Соц. Якутия", 1934, олунньу 24 к.), А.Кафанов (Ойунский П.А. Избранное) уопна О.Шестинскэй (Ойунский П. Стихотворения) онгорбугтара.

Харачаас

Айымньыга гражданскай сэрии геройа Иннокентий Поисеевич Михайлов-Харачаас (1868—1927) хоһуйуулар. И.П.Михайлов I Амма улууһун ревкомун чилиэнэ, Сулубаччы нэһилиэгин ревкомун председателэ этэ. Үрүҥ бандьыттар өрө турбуттарыгар Сулубаччыга кыһыл дружина тэринэн, Якутскайтан Аммаҕа тахсыталаабыт Кыһыл Армия этэрээттэригэр холбоспуга. Сэриигэ хоһуун, хоодуот разведчик быһыытынан аатырбыта. Амма Солобудатын үрүҥ бандьыттартан геройдуу көмүскээһингэ кыттыбыта. 1922 сыл олунньутоугар өстөөх тоһуурдарын мүлчү көтөн, төгүрүктээһингэ олорор Амма гарнизонун байыаннай донесениетын Якутскайга тиздибитэ. Бу хорсун быһыытын иһин И.П.Михайлов Бойобуой Кыһыл Знамя орденнынан наҕараадаламмыта.

Хоһоон "Кыым" хаһыакка 1936 с. алтынньы 22 к. тахсыбыта. Нууччалыы О.Шестинскэй тылбаастаабыта (Ойунский П. Стихотворения).

Өлбүттэр ааттарыгар

Михаил Нестерович Слепцов — поэт аймаҕа, бииргэ оонньоон улааппыт доҕоро. Кини аҕата Нестор Слепцов Боотуруускай улууска кулубалаабыт улахан баай этэ. Михаил дьадангы дьахтарга иитилибит, коммунистыы өйдөөх-санаалаах киһи буолбут. Партийнай соруудаҕы толоро Верхоянскай куоракка айаннаан истэбинэ үрүҥ бандьыттар тутан муннаан өлөрбүттэр. Кини дьылбатыгар олобураһ П.А.Ойууускай кэлин "Сүрэх" дигэн кэпсээни суруйбута.

Никита Алексеевич Слепцов — поэт бииргэ төрөөбүт тапталлаах убайа. Төрөөбүт нэһилиэгэр (III Дьохсоҕонго) ревком председателэ буолбута. Үрүҥ бандьыттар тоһуурдарыгар түбэһэн өлбүтэ.

Бу хоһоонун П.А.Ойууускай 1937 сыллаахха бэчээккэ бэлэм-

нээбит айымньыларын бастакы томугар киллэрбит. Хоһоон поэт сэтгэ томнаах "Айымньыларын" I томугар (1958) бэчээттэммитэ.

Хаппытаал салаата

Гитлер баһылыктаах национал-социалистическай партия 1933 с. Германияҕа былааһы ылаат атын дойдулары сэриилээн ыларга бэлэмнэммитинэн барбыта. 1936 с. Испанияҕа фашистар өрө туруулар сабаларыта. Германия бэйэтин сэриилэрин фашистарга көмөлөһүннэрэ ыһпыта, фашистарга көмөлөһө өссө Италия уонна Марокко (бу дойду сорбото Испания колонията этэ, колония администрацията фашистар диэки буолбута) сэриилэһэ кэлитэлээбиттэрэ. Айымньыга Испания республиканецтара фашистары утары геройдуу охсуһуулар хойуулар. Советскай Союз Испанскай республикаҕа араас өрүттээх улахан көмөнү онгорбута. Кыһыл Армияттан икки тыһыынчаттан тахса доброволецтар Испанияҕа тийэн фашистары кытта кыргыспытара. Ол эрэри 1939 с. республиканецтар хотторбуттара, Испанияҕа генерал Франко фашистскай диктатурата олохтоммута.

Хоһоон 1937 с. "Кыымга" муус устар 14 к. бэчээттэммитэ.

Мин бэккэ ытабын

1927—1928 сылларга Саха сиригэр үрүҥ бандьыттар тihэх өрө туруулар буола сылдыбыта. 1927 с. сэтинньи 8 күнүттэн 9 күнэ буолар түүнүгэр бандьыттар Артемьев уонна Михайлов 70-тан тахса киһилээх этэрээттэрэ Амма улууһун Абаҕа дэриэбинэтигэр саба түспүттэрэ. Абаҕа 24 эрэ киһилээх кыһыл гарнизона геройдуу охсуһан өстөөбү чугуппута. Аҕа табаарыстарын — коммунистары, комсомолецтары кытта сэргэ гарнизон байыастара буоланнар Абаҕа оскуолатын 10 пионердара хоодуоттук кыргыспытара. П.А.Ойуунускай бу хоһоону ити кыайыыга анаабыта.

Хоһоон 1937 с. "Эдэр большевик" хаһыакка тохсунньу 28 к. бэчээттэммитэ. Автор хос быһаарытыгар: "Бүтэйдээх пионердарын аһаҕас суруктарыгар хоруйдаан суруллубут ырыа", — диэбит. Нууччалы тылбааһын "Я метко стреляю" диэн А.Лаврик ("Молодой коммунист", 1956, муус устар 1 к.) уонна О.Шестинскэй (Ойунский П. Стихотворения) онгорбуттара.

Дорообо, туйгун кыыс, Өрүүчэ!

Уус Алдан оройуонун "Кыгчама" колхозун ыанньыксыта Ирина Дмитриевна Олесова (1916—1939) саха дьахталларыттан бастакынан орденнаан наҕараадаларыта. Киниэхэ 1936 сыллаахха Мос-

кважа Михаил Иванович Калинин "Бочуот знага" ордены тутгар-быта. 1937 сыллаахха П.А.Ойуунускайы кытта бииргэ ССРС Верховнай Советын депутата буолбута.

Хоһоон 1937 с. "Эдэр большевик" хаһыакка кулун тутар 6 к. тахсыбыта. Нууччалыы А.Сендык (Ойунский П.А. Избранное), О.Шестинскэй (Ойунский П. Стихотворения) тылбаастаабыттара.

II

Доборбор Сүөкүччэбэ

Бу сүрэх иһирэх изйиитэ поэт бастакы кэргэнигэр Фекла Алексеевна Сокольниковажа анаммыт. Сүөкүччэ Боотуруускай улуус биллиилээх дьоно Сокольниковтар балыстара этэ. Поэт бэйэтэ эт илиитинэн суруйбут тэтэрээтигэр бу хоһоон "30/Х 1922 г. — с. Чурапча" диэн бэлиэлээх уонна түһүмэх-строфалар ойуу добуһуолаахтар: нуоҕай лабаа, сулустаах халлаан, мотөйбүт түөстээх дьахтар мөссүөнэ, долгунна устан иһэр куба, тохсус бүтэник ойууга — киһи баһыи унуоҕа... Кырдьык, "кэктиилээх кирбии" балтараа сылынан кэлбитэ. Суорун Омоллоон ахтарынан: "Сүөкүччэ аймахтара Платону бэйэлэрэ: "Төһө өр олох олороору холбоһобун, туох акаары киһигиний!" — диэн сэмэлэбиттэрэ, мөхпүттэрэ. Ону Платон истибэтэбэ, холбоспуттара. Хайдахтаах курдук дириг изйии уонна ыраас санаа нааданыи — субу өлөөрү сылдыар киһини, быһатын эттэххэ, ыарыылаан унуобун эрэ туттаары, кэргэн ыла турар диэн"¹. Хоһоон Ойуунускай "Ырыа-хоһоон, кэпсээн" (1925) диэн кинигэтигэр тахсыбыта. Бу ырыа Христофор Максимов, Лука Турнин, Дмитрий Михайлов мелодияларынан нуруокка кизэник ыланар.

Нууччалыы А.Сендык "Подруге моей Феклуше" диэн (Ойунский П.А. Избранное) уонна О.Шестинскэй "Любимой Феклуше" диэн (Ойунский П. Стихотворения) тылбаастаабыттара.

Крыым. Муора. Мимуоза

Бу хоһооннору П.А.Ойуунускай 1923 сыллаахха курорка эмтэнэ, сынньана сылдьан суруйталаабыта. Хоһооннор бастаан поэт "Ырыа-хоһоон, кэпсээн" (1925) диэн комуурууньугар тахсыбыттара.

Нууччалыы олохтоох поэт Петр Черных-Якутскай ("Якутские зарницы", 1926, №3), кэлин И.Дремов, Н.Сидоренко (Ойунский П.А. Избранное), О.Шестинскэй (Ойунский П. Стихотворения) тылбаастарынан бэчээттэммиттэрэ.

¹ "Хотугу сулус". — 1963. — 6-с №. — С. 27.

Байдал таптала

Поэт бу хоһоону Кавказ биеэрэгэр курортка эмтэнэ сылдьан айбыта. Бастаан П.А.Ойуунускай "Ырыа-хоһоон, кэпсээн" (1925) дигэн хомуурунньугар бэчээттэммитэ.

Нууччалы тылбааһын А.Кафанов "Море" дигэн (Ойунский П.А. Избранное) уонна О.Шестинскэй "Любовь моря" дигэн (Ойунский П. Стихотворения) онгорбуттара.

Аҕа алгыһа

Хоһоон бастаан П.А.Ойуунускай "Ырыа-хоһоон, кэпсээн" (1925) дигэн кинигэтигэр тахсыбыта.

Нууччалы тылбааһын А.Кафанов "Благословение отца" дигэн ааттаан (Ойунский П.А. Избранное), О.Шестинскэй (Ойунский П. Стихотворения) онгорбуттара.

Туйаарар туйбута

"Кыым" хаһыакка 1926 с. ыам ыйын 7 к. бэчээттэммитэ.

Нууччалы тылбааһын "Жаворонок воспел..." дигэн ааттаан О.Шестинскэй онгорбута (Ойунский П. Стихотворения).

Күн көрө

П.А.Ойуунускай бу хоһоону 1926 с. кыһыныгар Москваҕа суруйбут. Хоһоон аатын аннынан "Доронины үтүктүү" дигэн суруллубут, ол эрэри бу тылбаас буолбатах, дынг сахалы куттаах-сүрдээх айымны. Арааһа, Дорофин хоһооно тугунан эрэ поэт дууһатын таарыйбыт, ол иһин киин куорат түптэлэс тымныгыгар сайынны кэми санаппыт. Хоһоон "Ырыа-хоһоон" (1927) дигэн кинигэтигэр бэчээттэнэн тахсыбыта.

Нууччалы О.Шестинскэй "Ликование солнца" дигэн ааттаан тылбаастаабыта (Ойунский П. Стихотворения).

* Иван Иванович Дорофин — тыа сиригэр, дэриэбинэҕэ саҕа олобу, социализмы тугууну хоһуйбут нуучча поэтэ.

Санаа (Кэриэс)

Хоһоон олуһуну ыйга 1929 с. суруллубут, оттон бэчээккэ "Кыым" хаһыакка 1934 с. кулун тутар 6 к. тахсан турар.

Нууччалы О.Шестинскэй "Дума" (Завещание) тылбаастаабыта (Ойунский П. Стихотворения).

Саам барахсан

Поэт саха киһитин үгэһинэн бултуурун олус сөбүлүүрү. Якутскайга олорон куска, куобахха дылы кетүппэккэ сааланара. Ойнообор уопускатын саас, күһүн аңаардаан ылара. Кини бырааттыы Мординовтары, Күнүк Уурастыырабы, артыыстары кытта бултаабытын туһунан ахтыылартан булуохха сөп. Бу хоһоонун кини 1937 сыллаахха бэчээккэ бэлэмнээбит айымньыларын бастакы томугар киллэрбит этэ, ол 1958 с. күн сириҥ көрбүтэ.

Бырастыы

Бу хоһоону поэт тыгатын ыарыыта көбөн, Крымга эмтэнэ сылдьан суруйбута, хоһоон 1936 с. "Кыым" хаһыакка алтынньы 22 к. бэчээттэммитэ. Нууччалыы тылбааһын "Прощай" диэн ааттааннар И.Дремов (Ойунский П.А. Избранное) уонна О.Шестинскэй (Ойунский П. Стихотворения) оҥорбуттара. Поэт Р.Шаммасов татарды тылга тылбаастаабыт ("Кызыл тан", 1976, сэтинньи 23 к.).

Татыйык ылыыра

Эмиэ Крымга, Ялтаҕа 1932 с. суруллубут хоһоон. Поэт бастакы оҕотугар Саргылана Платоновна Ойунскаяҕа (1931—1991) анаабыт хоһооно. Автор бэйэтэ 1937 с. бэчээккэ бэлэмнээбит айымньыларын бастакы томугар киллэриллибит. Поэт сэттэ томнаах "Айымньыларын" I томугар (1958 с.) бэчээттэнэн тахсыбыта. Христофор Максимов мелодиятынан элбэхтик ыланара.

Нууччалыы А.Сецдык "Синица распевает" диэн (Ойунский П.А. Избранное), О.Шестинскэй "Песня синицы" диэн (Ойунский П. Стихотворения) тылбаастаабыттара.

Москуба

П.А.Ойуунускай бу хоһоону Москваҕа аспирантураҕа үөрэнэ сылдьар кэмигэр айбыта. Хоһоон "Кыым" хаһыакка 1934 с. кулун тутар 6 к. бэчээттэммитэ.

Нууччалыы О.Шестинскэй тылбаастаабыта (Ойунский П. Стихотворения).

Кэтэһии

Автор бу хоһоону 1937 с. бэчээккэ бэлэмнээбит айымньыларын бастакы томугар киллэрбит. Поэт сэттэ томнаах "Айымньыларын" I томугар (1958 с.) бэчээттэммитэ.

Нууччалыы О.Шестинскэй "Ожидание" дигэн тылбаастаабыта (Ойунский П. Стихотворения).

Таатта үрэх үрдүгэр

П.А.Ойуунускай 1937 с. бэчээккэ бэлэмнээбит айымньыларын бастакы томугар киллэриллибит. "Айымньыларын" I томугар (1958 с.) бэчээттэммитэ. А.Андросов уонна А.Аммосов мелодияларынан норуокка таптанан ылланар ырыа.

Нууччалыы тылбааһын О.Шестинскэй "Над Таттой-рекой" дигэн ааттаан онорбут (Ойунский П. Стихотворения).

Бу уоттаах бакаалы

Поэт амарах аҕа, сылаас холумтаннаах ньир-бааччы ыал хаһаайына этэ. Бу хоһоону кини истин-чугас Өкүүчэтигэр — кэргэнигэр Акулина Николаевна Борисова-Ойуунускайаҕа (1906—1974) анаабыт. Хоһоон суруллар кэмигэр Ойуунускайдар түөрт оҕолоохторо: Мария (1926 с. төрүүх, Ойуунускай иитийэх кыыһа), Саргылаана (1931 с. төр.), Сардаана (1934 с. төр.), Октябрина (1936 с. алтыннытыгар төрөөбүт, алта ыйдааҕар ыалдьан өлбүт). Бу — поэт дьоһуох дьиз-кэргэн дьонун кытта саҕа дьылы тинэх корсүһүүтэ, 1937 с. бүтүүтүгэр ССРС Верховнай Советын сессиятыгар баран, онтон төннүбэтэҕэ... Хоһоон "Кыым" хаһыакка 1937 с. кулун тутар 23 к. бэчээттэммитэ.

Саха Республикатын үтүөлээх артыһын Федор Лобанов айбыт музыкатынан норуокка таптанан ылланар ырыа.

Нууччалыы О.Шестинскэй "Этот огненный бокал" дигэн олус иһирэхтик тылбаастаабыта (Ойунский П. Стихотворения).

Ийэм Дьэбдьэкиэй унуоҕар

Поэт ийэтэ Дьэбдьэкиэй — Евдокия Ивановна Слепцова, аҕатынан Унарова (1928 сыллаахха өлбүт) — өйдөөх, хоһуун, бэйэтин улахан дьиз-кэргэнин баһылаан-дьаһайан олорбут үтүө дьахтар этэ. Слепцовтар уон оҕолоохторо. Алексей Петрович Слепцов (Хоочугур Өлөксөй) эдэригэр өлбүт бастакы кэргэниттэн үс уоллааҕа: Трофим, Улахан Никита, Кыра Никита; Дьэбдьэкиэйтэн: Платон, Василий, Аһа (Местникова), Ивап, Улахан Мария (Аянитова), Кыра Мария, Марина (Семенова). Дьэбдьэкиэй оҕолорун саҕа үйэ сырдыкка-үөрэххэ кынаттаабыта, кини оҕолорун ойүүр-өйдүүр этэ... 1925 сыллаах саха дьахталларын маннайгы съездин делегата этэ. Сыччах, ол түгэнигэр эрэ түспүт соботох хаартысканан биһиги поэт ийэтэ маннык дьүһүннээх эбит дигэн корон дуоһуяабыт. Ийэтигэр

анаабыт кэриэс хоһооно, кэргэнигэр анаабыт "Бу уоттаах бакаа-лы" хоһоон кэнниттэн бизэс хонук быыстарайдаах... Дойду ахтыл-бана улахан: туйманнас тохсунньу тымныгыгар поэт "сирэм күөх алааһын", ийэтэ кистэммит "сылаас туой буорун" илэ-бааччы көрөр... Автор бу хоһоонун 1937 с. бэчээккэ бэлэмнээбит айым-ныларынын бастакы томугар киллэрбит, ол сүүрбэ сыл кэнниттэн сэттэ томнаах "Айымныларынын" I томугар (1958) тахсыбыта.

III

Мөккүөр

П.А.Ойуунускай саха поэзиятыгар бастакынан норуот остуоруйатын туһаммыта. Кини бу айымныгыгар сахаларга кизэник биллибит "Чаркый икки Барыллыа икки" диэн остуоруйаны хоһоонго киллэрэн, социальнай ис хоһоонун диригэтэн туһаммыт. (Бу остуоруйа өссө XIX үйэ 60-с сылларыгар нуучча политссылынайа И.А.Худяков огорбут аатырбыт "Верхоянской хомурунньугар" киирбитэ.) Автор хос быһаарыгытынан, киниэхэ айымныы сюжетын фольклорист, этнограф П.В.Слепцов бизэрбит.

Бу айымныы П.А.Ойуунускай "Ырыа-хоһоон, кэпсээн" (1925) диэн кинигэтигэр тахсыбыта. Онтон саха суруйааччыларын маннайгы "Ох тыл"² диэн сатирической хомурунньук Ойуунускай "Мөккүөр", "Үрүг бандыыт ырыата" уонна "Тангара чабырбаҕа" диэн хоһооннорунан саҕаланар, өссө онно кини "Сылгы төбөтө" диэн сатирической кэпсээнэ киирбит. Хомурунньукка П.Ойуунускай, Күн Дьырибинэ (араас псевдонимнарынан), С.Омоллооноп, Элэй, В.Чиряев — барыта 24 араас үгэ-хоһооннор, кэпсээннэр бэчээттэммиттэр. Нууччалыы О.Шестинскэй "Спор" диэн тылбаастаабыта (Ойунский П. Стихотворения).

Тангара чабырбаҕа

П.А.Ойуунускай бу айымныыта "Ырыа-хоһоон" (1927) диэн хомурунньугар, "Ох тыл" (1934) диэн сатирической хомурунньукка тахсыбыта. "Аан тыл оннугар" (автора биллибэт) ааҕааччыларга ананан маннык суруллубут: "Күлүү да араастаах буолар: үөрэн-уолуйан күлүү, дьиибэргээн күлүү, сэмэлээн күлүү, аһытан-тарбаан күлүү... Билигин даҕаны ааспыт олох хаалынньаннара, баһа биллибэт албастаах баҕа үөннэр, тутан иһэрин умнубут тураах муннаах, тангара тарбахтара, бэйэтэ эмтиэкэ Макаардар, ыһы

² Ох тыл: Саҕалыы сатираны хомуйуу. (Слово — стрела: Сборник совр. якут. сатиры). — Дьокуускай, 1935. — 190 с.

“ураа” эрэ тыллаахтар, суккун сонноох сут албыннар, сыыла сыл-
дьан сыарҕа быатын быспыттар, ол-бу муннук аайы суохтар дуу?
Бааллар. Онон кинилэри көрдөрүү, сирэйдэрин хастыы — саха
литэрэтиирэтигэр биир сүрүн соруғунан турар”³.

Нууччалыы О.Шестинскэй “Молитва батюшки” дигэн ааттаан
тылбаастаабыта (Ойунский П. Стихотворения).

Күндэ ырыата

1926 с. “Кыым” хаһыакка ахсынныы ый 31 к. бэчээттэммитэ.
Арааһа, бу саҥа дьылааҕы табаарыстыы көр-күлүү буолуон сөп.
Норуокка таптanan ылланар дэгэрэнг ырыа форматынан суруллу-
бут. “Буолаҕа эни... буолаҕа эни...” дигэн хатыланар хос тыллар
(рефрен) хоһоон тутулуун тупсаран биэрэллэр. Бу хоһоон Күндэ
бэйэтэ тутгубут поэтической тылларынан наардаммыт.

Аай-аайбын!

П.А.Ойуунускай “Ырыа-хоһоон” (1927) дигэн кинигэтигэр бэ-
чээттэммитэ. Сатирической айымныы оччотооҕу типография үлэ-
һиттэрин (редактордар, корректордар, наборщиктар) дьалаҕай үлэ-
лэрин уустаан-ураннаан элэктиир.

Үрүҥ бандьыт ырыата

1934 с. “Кыым” хаһыакка кулун тутар ый 6 к. тахсыбыта. Ав-
тор бу хоһооно саха суруйааччыларын маннайгы сатирической
хомуурунньуктарыгар киирбитэ. Үрүҥ бандьыт бэйэтин хаан-
наах сырыылары бастаан арбапан, кэлин кэмсинэн: “Ытыллар,
ыйанар бэйэҕэ кэлэрэ дьулааннаах буолсу дуу?” — дигэн мунаты-
йар. Манна ааттаммыт дьон Саха сирин историятыгар үчүгэйинэн
да, куһаҕанынан да биллибит дьоннор. Холобур, манна ахтыллар
Маппыйдаан Маппый (Матвей Матвеевич Сивцев) Былатыан Ойуу-
нускайы үөрэххэ-сырдыкка угуйбут маннайгы учуутала, Чөркөөх-
хө оскуоланы тутгарбыт меценат. Бандиттар кинини кэргэниэри,
кыра оҕолору өлөрбүттэрэ.

Ойуунускай көмүллүбүт ырыата

“Таатта оҕото Таатык Бэргэн” дигэн псевдонимнаах 1929 с. “Чол-
бон” сурунаал 1 №-гэр бэчээттэммитэ. Сити сылларга Ойуунус-

³ Ох тыл: Саҥалыы сатираны хомуйуу. (Слово — стрела: Сборник
совр. якут. сатиры). — Дьокуускай, 1935. — С. 1

кайга "сага үйэ" эдэр "кыһыл ырыаһыттарын" саба түһүүлэрин үгэинээбит кэмэ этэ. "Кырдыбаас" Ойуунускай үгүһү-элбэби мөккүһэ барбакка памфлет-хоһоонунан эппиэттэспит. Кэлин, 1930 с. "Кыһыл ылык" 2-с №-гэр "Литература үспүкүлээннэрэ" диэн олонхону көмүскүүр ыстатыйаны таһаарбыта.

IV

Куоскалаах асчыт (И.Крыловтан)

Ойуунускай тэтэрээтигэр 1916 с. сэтинньи 15 к. бэлиэтэммит.

Саптыкылаах куоска (В.Жуковскайтан)

П.А.Ойуунускай бу тылбааһа поэт "Ырыа-хоһоон, кэпсээн" (1925) диэн хомуурунньугар бэчээттэммит. Тэтэрээккэ 1922 с. ахсынньы ый 5 к. бэлиэтэммит.

Саардары сайылаа! (Ш.Петефиттэн)

Биһиги сабаҕалыырбытынан, Венгрия улуу поэтын Шандор (Алексаңдр) Петефи (1823—1849) революционнай хоһоонун ким эрэ нууччалы тылбааһыттан П.А.Ойуунускай сахалы тылбаастаабыт буолуон сөп. Энциклопедияҕа сурулларынан, Петефи "выступал за полную ликвидацию феодализма, призывал к углублению революции, к созданию независимой демократической Венгрии. Поэт-трибун требовал полного осуществления народных прав: "Национальная песня", "На виселицу королей!"⁴. Бу хоһоон сахалы тылбааһа аан маннай Ойуунускай "Ырыа-хоһоон" (1927) кинигэтигэр тахсыбыта. Тылбааһа эрдэ оноһулуон сөп, Былатыан Ойуунускай кистэлэн куруһуоктарга дьарыктанарын саҕана.

* Ламберг Франц Филипп (1791—1848) — граф, Австрия императорын Венгриятаабы наместнига, Венгрия армиятын кылаабынай командующайа. 1848 с. революция саҕана ыттылыбыта.

** Латур Теодор Байе (1780—1848) — Австрия байыаннай министрэ, реакция салайааччыларыттан биирдэстэрэ. Кинини 1848 с. Венаҕа революционнай норуот ыйаан өлөрбүтэ.

Мохсоҕол туһунан ырыа (М.Горькайтан)

Бу Россия революционердарын хас да көлүөнэлэрин иитиспит аатырбыт айымньыны тылбаастырыгар 1917 сыл күһүнүгэр Бы-

⁴ БСЭ, Т. 19, с. 471—472.

латыан Ойуунускай Томскайга тийэн санардыы студент буолбут кэмэ этэ. Ол да буоллар, кини политической охсууу үөһүгэр сылдыбыта, РСДРП икки ангы арахсытыгар бассабыыктарга кытыбыта. Сотору кэминэн үөрэхтэн уһулан Казанка дэриэбинэтигэр көскө ыгылыбыта.

Суруйааччы бэйэтэ бэлэмнээбит хомуурунньугар (1-кы том, 1958) киирбитэ, кэлин бары таһаарыларга тахсар.

Интернационал

"Интернационал" тылын Эжен Потье суруйбута, ыланар мелодиятын Пьер Дегейтер айбыта. Аан дойду үлэлээн иитиллээччилэрин гимнэрэ. Нууччалыы тылбааһын 1902 с. А.Я.Коц онгорбута. Сити нууччалыы текстан сахалыы тылбаастанан ыламмыт ырыа.

Историк З.В.Гоголев этэринэн, бу тылбаас 1917 с. кулун тутарыгар оноһуллубут. Ол туоһутунан өссө буолуон сөп Семен Андреевич Новгородов архивыттан булулубут "Марсельеза" уонна "Интернационал" тус-туспа илиистэргэ, атын-атын буочардарынан сурулубут сахалыы тылбаастара. "Интернационал" (Ойуунускай буочарыгар маарынныыр эрээри, онуоха графилогическай дакаастабыл наада) сурулубут илийин кэннигэр атын буочарынан "элбэх уһулун." уонна ол аһынан "(Учр. собр.)" диин харандааһынан сурулубут. Арааһа ыраахтааҕы былааһа суулубутун туһунан мунһахха — бу ырыаны дьон ылыырыгар ананан сурулубут кумааҕылартан биирдэстэрэ. Новгородов бэйэтэ билинэринэн: "К сожалению и стыду своему должеп признаться, что не имею и не знаю точного текста "Интернационала", посему не может быть и речи о переводе его на якутский язык"⁵. Онон, "устуу" (список) быһыытынан сылдьан ыламмыт, Былатыан Ойуунускай тылбааһа диин сабаҕалыахха сөп.

Ойуунускай тэтэрээтигэр "1921 с. ахсынны 7 к." диин бэлиэтэммит. Тылбаас 1921 с. ахсынны 15 к. "Ленский коммунар" хаһыакка бэчээттэммитэ. Автор 1925 сыллаахха тылбааһын сорох сирдэрин уларытан, тупсаран, букатыннаахтык редакциялаан биэрбитэ⁶.

Саха поэттарын 20-с сыллардааҕы бастакы хомуурунньуктара ("Ырыа-хоһоон", 1922 с., "Кыһыл хоһоон", 1925 уонна 1926 сс.), Ойуунускай бэйэтин кинигэлэрэ ("Ырыа-хоһоон", 1923 уонна

⁵ Новгородов С.А. Первые шаги якутской письменности. — М.: Наука, 1977. — С. 228.

⁶ Ойунская С.П. Варианты перевода "Интернационала". В кн.: Основоложник якутской советской литературы. — Якутск, 1974. — С. 127—132.

1925 сс., 1937 с. бэлэмнээбит хомуурунньуга) "Интернационалы-
нан" саҕаланар.

АЛГЫС

М.Ю.Лермонтов "Молитва" (В минуту жизни трудную...) дигэн хоһоонун тылбааһа П.А.Ойуунускай "Ырыата-хоһооно" дигэн кинигэбэ (1923 с.) тахсыбыта. Иккистээн, икки томнаах "Талылы-
быт айымныыларын" бастакы томугар (1975) бэчээттэммитэ. Ойуу-
нускай тэтэрээтигэр "6/ХII—1922 г., Якутск" дигэн бэлиэтэммит.
Манна М.Ю.Лермонтов "Молитва" дигэн хоһоонун тылбаастаабыт
икки вариана баар (үрдүнэн хос силимнээбит), биир хоһоон анны-
нан "На мотив: "В минуту...", иккиһигэр (үтүктүү) дигэн буолбут.

Былыт (А.Пушкинтан)

Тылбаас П.А.Ойуунускай "Ырыа-хоһоон, кэпсээн" (1925) дигэн
хомуурунньугар киллэриллибит. Тэтэрээккэ "1922 с. ахсынны ый
7 к." дигэн бэлиэтэммит.

Куоттарбыт кутурбана ("Фаустан")

Поэт бастакы кэргэнин Ф.А.Сокольникованы сүтэрэн, бука-
тыннаахтык бырастыылаһан дирин хомолтоҕо ыллара сылдьар кэ-
мигэр онгорбут тылбааһа. Автор "Ырыа-хоһоон, кэпсээн" (1925)
дигэн хомуурунньугар "Доборбор Сүөкүччэбэ" уонна "Куоттар-
быт кутурбана" сэргэстэһэ бэчээттэммиттэр. Дьиктитэ баар, бу
ырыалар автор баарыгар да, былаҕайга былдьаммытын да кэннит-
тэн холбонон биир "норуот ырыата" буолан ылааммыттар эбит⁷.

Проруок. Кынчаал (А.Пушкинтан)

Нуучча улуу поэта А.С.Пушкин 1937 сыллаахха өлбүтэ 100 сы-
лынан сибээстээн, Союз үрдүнэн эрдэттэн Кэриэстэбил күннэри-
гэр аһалаах бэлэмнэни саҕаламмыта. Ол сизэринэн бу тылбаас-
тар ("Эдэр большевик", 1936, алтынны 22 к.) бэчээттэммиттэрэ.

А.С.Пушкин "Борис Годуновуттан"

Эмиэ улуу поэт кэриэһигэр анаммыт тылбаас. 1936 с. "Эдэр
большевик" хаһыакка сэтинны ый 18 к. тахсыбыта. Пушкин "Бо-

⁷ Ойунская С.П. Ойуунускай "норуот ырыата" буолбут хоһоонноро // "Чолбон". — 1993. — 4 №. — С. 34—37.

рис Годуновын" өссө ааспыт үйэ 20-с сылларын бүтүүлэригэр Н.Д.Неустроев уонна Н.Н.Павлов-Тыһаһыт прозанан тылбаастаабыттара, ол Н.Д.Неустроев "Төрүөбүт сирбэр, тапталаах дьоммор" диэн кинигэтигэр тахсыбыта (1995 с.).

1937 с. Якутскайга А.С.Пушкины кэриэстиир литературнай бизчэргэ П.А.Ойуунускай улуу поэт туһунан дакылаат онорбута.

Буурбаһыт (М.Горькайтан)

1936 сыл бэс ыйын 16 күнүгэр улуу пролетарскай суруйааччы Максим Горькай өлбүтэ. Кини кэриэһигэр Ойуунускай тылбааһа ("Кыым", 1936, бэс ыйын 24 к.) анаммыта. Ол иннинэ Ойуунускай тылбаастаабыт "Буурбаһыт", "Макар Чудра" "Челкаш" кэпсээннэрэ 1934 с. М.Горькай сахалыы тахсыбыт кинигэтигэр бэчээттэммитэ⁸. Ойуунускай "Кыым" хаһыакка от ыйын 8 күнүгэр "Бырастыы, улуу Буурбаһыт!" диэн ахтыыта бэчээттэммитэ.

V

Кыһыл Ойуун

Бу айымньы 1917—1925 сс. суруллубута. Драма быһыытынан Саха национальнай театрыгар сезон аайы туруоруллар. Биир докумуонна ("Расчет с автором Ойунским") — 1936 с. I кварталыгар 9 төгүл туруоруллубут, элбэх көрөөччү сылдыар эбит... Олунһу ый 22 күнүгэр 1959 с. "Кыһыл Ойуун" драма быһыытынан 100 төгүлүн туруоруллубут — юбилейнай көрдөрүлүүтэ буолбута.

Нууччалыы 1930 с. Алексей Бояров уонна Петр Черных-Якутскай тылбаастарынан ("Красный Шаман". — Якутск, 1930), иккис тээн 1963 с. В.Корчагин тылбааһынан икки хомуурунньукка (П.Ойунский. "Избранное" уонна "Грани алмаза": Стихи якутских поэтов. Вступ. ст. Кюннюка Урастырова и Софрона Данилова. Сост. Иван Федосеев и Юрий Чертов. — М.: "Худож. лит.", 1972) бэчээттэммитэ.

Кэлинги сылларга тус-туспа көрүүлээх режиссердар араас ньымалары туттан эмиэ сонуннук туруорбуттара. Холобура, Юрий Макаров дүгүр, табык дүпсүүрдээх, "ыарахан рок-музыка" ырыата-тойуга добуһуолаах, дьиримнэс уоттаах спектакль онорон (1993), оттон Николай Окоемов төрүөхтэриттэн истибэт самодеятельная артистары уһуйан сурдопедагогика мимическэй ньымаларынан "сагардан" иһирэх пьеса онорон көрдөрбүтэ (1995). Режис-

⁸ Горькай М. Талыалыбыт айымпылар. — М.: Гослитиздат, 1934. (Буревестник ырыата, с. 3—4; Макар Чудра, с. 8—23; Челкаш, с. 24—63).

сер Степан Емельянов уонна художник Афанасий Мунхалов сценографияларыгар (1998) былыргылыы налыы патриархальной алаас олобун таһаатыгар (фон) эмиэ сонун спектакль көрдөрүллүбүтэ. Кыһыл Ойуун оннугар кини үс Ньүкэн Хара Күлүктэрэ (арт. Инн. Дакаяров, Дм. Михайлов, Купр. Михайлов) кыыраар-кутурар этилэр, оонон хайдах эрэ сүрүн персонаж бэйэтэ "күлүгүрэн" хаалбыта. Аарыма кырдыбаас Саһыл Ойуун (Петр Баснаев) эдэр Кыһыл Ойууну (Симон Федотов) сабардаабыт курдук көстөрө. Ол, айымныы сүрүн идеятын режиссер ханнык тускулу (акцент) туруорарыттан туттаахтаах, артистар оонньууларга эмиэ.

"Кыһыл Ойуун" опера быһыытынан сэтинни ый 4 күнүгэр 1967 с. премьерата буолбута, либретто автора Д.К.Сивцев-Суорун Омоллоон, композитор Генрих Литинскэй.

Туналдьаннаах ньуурдаах Туйаарыма Куо

Автор бу айымныы 1930 с. бэчээккэ тахсарыгар: "Таптыыр, ытыгылыыр доборум Татыяана Ойуунускай аатыгар — тыл кэриэһэ тыыннаах буолуоҕа. Ойуунускай" динэн кэриэс-анабыл суруктаабыт. Т.Д.Александрова — 20—30 сс. саха дьахталлара саҥа чэбдик олох иһин охсуһар хамсааһыннарын активиската этэ, кини 1925 с. буолбут Саха дьахталларын 1-гы сийиэстэрин делегата. Сити сылларга Былатыан Ойуунускайдын холбоспуттара. Татьяна Дмитриевна 1930 с. сэллик буолан өлбүтэ, ол иннинэ аҕай кырачаан кыыстара күн сириттэн сүппүтэ...

Олонхо-драма аан маннай 1928 с. саха театрыгар туруоруллубута, норуот олус кэрэхсээн көрөрө. Кэлин, 1938 с. кулун тутар 23 күнүгэр музыкальнай драма быһыытынан премьерата буолбута, айааччыта суох этэ. Ойуунускай ити кэмнэ хаайыллан иһники дьылҕата хайдах буолара биллэ илигэ, оттон айымныылара туруорулла турбуттара: "Это была первая попытка, сделанная П.А.Ойунским, чтобы использовать сюжет героического эпоса якутского народа для создания сценического произведения. Впоследствии В.В.Местников по либретто драматурга С.Омоллоона в марте 1940 г. поставил музыкальную драму-олонхо "Нюргун Боотур Стремительный", а в 1957 году уже как оперу"⁹.

Саха литературатын уонна искусствотын өрөгөй чыпчаалынан 1957 сыллаахха Москва куоракка көрдөрүллүбүт "Нюргун Боотур" опера — оччотообута саха театра музыкально-драматической этэ, оонон операҕа ыллыыр дьобуурдаах саамай талааннаах артистар бары кыттыбыттара. Опера музыкатын композитордар

⁹ Никитин П.П. Мастеря якутской сцены. — Якутск, 1985. — С. 274—275.

М.Н.Жирков уонна Г.И.Литинскэй суруйбуттара. Операны туруорбут режиссер Василий Васильевич Местниковка ССРС на-роднай артыыһын аата ингэриллибитэ, үгүс артыыстар үтүө аакка-тиксибиттэрэ. “Туналбанныах ньуурдаах Туйаарыма Куону” би-лингги кэмнэ аны “Эмэгэт” (Нерюигринский театр актера и ку-кол) артыыстара улахан да дьону, оҕону-урууну да сөхтөрөр спек-такль онгоруон көрдөрбүттэрэ. Танастарын, эмэгэт-мааскалары ди-зайнер-художник Дария Дмитриева онгоруобута.

*Комментарийдары сагардан онордо С.П.Ойунская,
ф.н.к., СР НА ГЧИ научнай үлэһитэ*

ИЙИНЭЭБИТЭ

I

"Сахабыт сиригэр самныбат саргыбыт Саңдааран-күндээрэн салаллаахтаан кэллэ"

Таатта оҕото Дьаралыктыһа Былатыан	17
Үлэһит ырыата	18
Син биир буолбаат?!!	20
Көнгүл ырыата	22
Уруйа улааттын	23
Генераал тойон	24
На смерть вождя	26
Тимир көлө	28
Аңдабар	32
Былааһы — Сэбиэккэ!	33
Кытай норуотугар	36
Кэлэр кэскил ырыата	39
Эргэ үнкүүлэр — саңа хоһооттор	43
Турун, турун, туойун!	48
Өрүөл кэриэһэ	51
Харачаас	52
Өлбүттэр ааттарыгар	54
Хаппыгаал саллаата	55
"Мин бэккэ ытабын"	58
Дорообо, туйгун кыыс Өрүүчэ!	61

II

"Илбистээх тылынан ньиргийэр Мин тохтор тойугум чугдаарыа.."

Доҕорбор Сүөкүччэбэ	64
Крыым	66
Муора	67
Мимуоза	68
Байҕал таптала	69
Аҕа алгыһа	71
Туйаарар туойбута	73
Күн көрө	74
Санаа (Кэриэс)	81
Саам барахсан	85
Бырастыы	87
Татыйык ыллыыра	89
Москуба	90

Кэтэһии	92
Таатта үрэх үрдүгэр	93
Бу уоттаах бакаалы	94
Ийэм Дьэбдьэкиэй унуоҕар	96

III

"Буоллаҕа эһи... буоллаҕа эһи..."

Мөккүөр	97
Танара чабырбаҕа	101
Күндэ ырыата	110
Аай-айбын!	113
Үрүн бандьыт ырыата	115
Ойуунускай көмүллүбүт ырыата	119

IV

Тылбаастар

Куоскалаах асчыт (И.Крыловтан)	126
Сапшыкылаах куоска (В.Жуковскайтан)	127
Саардары сайылаа! (Ш.Петефиттэн)	133
Мохсоҕол туһунан ырыа (М.Горькайтан)	135
Интернационал	141
Алгыс (М.Лермонтовтан)	142
Куоттарбыт кутурбана ("Фаустан")	142
Былыт (А.Пушкинтан)	144
Бороруок (А.Пушкинтан)	144
Кынчаал (А.Пушкинтан)	145
А.С.Пушкин "Борис Годуновуттан"	147
Буурбаһыт (М.Горькайтан)	156

V

Драматической поэмалар

Кыһыл Ойуун	158
Туналбанныах ньуурдаах Туйаарыма Куо	197
Комментарийдар	299